

DE GROENE GESCHIEDENIS VAN HUIS AMERONGEN

INHOUD

I	INLEIDING EN DOEL VAN DIT ONDERZOEK	P. 2
II	KASTEEL AMERONGEN, BODEM EN LANDSCHAP	P. 3
III	HET MIDDELEEUWSE KASTEEL AMERONGEN IN HAAR OMGEVING	P. 6
IV	HET NIEUWE HUIS AMERONGEN EN HAAR EIGENAREN (SINDS 1673)	P. 7
V	DE ONTWIKKELING VAN DE TUIENEN EN HET PARK VAN HET NIEUWE HUIS AMERONGEN	P. 9
VI	HISTORISCHE BEPLANTINGEN EN NATUURLIJKE FLORA	P. 45
VII	SAMENVATTENDE TOEKOMSTVISIE	P. 49
VIII	AANBEVELINGEN VOOR DEELONDERZOEKEN EN PRESENTATIE	P. 53
IX	LITERATUURLIJST	P. 54
X	BIJLAGE X.1: Voorstel wandeling “Kasteel in de Amerongse Bovenpolder”	P. 55
	BIJLAGE X.2: Enkele kaarten in detail (1683; ca. 1740; 1767; 1811; 2003)	P. 57
	BIJLAGE X.3: Lijst van tuinbeelden en tuindecoraties	P. 62
	BIJLAGE X.4: Ideeën aangereikt aan Bureau LAGroupe	P. 63
	COLOFON	P. 67

I. INLEIDING EN DOEL VAN DIT ONDERZOEK

De tuinen¹ van Huis Amerongen hebben een lange ontwikkelingsgeschiedenis. Deze is ons door middel van ontwerpen, plattegronden, topografische kaarten, luchtfoto's, foto's, prenten en tekeningen overgeleverd. Door alle onderzochte bronnen chronologisch te ordenen en de karakteristieke kenmerken per periode nauwkeurig te beschrijven -en ook te vergelijken met de algemene groene ontwikkelingsgeschiedenis in Nederland- wordt in dit rapport een overzicht geschetst van het groeiproces van het groene monument Huis Amerongen. Deze ontwikkelingsgeschiedenis zal de basis moeten gaan vormen voor alle toekomstige beslissingen ten aanzien van de tuinen. We zouden ook kunnen spreken van een grondplan. In het grondplan wordt aangegeven welke elementen van de tuinen karakteristiek zijn voor welke tijdsperiode. Op basis hiervan zijn toekomstvisies ontwikkeld.

Het doel van dit onderzoek is bovendien om deze groene geschiedenis van Huis Amerongen zo helder mogelijk voor het publiek uiteen te zetten. Het is ons streven dat tuinbezoekers niet alleen de boven- en benedentuin van Poortman bezichtigen, maar wij willen eveneens de hele tuingeschiedenis voor een breed publiek aantrekkelijk maken en een veel rijkere groene geschiedenis van Amerongen tonen dan voorheen. Vier eeuwen tuinkunst, namelijk de Renaissance, Rococo, Romantiek en Moderne tijd spelen op Amerongen een belangrijke rol. We doen daarom het voorstel alle facetten van deze geschiedenis te laten zien, door de geïnteresseerde bezoeker met alle tuinstijlen te laten kennis maken en hem daarom via een uitgezette wandeling het hele terrein te laten verkennen.

Er zijn heel duidelijk grenzen aan het onderzoek gesteld². Dit betekent dat we niet eindeloos zijn gaan zoeken naar documenten waarvan we al heel lang weten dat ze toch waarschijnlijk niet zullen opduiken. Ons bureau verkeert al 25 jaar in de groene wetenschappelijke onderzoekswereld en heeft dus ervaring met wat zinnig is verder te onderzoeken en wat alleen nog stelselmatig na te vragen, zonder teveel verwachtingen. Een goed voorbeeld hiervan is het zoeken naar Poortman's ontwerp van de siertuin van Amerongen. We zoeken hiernaar al sinds 1982³ en het is nog steeds niet opgedoken.

Na enige inleidende hoofdstukken over het omringende landschap, het middeleeuwse kasteel en de bewonersgeschiedenis van het 'nieuwe huis' Amerongen, worden uitvoerig de beschikbare bronnen⁴ chronologisch gerangschikt en geanalyseerd.

Voor het leesgemak hebben wij de genoemde architectuur in rood; de genoemde groenelementen in groen en de aanbevelingen in blauw aangegeven. In het lopend verhaal zijn reeds kleine of detailafbeeldingen getoond; achterin het rapport zijn hiervan indien nodig vergrotingen opgenomen.

¹ We gebruiken de term tuin in algemene zin. Het woord tuin betekent een afgeperkt stuk cultuurgrond of een door de mens aangelegd stuk cultuurhistorisch groen, zowel tuin als park. In het geval van Amerongen hebben we binnen de muren te maken met zowel een aantal van elkaar gescheiden stukken landschappelijk groen (parkdelen), als met siertuinen. We spreken nu van tuinen in het algemeen.

² In de offerte werd uitgegaan van een eerste onderzoek van ongeveer 25 werkdagdelen.

³ Zie: Carla S. Oldenburger: De tuinarchitect Hugo Anne Cornelis Poortman (1858-1953). *GROEN* 38 (1982), no. 11, p. 533-539.

⁴ De bestudeerde bronnen zijn voornamelijk afkomstig uit HUA (Het Utrechts Archief), waar zich ook het Huisarchief Amerongen bevindt. Bureau Van Hoogevest is zo vriendelijk geweest ons een kopie (op CD-Rom) van de door hen gefotografeerde documenten (foto's, tekeningen, ontwerpen) te verschaffen. Daarnaast lieten wij nog enkele andere documenten uit HUA op CD-Rom zetten. Deze CD-Rom's worden bijgeleverd bij dit rapport.

In een apart hoofdstuk worden vervolgens de beplantingsgegevens behandeld: de aanplant in de loop van de geschiedenis (vnl. bomen, heesters, vruchtbomen, zaadplanten) en de natuurlijke flora in de vorm van stinsenplanten en andere wilde planten.

Het rapport sluit af met een algemene, met redenen omklede samenvattende toekomstvisie, gevolgd door aanbevelingen voor deelonderzoeken en een literatuurlijst. In de vorm van bijlagen is een suggestie voor een uit te zetten wandeling bijgesloten naast enkele historische kaarten in detail, een lijst met aanwezige tuinbeelden en de 'Ideeën' die we eerder aanreikten over de toekomst van Huis Amerongen aan Bureau LAGroup.

II. KASTEEL AMERONGEN, BODEM EN LANDSCHAP

Figuur 1: Links zicht naar het westen; rechts zicht naar het oosten (bosje Lievendaal)

De Bodemkaart van Nederland (Schaal 1: 200.000) geeft aan dat Kasteel Amerongen ligt in een overganggebied van *matig zandige en lichte klei* naar -iets meer naar het westen- een gebied van *zware rivieklei* en -naar het noorden- een gebied van *zwak lemig, soms niet lemig, grof zand*. Deze overgang in bodemsoort is een typisch kenmerk voor een goed stinsenplantenmilieu.

Meer in detail is vastgesteld dat de uiterwaarden ten zuiden van het terrein van Kasteel Amerongen bestaan uit een afgegraven kalkhoudende poldervaaggrond⁵ en een onvergraven kalkhoudende ooivaaggrond, bevattende zware zavel en lichte klei; de uiterwaard ten oosten van het kasteelterrein bestaat uit een kalkloze poldervaaggrond, bevattende zware klei. De bodem van de buitenplaats zelf is op de meer gedetailleerde bodemkaarten niet aangegeven, maar is duidelijk opgehoogd.

Geologisch beschouwd bestaat het terrein van Amerongen uit afzettingen van rivierklei op dekzand. Deze overgang van zand naar klei, van hoog naar laag, aflopend naar de Rijn, is kenmerkend voor de Utrechtse Heuvelrug. Vanaf de Bronstijd onderkende men dit gebied al als een aantrekkelijk vestigingsgebied. Vandaar dan ook dat men het onvergraven gebied ten westen van de buitenplaats als potentieel archeologisch waardevol beschouwd.

De Geomorfologische kaart (1: 50.000; Kaart 39, Tiel, 1986) geeft de volgende beschrijving van de terreinen rondom het kasteelterrein: ten oosten ligt een vlakte die relatief hoog gelegen

⁵ Vaaggrond is weinig door bodemvorming veranderde grond.

is; ten westen liggen welvingen in de uiterwaard, die eveneens relatief hoog gelegen zijn en ten zuiden ligt een vlakte die is ontstaan door afgraving of egalisatie.

Historisch geografisch zijn de waarden van de Amerongse Bovenpolder al eerder (in 2000) onderzocht en samengevat in het *Beheersplan Kasteel Amerongen*⁶. We nemen de conclusies in ons rapport graag gedeeltelijk over, omdat deze voor onze toekomstvisie t.a.v. de functie van Huis Amerongen voor het publiek, bijzonder belangrijk zijn.

1. *”De Amerongse Bovenpolder -gelegen ten westen, ten zuiden en ten oosten van het Kasteel en begrensd door de Rijn- is een van de breedste waarden in Nederland met een zeer weids vergezicht”*; vanaf het eind van de 17de eeuw zijn er door de eigenaren van Huis Amerongen plannen ontwikkeld om, via het graven van een ‘grand canal’ naar het westen en het verlengen van de zuidas naar het zuiden (niet gerealiseerd), de uiterwaarden -nog steeds voor meer dan 95% aanwezig in hun middeleeuwse verkaveling- visueel bij de buitenplaats te betrekken, om zo in landschappelijke zin een hechte relatie te smeden tussen het middeleeuwse polderlandschap, de rivier en het kasteel. Deze relatie tussen kasteel en uiterwaard willen wij duidelijk maken aan de wandelaar door het uitzetten van een wandeling (voorlopig genoemd “Kasteel in de Amerongse Bovenpolder”, zie Bijlage X.1 over het kasteelterrein en in directe combinatie met de bestaande wandelingen van Staatsbosbeheer en het Utrechts Landschap door en langs de Amerongse Bovenpolder. De wandelaar zal door het maken van deze wandeling de relatie tussen de rivier, het middeleeuwse uiterwaardenlandschap, het dorp Amerongen en het Huis Amerongen visueel en fysiek gaan beleven en begrijpen.

2. *“De plotselinge overgang tussen het kale waardenlandschap en de beboste heuvelrug is vrij uitzonderlijk voor Nederland”*. Om deze reden is dan ook recent in oktober 2003 het Nationale Park De Utrechtse Heuvelrug ingesteld, waarvan de Amerongse Bovenpolder, het dorp Amerongen, Huis Amerongen en de boswachterij De Amerongse Berg (incl. het Zuylesteinse Bos en het Amerongse Bos) deel uitmaken.

Door vergravingen in het oostelijk deel van de polder even buiten Amerongen is onlangs het rivieroeversreservaat De Amerongse Bovenpolder ontwikkeld dat nu al vele bijzondere vogels trekt. Ook streeft men op den duur naar de terugkeer van het edelhert, dat juist dergelijke overgangsgebieden preferereert. De nieuwe uitkijkbrug even buiten Amerongen biedt een prachtig zicht over het nieuwe oeverreservaat en de in de Middeleeuwen verkavelde polder enerzijds en Kasteel Amerongen en het bos van Kasteel Lievendaal anderzijds. Deze erkenning van de bijzondere waarden van het landschap van de Utrechtse Heuvelrug en het rivieroeversreservaat De Amerongse Bovenpolder heeft ertoe geleid dat ook Huis Amerongen nu landschappelijk een hoge potentie heeft gekregen.

Door onze voor te stellen wandeling “Kasteel in de Amerongse Bovenpolder” op zowel de reeds bestaande wandeling het “Laarzenpad” van SBB als op een in de toekomst uit te zetten wandeling van het Utrechts Landschap -door het oostelijk deel van de polder- aan te sluiten, zal Huis Amerongen ook landschappelijk worden ingepast. De reeds bestaande wandeling tussen de zusterkastelen Amerongen en Zuylestein -langs het voormalig kasteel Wayestein- past ook in dit wandelprogramma vanuit Amerongen. Deze begint of eindigt bij Herberg de Rode Leeuw en loopt via de Kersweg naar Zuylenstein. Bij de herberg kan men dus kiezen tussen de Laarzenpadwandeling of de Zuylensteinwandeling.

3. *”Het voorkomen van historisch-geografische restanten: de Oude Rijn of Rijnsloot en de ten zuiden daarvan gelegen rivierbedding. Een belangrijk element is de Kaadijk of Zomerdijk”*. Het Utrechts Landschap heeft enige jaren geleden het project *Noordoever Nederrijn* opgezet. Dit project heeft betrekking op ongeveer 40 kilometer rivieroever tussen Arnhem en Amerongen. De Blauwe Kamer en de Amerongse Bovenpolder (landbouwgrond sinds de

⁶ Opgesteld door de St. PHB (Raoul van den Acker/ Paul Schaap).

middeleeuwen) zijn de thans bestaande rivieroeverreservaten binnen dit project. Het doel van dit project is dat de Nederrijn door vergravingen meer speelruimte dan elders krijgt, zodat nieuwe natuur kan ontstaan. In de komende jaren zal in verband met de beleving van deze nieuwe natuur in de oostelijke Bovenpolder een wandeling door Utrechts Landschap worden uitgezet, met respect voor de oude loop van de Rijn, de rivierbedding en de nog bestaande Zomerdijk. Deze wandeling zal aansluiten op het reeds bestaande ruiterspad onderlangs de N 229 en het wandelpad van Veenseweg (toekomstige Parkeerplaats) langs het kasteelterrein van Lievendaal naar Huis Amerongen. De toegangen tot deze wandelingen vanaf het noorden via N229, maar ook vanuit de Betuwe via het Veer over de Rijn zullen eveneens aandacht moeten krijgen.

Figuur 2: Uitzicht vanaf de oostdijk op de deels ondergelopen Amerongse Bovenpolder

4. *“De waard heeft een sterk functionele relatie met het kasteel”*. De waard en het kasteel hebben dus sinds lang al bij elkaar gehoord. De landerijen werden in de tijd van Margaretha Turnor (1613-1700) voor een deel gebruikt als bouwland, met als voornaamste producten rogge, boekweit en tabak en voor een ander deel als hooi- en weiland, bestemd voor de paarden, koeien en schapen. Ook waren er boomgaarden en is er sprake van verkoop van rijshout, eikenbossen en houtopbrengst.

De verknoping tussen kasteel en landerijen is niet uitzonderlijk. Ook de situatie van het kasteel in het uiterwaardenlandschap niet –denk aan Kasteel Loevenstein en het Muiderslot. Wel uniek is de nog aanwijsbare relatie tussen huis en landerijen gelegen in het Nederlandse uiterwaardenlandschap. Om hiervan een juiste voorstelling te maken is het belangrijk uitgezette wandelingen in het oostelijk en westelijk deel van de Bovenpolder aan elkaar te koppelen en vooral beide te combineren met een wandeling over de terreinen van het kasteel. De “Laarzenpadwandeling” van SBB start op het Margaretha Turnorplein bij de oranjerie (VVV) van Huis Amerongen; de toekomstige wandeling door het oostelijk deel van de Bovenpolder komt via Lievendaal en via de Oostdijk vlak langs Huis Amerongen; de wandeling over het kasteelterrein begint eveneens bij de oranjerie (VVV) van het kasteel en zal op een nog nader te bepalen punt het kasteelterrein weer verlaten en aanhaken zowel op de Laarzenpadwandeling (westelijke Bovenpolder) als op de Lievendaal-wandeling (oostelijke Bovenpolder). De tijd van Margaretha Turnor en latere eigenaren zal hierdoor in de geest van de wandelaar hopelijk herleven.

III. HET MIDDELEEUEWSE KASTEEL AMERONGEN IN HAAR OMGEVING

Eertijds -bekend vanaf de 12de eeuw- was de nederzetting Amerongen gelegen in een moeras dat zich uitstreckte tussen Amerongen via Doorn tot Cothen. Vanaf de 12de eeuw is men begonnen dit moeras droog te leggen. In dezelfde tijd komen onder de dienstmannen van de bisschop voor de eerste keer twee personen met de naam Van Amerongen voor, namelijk Albero van Amerongen en zijn kleinzoon Gozwinus. Of zij al een kasteel in hun bezit hadden is onbekend, maar wel weten we dat Borre en Diederic van Amerongen in 1286 leenmannen van graaf Floris V van Holland waren en dat zij eigenaar waren “van den huysen dat si doen timmeren te Amerongen”. De bouw van dit huis verschafte de Van Amerongens een maatschappelijke basis op grond waarvan zij tot in de 18de eeuw steeds een vooraanstaande plaats in Het Sticht konden bezetten. Het huis Amerongen moeten we ons in de Middeleeuwen voorstellen als een omgrachte toren, omringd door enkele gebouwtjes, met een voorburcht en omgeven door water. Dit huis werd in 1420 grotendeels verwoest tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten. In 1440 raakt het huis uit handen van de Borre's (v. A.). De navolgende tijden tot halverwege de 16de eeuw werden voor het huis Amerongen gekarakteriseerd door een eindeloze reeks conflicten.

In 1557 werd het huis verkocht aan de hoofdschout van Utrecht, Goert van Reede van Saesveld. Hij was getrouwd met de erfdochter van Zuylesteyn, Geertruyd van Nijenrode en door haar heeft hij een belangrijke positie in Het Sticht kunnen veroveren. In 1584 werden zowel Kasteel Amerongen als Zuylesteyn door de Spanjaarden aangevallen. In 1597 werd Amerongen pas opgenomen als erkende ridderhofstad, terwijl Zuylesteyn al veel eerder als zodanig was erkend. Een oude landmeterskaart⁷ uit dat jaar laat zien hoe het kasteel en het dorp in de uiterwaarden waren gelegen. Men ziet op deze kaart een **woontoren met lagere bebouwing annex en een bouwhuis op het voorplein, alles gelegen in omringend geboomte**. De toegang tot het kasteel loopt dan vanuit het oosten.

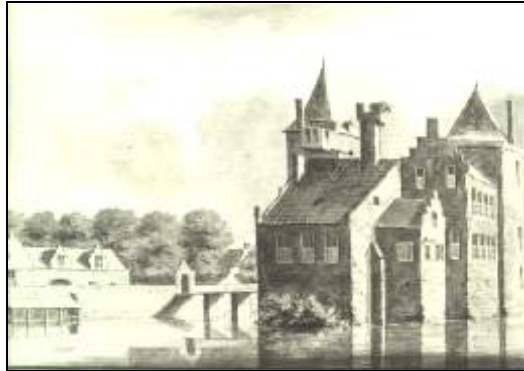

Figuur 3: Landmeterskaart van de tienden van de Dom en St. Pieter / Pieter Rutg. v.d.Berg, 1597. Links: Kasteel Amerongen en dorp Amerongen in linker bovenhoek. Rechts detail kasteel met ingang aan oostzijde.

⁷ Het Utrechts Archief (in het vervolg te noemen HUA), archief Domkapittel 1872. Schaal 1: 2458 (13,8 cm = 90 roeden).

Even later in 1612 wordt kleinzoon Goert met “het huis mitten boomgaert, raephorst, brouck, veen ende velt ende anders alle zijn toebehoeren” beleend door de Staten van Holland en West-Vriesland.

Op twee tekeningen van R. Roghman⁸ (1646 /1647) staat het huis omgeven door bomen, die enige beschutting bieden in de vlakke uiterwaard.

Figuur 4a: R. Roghman 1646/1647. (oostzijde). Figuur 4b: R. Roghman, 1646/1647. (noordzijde).

We zien een **gebouwencomplex van grotere en kleinere gebouwen (rond een binnenplaats) en een voorburcht met bouwhuizen**, voorzover dit vergelijkbaar en leesbaar is van deze tekeningen.

Deze tekeningen stammen uit de tijd van Goert's zoon Godard Adriaan (1621-1691) die in 1641, op twintigjarige leeftijd Amerongen verwierf en in 1643 huwde met Margaretha Turnor (1613-1700), een dochter van een Britse kapitein. Godard Adriaan werd vooral bekend als vertegenwoordiger van de Nederlanden in het buitenland (Denemarken, Zweden, Polen, Spanje, Duitsland). Zij verfraaiden hun huis en breidden hun **grondbezit uit tot in de Betuwe en op de Amerongse Berg**.

In 1672 brak de oorlog met Frankrijk uit en Margaretha vluchtte naar Amsterdam. Nadat de provincie Utrecht door de Fransen was bezet vaardigde Lodewijk XIV een bevel uit dat inhield dat allen die bezittingen in Het Sticht hadden, geordonneerd werden op hun bezittingen terug te keren. Margaretha heeft dat geweigerd waarna zij een boete kreeg opgelegd. Het betalen duurde de Fransen te lang met gevolg dat het hele kasteel met takkenbossen werd volgestopt en in brand werd gestoken (maart 1673). Dit was het einde van het middeleeuwse kasteel.

IV. HET NIEUWE HUIS AMERONGEN EN HAAR EIGENAREN (sinds 1673)

Godart Adriaan kwam in maart 1673 onmiddellijk in actie. Hij schreef een brief naar de bouwmeester van de Grote Keurvorst, Mathias Schmidt⁹ uit Berlijn, over de mogelijkheid om in Brandenburg hout te verkrijgen voor het bouwen van een nieuw huis. In dit verband worden genoemd de meester-timmerman Hendruk Schut¹⁰, de meester-metselaar Cornelis Rietveldt en de sloper Jan Fick.¹¹ In 1676 is de bouw al in volle gang. Het wordt een geheel nieuw huis, strak en eenvoudig, in Hollands-classicistische stijl, maar of de tuinen ook in deze stijl zijn ontworpen zullen we nader moeten beschouwen. De bouw van het huis is ongeveer

⁸ Rijksprentenkabinet Amsterdam (fig. 4a) en Part. Coll. (fig. 4b).

⁹ Of hij ook de architect was van het huis is niet bekend. Ook worden namen genoemd van Maurits Post (1645-1677) en Daniel Wolf Dopff.

¹⁰ Zie lit. I. H. van Eeghen.

¹¹ Aleid van der Bunt schrijft de bouwplannen toe aan Maurits Post.

in 1680 gereed. Hoe de tuinen eromheen zijn gegroepeerd is te zien op een opmetingskaart van Bernard de Roij uit 1683¹².

In deze tijd verkeert Godart Adriaan nog steeds veelvuldig in het buitenland, vooral veel in Duitsland tot ongeveer 1685. Daarna, is hij, ook omdat hij in 1688 lid van de Raad van State wordt, meer in de Republiek te vinden. Dit was niet van lange duur, daar hij in 1691 plotseling in Denemarken is overleden. In het algemeen wordt aangenomen dat vanwege het veelvuldig buitenlands verblijf van Godart Adriaan de ideeën over de bouw van het huis, de inrichting en het ontwerp en de aanleg van de tuinen voornamelijk uit Margaretha's geest zijn voortgesproten.

In 1691 wordt hun enige zoon Godard van Reede, vrijheer van Amerongen, 1^e graaf van Athlone, baron van Aghrim (1644-1703), zijn opvolger als heer van Amerongen. Hij bekleedt belangrijke posities in Het Sticht, zoals landscommandeur van de Duitse Orde, Balije van Utrecht en gouverneur van het gewest. Het is bekend dat hij de sloop van het Huis Lievendaal verder doorzette (zijn vader was dit werk al begonnen), ten gunste van een ruim zicht vanuit Huis Amerongen op de Amerongse Berg. Dat hij ook veel aandacht aan de tuinen besteedde wordt verondersteld omdat er in het Huisarchief zeven ongedateerde tekeningen worden bewaard die tot heden gedateerd worden als eind -17de eeuw / rond 1700, maar dit valt ons inziens zeer te betwijfelen. We komen hier later op terug onder het hoofdje "*Nieuwe plannen tussen 1700 en 1750*".

In de 18de eeuw wordt veel aandacht besteed aan de inrichting van het huis. Frederik Christiaan van Reede (1668-1719), 2de graaf van Athlone, trouwde in 1715 met Henriëtte gravin van Nassau Zuylestein (1688-1757) en zij schijnen het huis geheel naar de smaak van de tijd te hebben ingericht¹³. Hun huwelijk was van korte duur door het vroegtijdig overlijden van Frederik in 1719. Zij kregen twee zoons (Godart Adriaan II, 3de graaf van Athlone (1716-1736) en Frederik Willem, 4de graaf van Athlone (1717-1747)), die beiden door Moeder Henriëtte van Nassau werden overleefd. Uit een inventaris uit 1748 blijkt dat het huis verfijnd en weelderig is ingericht. We mogen aannemen dat in deze tijd -tussen 1715 en 1757- naast de verfijnde inrichting van het huis ook de tuinen onder leiding van Henriëtte aandacht hebben gekregen¹⁴. Een aanleg van de tuinen in de stijl van het rococo is dan aannemelijk, aangezien men ook bij de interieurs over een verfijnde inrichting spreekt.

Frederik Christiaan II, rijksgraaf van Reede (sinds 1790), 5de graaf van Athlone (1743-1808), werd vanaf 1766 meerderjarig verklaard en heeft in 1768 zijn erfenis, waaronder Huis Amerongen en toebehoren officieel aanvaard. Hij was getrouwd met Anna Elisabeth Christina van Tuyll van Serooskerken (1745-1819) en het is bekend dat zij Huis Amerongen regelmatig hebben bewoond¹⁵. Deze 5de graaf van Athlone was een neef van de schrijfster Belle van Zuylen, van wie we weten dat ook zij nogal eens op Amerongen heeft vertoefd.

¹² HUA, Huisarchief Amerongen. Zie fig. 5 en Bijlage X.2.1.

¹³ Zie lit. H. Tromp 1978.

¹⁴ In het Huisarchief (Inv. No. 1558) ligt een bestelling van 12 moerbeibomen en 5 paniers des feuilles de mouriers, gedateerd 31 maart 1731...voor Gravin Athlone (Henriëtte van Nassau Zuylestein), ontvangen door J. de Angelis. Mogelijk is de oude moerbeiboom achter het poorthuis een van deze twaalf? Ook (onder hetzelfde nummer in het Huisarchief) is er een briefje waarop 14 taxus bomen staan genoteerd, gekocht voor 3 gulden en 10 stuivers door Cornelis van Herik (de tuinbaas?); en een briefje uit 1740 met een plantenbestelling.

¹⁵ Uit hun tijd is een zadenlijst bekend (Huisarchief no. 1559) die ongedateerd is maar volgens Hoekstra en Mik dateert tussen 1764 en 1810. Daar wij ook een kleine notitie van de kweker F. van Wintershoven in het Huisarchief hebben aangetroffen, gericht aan de Graaf van Athlone (inv. no. idem) en gedateerd 2 april 1776, kan deze zadenlijst misschien ook beter in de jaren zeventig van de 18de eeuw worden gedateerd. We komen hier later op terug. Genoemde kweker was waarschijnlijk de broer of vader van J. B. van Wintershoven die in 1795 in

Toen de Fransen in 1795 de Nederlanden binnenvielen vertrokken de mannelijke leden van de familie naar Engeland en vervoegden zich als prinsgezinden bij Stadhouder Willem V, in 1798 gevolgd door de vrouwelijke familieleden, onder wie Anna van Tuyll van Serooskerken, die gehuwd was met de vijfde graaf van Athlone. Uit dankbaarheid voor het feit dat haar zoon heelhuids terugkeerde van de Slag bij Waterloo, liet zij een overwinningszuil oprichten op de Amerongse Berg, vlakbij het Berghuis. Voor Amerongen betekende het vertrek van de familie een lange periode -bijna een eeuw- van afwezigheid van de eigenaren. We zullen dan ook zien dat er aan huis en tuinen in deze tijd niet erg veel veranderde.

Na de dood van Willem Gustaaf, 9de graaf van Athlone waren er geen mannelijke nakomelingen. Amerongen erfde over op zijn zuster Maria Wilhelmina, rijksgravin van Reede en na haar kwam het goed in 1852 in handen van haar nicht Elisabeth Mary van Reede, die eerder in 1843 ook al Zuylestein had mogen ontvangen.

Nu waren de beide huizen Amerongen en Zuylestein dus weer in dezelfde handen. Haar petekind Godard J. C. G. , graaf van Aldenburg Bentinck (1857-1940) erft bij zijn meerderjarigheid in 1879 Amerongen van haar en later in 1897 wordt Kasteel Zuylestein daar nog eens aan toegevoegd.

Deze Godard graaf van Aldenburg Bentinck, die sinds 1879 op Amerongen komt wonen, heeft het huis en de tuinen van Amerongen weer nieuw leven ingeblazen en gemoderniseerd. Hij trouwde in 1884 met Auguste W. L. A. gravin van Bylandt. Hij bracht Amerongen opnieuw tot bloei, o.a. door het ontwikkelen van agrarische projecten zoals tabaksteelt. Hij schakelde de zeer gerenommeerde architect dr P. J. H. Cuypers in bij de verbouwingen aan het huis en voor de vernieuwing van de tuinen de bekende Franse tuinarchitect Edouard André en zijn chef de bureau de Nederlandse tuinarchitect Hugo A. C. Poortman. De uit Duitsland gevluchte Keizer Wilhelm II kreeg op Amerongen onderdak van 1918 tot 1920. Op Huis Amerongen tekende Keizer Wilhelm II zijn abdicatie. Godard van Aldenburg Bentinck overleed in 1940 op Huis Amerongen en liet zijn goederen na aan zijn kinderen. Hun erfgenamen bezaten Amerongen als onverdeelde boedel tot 1976, waarna alle goederen in 1976 aan Stichting Utrechtse Kastelen (later aan Stichting Kasteel Amerongen) werden verkocht.

V. DE ONTWIKKELING VAN DE TUINEN EN HET PARK VAN HUIS AMERONGEN

De situatie van 1597

Op de landmeterskaart van 1597 (Fig. 3) en op de tekeningen van Roghman (Fig. 4a / b) uit 1647 zien we op het terrein van het oude kasteel zo hier en daar wat geboomte getekend. Op grond van de landmeterskaart zouden we dus kunnen constateren dat het **complex omgeven was door bomen**.

De situatie in 1683

De eerste kaart die ons exacte informatie geeft over de begroeiing van het terrein is de *Gront Caerte van 't Huys tot Amerongen* van Bernard de Roij uit 1683¹⁶. Hierop zijn verscheidene groepen groen te onderscheiden -die op de kaart genummerd zijn (afb. X.2.1)- namelijk de **met twee rijen bomen beplante dijk** (no. 2) rondom het hele complex; de aan weerszijden met

Utrecht een handboek publiceerde onder de titel: *Handboek voor liefhebbers van vreemde plantsoenen en tuiniers, of aanleiding tot de kennis van alle in- en uitlandsche boomen en heesters, welke bij ons in de opene lucht kunnen gekweekt worden*.

¹⁶ Huisarchief Amerongen. De legenda bij deze kaart ontbreekt. Er zijn drie alternatieve plannen van De Roij, waarvan twee ondertekend. We bespreken hier het meest complete plan met boomgaard op het westelijk deel van het noordereiland. Zie fig. 5 en Bijlage X. 2.1.

drie rijen bomen beplante **oprijlaan** (no. 14)¹⁷ en idem **bastion**¹⁸ (no. 12); het rondom met één rij bomen beplante vierkante **voorplein** (no. 8); de omsingeling van het huis door middel van een **boomplantage** (regen- en windbescherming) aan de zuid- en westzijde van het huis (no. 7); daarbuiten aan de zuidkant een veel ruimer **ingeplant terrein (eikenplantage)**¹⁹ (no. 5), waar het zonlicht vrijelijk doorheen kon spelen en aan de westkant veel dichter beplante diagonaalverdeelde **hakhoutbossen** (no. 6)²⁰; de **noordelijke singel** met een **boomgaard of een houtwekerij** in het westelijk deel en **boom- en / of bessengaarden** in het oostelijk deel (no. 12, excl. bastion); en tenslotte langs de Drotestraat -van west naar oost- vier **boom- en / of bessengaarden** (no. 17), kruisgewijs -op de Hollandse manier verdeelde- **moestuinen** (benedentuin 15; boventuin 16) en een **boomgaard** achter het poorthuis (no. 13)²¹. De moestuinen en de westelijke boom- of bessengaarden worden van elkaar gescheiden door twee maal drie rijen bomen. Het indelingspatroon van de moestuin heeft stand gehouden tot ongeveer 1800.

De gebouwde elementen die op deze tekening staan aangegeven zijn om te beginnen **het nieuwe huis** (op de plaats van het voormalig kasteel) (no. 10); **de bouwhuizen** langs de buitengracht (met noorder- en zuiderpaviljoen die dienst deden als koetsierswoning, stallen, tuinmans (?)woning en koetshuis); **een orangerie**²² loodrecht op deze bouwhuizen²³, op het zuiden gericht met een open plaats (of parterre d' orangerie) voor de uitstalling van orangerieplanten (no. 7); **het poorthuis** bij de ingang van het kasteelcomplex. Naast het bastion en het voorplein zijn ook de tuin achter het poorthuis (aan drie zijden) en de voormalige moestuinen langs de Drotestraat (aan twee zijden) **ommuurd**. Tussen de boventuin en de benedentuin loopt een **keermuur** tot aan de berceau. De verschillende terreinen worden door grachten gescheiden, de binnengracht (no. 9), de tussengrachten (no. 11) en de buitengracht (no. 4).

De verschillende tuinterreinen vertonen op het oog weinig relatie (verbinding) met elkaar en zijn slechts enkele malen door bruggen met elkaar verbonden. De noordersingel en zuidersingel zijn via hekwerken en bruggen vanuit het voorplein met het centrale deel verbonden. Deze verbindingen lopen enerzijds noordwaarts door naar de benedentuin en anderzijds zuidwaarts door naar de zuiderdijk en wel zo dat de benedenmoestuin door een rechte lijn via het voorplein is verbonden met de zuiderdijk. Via deze “snelweg” stonden alle

¹⁷ Uit een brief van Margaretha Turnor (3 november 1679) is bekend dat dit iepen waren.

¹⁸ Het bastion of de Kleine Voorburcht is een geheel ommuurd en omgracht rechthoekig complex met poorten en schietsleuven, dat een onderdeel vormt van de oprijlaan. Zie voor het motief ‘versterkte vesting’ in de tuinkunst, Tromp en Olde Meierink, 1990. Ook hier zal men waarschijnlijk iepen hebben gepoot.

¹⁹ Omdat in dit terrein een hele oude eik staat nemen we aan dat hier hoogopgaande eiken waren geplant met de bedoeling voor de verkoop.

²⁰ Het is niet juist om hier te spreken van sterrenbossen omdat vanuit het centrum geen lange lanen lopen die zoals in een sterrenbos vanuit een centrum uitzicht bieden op een tuinbeeld of iets dergelijks. Deze vakken zouden theoretisch ook moestuinen geweest kunnen zijn die op Franse wijze (diagonaalsgewijs) waren verdeeld. Maar een windbescherming in de vlakke uiterwaarden, aan de zuidwestzijde van het kasteel lijkt het meest logisch.

²¹ Het is aannemelijk dat in het poorthuis de tuinman woonde, dichtbij de moestuinen en boomgaarden.

²² Hoogstwaarschijnlijk is dit gebouw een orangerie omdat het op het zuiden is gericht en een open plaats biedt vóór het gebouw (vanuit het voorplein gerekend achter het gebouw) om de planten uit te stallen. Bovendien is de locatie dichtbij het voorplein ook gunstig voor het uitstallen van orangeriegewassen op het voorplein. Mogelijk is ook het vierkante terrein ten zuiden van de tussengracht (5) niet beplant om de werking van de zon zo optimaal mogelijk te doen zijn. Men zou ook kunnen denken aan een druivenkas maar een vogelvluchttekening in het Huisarchief (later te bespreken) doet eerder een orangerie vermoeden. Merkwaardig is wel dat Margaretha Turnor in haar brieven nooit spreekt over orangeriegewassen. Waarschijnlijk had zij niet zo'n interesse hierin.

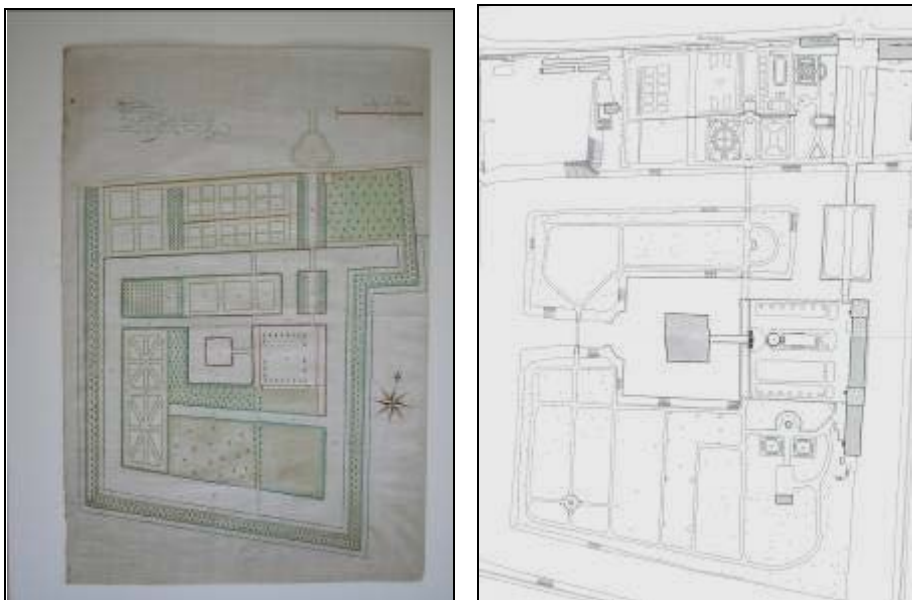
²³ De plaats van deze orangerie is eigenlijk de normale plaats voor een bouwuis, namelijk langs het voorplein en haaks op de voorgevel van het huis. Normaliter stonden er twee van dergelijke bouwhuizen haaks op de voorgevel, zodat zij het voorplein omarmen. Dit was in dit geval niet mogelijk omdat de toegang tot het huis dan zou worden afgesloten.

tuinonderdelen met elkaar in verbinding. Deze verbindingsweg is geen typisch 17de eeuwse verschijnsel²⁴, maar wel typisch voor Amerongen.

Er is geen directe zichtrelatie vanuit het midden van het huis tot het midden van de bouwhuizen. Ook geen van de paden in de tuinen is exact gericht op het midden van het huis. Dit zijn allemaal typische kenmerken van een Hollandse Renaissance-tuin, zoals die zich ook voordoen bijvoorbeeld op de buitenplaatsen Rhoon, Zuylestein, Warmont, Zuylen, Muiderslot en Kasteel Keppel. Zichtrelaties en uitgezette architectuurrelaties tussen verschillende onderdelen van de tuin en tussen onderdelen van de tuin en het huis ontbreken hierbij.

Als we ons bedenken dat de aanleg van de tuinen heeft plaats gevonden tussen ongeveer 1675 en 1680, dan is het hele ontwerp, vergeleken met de aanleg van Huis Zeist -vanaf 1677- ouderwets te noemen. We moeten hierbij bedenken dat de familie tot de aanzienlijkste van de Nederlandse adel behoorde, maar kennelijk nog traditioneel van opvattingen was. Voor een moderne Frans-classicistische aanleg van de tuinen had men toch in de eerste plaats een lange zichtas achter het huis naar het westen toe verwacht, maar dit stuitte waarschijnlijk meteen op weerstand omdat het graven door de dijkwand een grote kans op overstroming met zich mee zou brengen. Men heeft enige tientallen jaren later wel bereikt dat er een zicht werd gecreëerd vanuit de zaal westwaarts, maar een verlenging van de gehele tuin zoals vaak in de barok werd toegepast, heeft nooit plaats gevonden.

Toch deden Godard en Margaretha in de 17de eeuw al pogingen om hun gebied binnen de dijk groter te doen lijken. Allereerst werd begonnen met de afbraak van het kasteel Lievendaal²⁵, zodat een vrij uitzicht zou ontstaan op de Amerongse Berg en visa versa. Op de Amerongse Berg werd later aan het eind van de 18de eeuw een uitgebreid lanenstelsel aangelegd (o.a. de zogenaamde manege, een rond point in het bos waarop acht lanen uit verschillende richtingen toeliepen; in het midden bouwde Lady Anna Athlone hier een huisje met de naam Colombier, later vervangen door een (nu zware) eik. Op de kaart van Engelman en Conrad (verderop genoemd) zijn het huis en de Amerongse Berg met manege duidelijk getekend.

Figuur 5: Vergelijking van de situaties in 1683 en 2003. Links de opmeting van Bernard de Roij (voor vergroting zie Bijlage X.2.1); rechts de opmeting uit 2003.

²⁴ Op Heemstede bij Houten zijn alle onderdelen juist niet met elkaar verbonden.

²⁵ Dit kasteel Lievendaal lag overigens in de 16de eeuw min of meer in de oostelijke zichtas van Kasteel Amerongen. Zie de tekening van Roghman die duidelijk laat zien dat de ingang van Amerongen aan de oostzijde ligt.

1683 / 2003: Door de situaties uit 1683 en 2003 met elkaar te vergelijken kan men constateren dat de bovenbeschreven *structuren* uit 1683 (i.e. het verloop van de paden en de indeling van het terrein) voor een groot deel nog steeds aanwezig zijn in het terrein. Ook de bruggen liggen nog op dezelfde plaats²⁶. De brug, die het zuider-eiland met de zuiderdijk verbond en vanaf de zuiderdijk toegang gaf tot de door ons genoemde ‘snelweg’ die alle onderdelen van het complex verbindt, is later komen te vervallen. Deze verbindingsweg van moestuinen naar de zuiderdijk en vice versa is zoals opgemerkt zeer kenmerkend voor Amerongen en zou in de toekomst weer een belangrijke rol kunnen gaan spelen. De tussengracht tussen de noordersingel en het terrein ten westen van het huis is gedeeltelijk naar het zuiden (achter het huis) verlegd; de tussengracht ten zuiden van het huis tussen windsingel en ruim beplante plantage is nu niet meer aanwezig. De indeling van de verschillende deelterreinen is wel veranderd, maar de westelijke boom- of bessengaard langs de Drostestraat bijvoorbeeld is qua bijna vierkante ruimte nog geheel dezelfde gebleven (later schapenweide geworden), evenals de totale ruimte van de voormalige moestuinen, de ruimte rond de toegangslaan, het bastion, het voorplein en de ruimte achter het poorthuis. Op een heel enkele plaats is nog een werkelijk 17de-eeuws kernelement aan ons overgeleverd, zoals de oude eik ten zuiden van het huis. Dit moet een overblijfsel zijn van de ruim ingeplante plantage ten zuiden van het huis in 1683. De originele plantafstanden zijn ook uit dit ontwerp op te maken. Voor reconstructies van 17de-eeuwse delen kan dit belangrijk zijn²⁷.

OHT-visie: Het is aan te bevelen om als karakteristieke 17de-eeuwse elementen te behouden, te herstellen of volgens de ideeën van de 17de eeuw opnieuw in te richten:

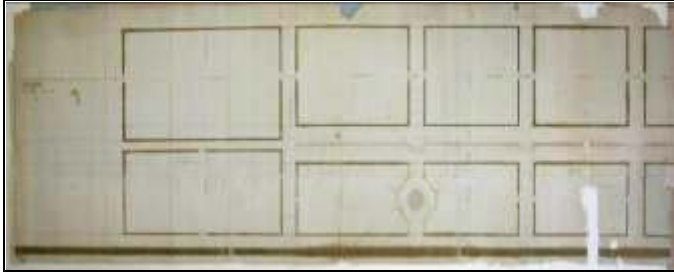
- a) de vrijwel-oorspronkelijke indeling van het terrein zoals die door Bernard de Roij in kaart werd gebracht (in door latere ingrepen aangepaste vorm); dit betekent dat de onaangetaste ruimten zoals de ruimte vóór de straks gerestaureerde kassen en bakken, en de ruimte rond de toegangslaan en het bastion en het open gedeelte van de tuin achter het poorthuis als ruimtelijke structuur behouden dienen te worden. Bij de kassen stellen wij een kweektuin of dierenweide voor, omdat dit terrein altijd een nutstuin is geweest; het terrein langs de toegangslaan en het bastion kan in de toekomst als expositieterrein voor beeldtentoonstellingen worden gebruikt en de tuin achter het poorthuis zou als kweektuin voor historische planten kunnen worden aangewend, ook omdat deze tuin altijd een nutstuin (boomgaard en moestuin) is geweest.
- b) de ‘snelweg’ tussen Drostestraat (Rijndijk) en zuiderdijk, omdat dit pad een historische verbinding is en uit de 17de eeuw dateert; de verbinding tussen zuiderdijk en het zuiderterrein zal dan moeten worden hersteld in de vorm van een eenvoudige ophaalbrug of door middel van een klein pontje of roeibootje met een steiger aan de binnenkant; ook in verband met een uit te zetten wandeling die langs de verschillende terreinen / deeltuinen voert en aansluit op de ‘ringdijk’²⁸ is het herstel van deze ‘snelweg’ erg wenselijk (zie verder).

²⁶ De brug over de zuider-tussengracht is natuurlijk verdwenen door het dichten van deze gracht.

²⁷ Onder de tekening staat een schaalverdeling in Rijnlandse roeden. Als we de plantafstanden van de bomen op de oostdijk nader bezien, blijkt dat 6 bomen op 9 Rijnlandse roeden staan. Dat zou betekenen dat de plantafstand tussen de eiken op de dijk 6,78 meter zou moeten zijn, maar de werkelijkheid is geheel anders (nu plantafstand 1 roede = 3,76 m.). Jan van der Groen adviseert in zijn hoveniershandboek in 1669 voor eiken een plantafstand van 18 tot 20 voet (5,65 tot 6,28m.); voor iepen 16 voet (5,02 m.) en voor linden 24 voet (7,53 m.). De huidige afstand lijkt ons daarom historisch niet verantwoord.

²⁸ De ‘snelweg’ voert langs alle onderdelen van de aanleg: boven- en benedentuin; noordersingel; voorplein met kasteel en bouwhuizen; zuiderpark; zuiderdijk. Vanuit de ‘snelweg’ als hoofdadere van een uit te zetten wandeling kan ieder onderdeel vervolgens nader worden bekeken.

De moestuinverdeling uit dezelfde tijd (1683)²⁹

Figuur 6: Indeling definitieve moestuin uit ca. 1683. Noorden naar boven. Bovenste vakken in boventuin en onderste vakken in benedentuin zijn gescheiden door een muur.

Op dit ontwerp staan de volgende zaken aangetekend: a) **beukenheggen** rondom de perken; een **kersenboomgaard** in de benedentuin linksonder; rechts daarvan **twee moestuinen** aan beide zijden van een ovaal bassin; rechts van deze moesvakken een **broeituin**. Vergelijken we deze indeling met de kaart van De Roij dan zien we dat deze indeling bij De Roij al min of meer volgens dit ontwerp is uitgevoerd. Ook nu nog in 2003 kunnen we in de tuinen van Poortman deze indeling terugvinden. De grote vakken links zijn ongeveer de voormalige schapenweide; de paden die door de keermuur over de trappetjes lopen zijn: 1) het pad tussen het doorzicht door de muur (claire voie) vanaf de Drostestraat naar het midden van de noordgevel van het huis en 2) het pad dat een onderdeel vormt van onze ‘snelweg’.

De situatie in 1696.

Op de “*Caerte van de landerijen tot Ameronge binnen de Kaa gelegen*” uit 1696 (versie A zonder zichtkanaal en versie B met zichtkanaal achter het huis) zien we de tuinen van Huis Amerongen en resten van Kasteel Lievendaal ingetekend.

Figuur 7: Kaart Amerongen 1696, versie A.

Versie B, met zichtkanaal naar het westen.

De tuinen zijn wat betreft het gedeelte ten zuiden van het huis dan beplant met **bomen**, maar hoe (in welk verband) is onduidelijk. De **boomplantage** ter bescherming van regen en wind direct ten zuiden en westen van het huis is wel duidelijk te herkennen. Maar ten zuiden van deze plantage loopt niet langer een tussengracht. Wat betreft bebouwing vinden we op deze kaart de **bouwhuizen** en de **oranjerie** ten oosten en ten zuiden van het voorplein, maar het meest zuidelijke deel van het bouwhuis is hier niet getekend. Wel is het **poorthuis** op

²⁹ Huisarchief Amerongen, No. 1571. Aangezien de indeling van deze moestuin overeenkomt met de indeling op de kaart van B. de Roij, zal dit ontwerp ook ongeveer uit 1683 dateren.

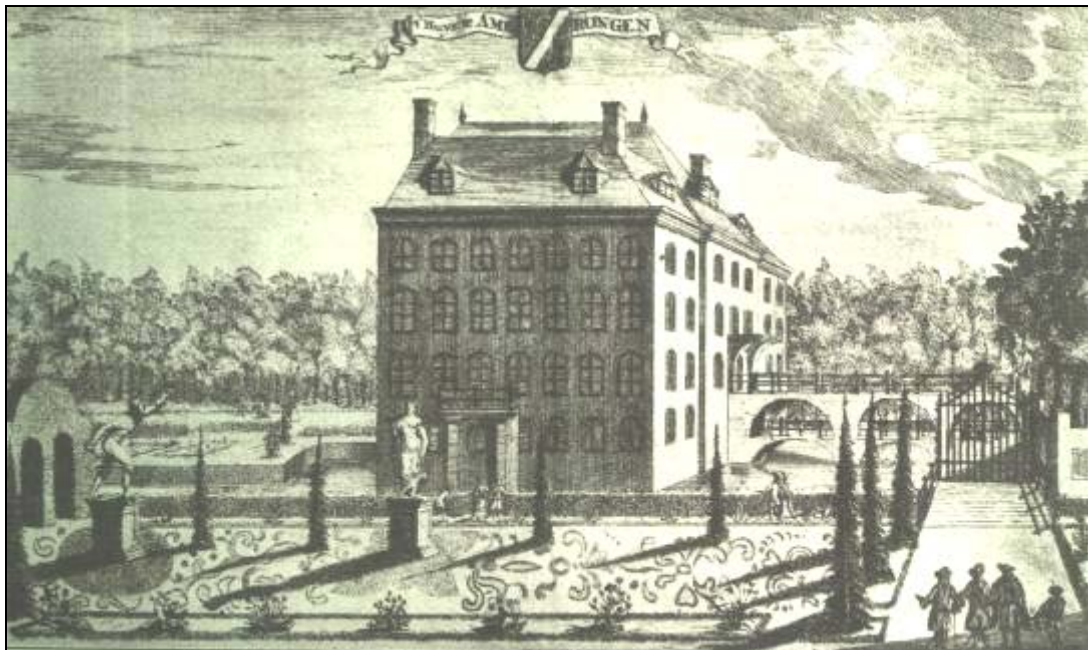
ongeveer dezelfde plaats langs de Drotestraat aanwezig. Op de noordersingel zijn **nutstuinen of parterres**³⁰ aangelegd, evenals langs de Drotestraat (**nutstuinen**). De indeling van de moestuinen is nog gelijk aan de situatie op de kaart van 1683. **De boomgaard** naast het poorthuis lijkt echter kleiner uitgevoerd dan de bedoeling was in 1683. De oostgrens van deze tuin is getrokken in het verlengde van de oostdijk. Op de gewijzigde versie B wordt voor het eerst de binnengracht met de buitengracht verbonden, zodat een vrij zicht vanuit de binnenzaal naar het westen wordt gerealiseerd. Of deze situatie vanaf 1696 is uitgevoerd als een poging tot een Frans-classicistische indeling is vanwege het alternatieve karakter van de twee versies niet met zekerheid aan te nemen.

1696 / 2003:

Wanneer we nu de situaties van 1696 en 2003 vergelijken blijkt dat de doorbraak naar het westen achter het huis hoogstwaarschijnlijk van 1696 dateert. We zien dan ook al een brug over het grand canal³¹. Het hele zuidelijke terrein was in 1696 en is nu weliswaar ingeplant met bomen, maar in de afgelopen 300 jaar is het patroon van inplant toch sterk veranderd. We komen daar uiteraard op terug.

OHT-visie: het optimale behoud van dit grand canal uit 1696, uitgevoerd zonder boom- of struikbeplanting op de schuine taluds (zie volgende prent van 1698) is volgens onze visie vanzelfsprekend en ten zeerste aan te bevelen, ook indien de doorbraak toch van later datum blijkt te zijn.

De situatie in 1698.

Figuur 8: Huis Amerongen in 1698. Gravure van C. Specht.

Als we de gravure uit *De ridder matige huysen en gestichten in de provincie van Utrecht* getekend en in het licht gebracht door C. Specht (1698)³² moeten geloven, ligt er in 1698 ten zuiden van het kasteel een **parterre de broderie**. Rond en in de parterre met tuinbeelden en

³⁰ Een parterre of parterre de broderie is een sierperk met bloem- en bladmotieven van buxus, afgewisseld met vulmaterialen zoals steen- of marmerslag, schelpen en/of zand, dat gezien vanaf een terras of vanuit de hoofdverdieping van een huis, het best tot zijn recht komt.

³¹ G. Bentick sprak op zijn plattegrondje van ca. 1910 over de 'Engelse brug' over 'Het Kanaal'.

³² HUA, Topografische Atlas.

fijne buxuspatronen staan slank gesnoeide coniferen (waarschijnlijk Jeneverbessen) en vaste planten die in die tijd in ‘plate bandes’ ca. 50 cm uit elkaar staan opgesteld, precies zoals we dat ook kennen uit die tijd van de beplanting van Het Loo. Of deze situatie met parterre op de zuidersingel nu zo is uitgevoerd, is niet helemaal zeker, daar een latere vogelvlucht (uit ca. 1744) weliswaar een smalle strook vrijlaat langs de binnengracht, maar hier zien we geen parterres en wel hoge bomen ten zuiden hiervan. Wel is op deze gravure van Specht duidelijk de doorbraak westwaarts tussen binnen- en buitengracht te zien en een deel van de ‘snelweg’ die vanaf de moestuinen, over de noordersingel, onderlangs het huis, over het zuidelijke terrein naar de zuiderdijk voert. Of de overgang naar de dijk in 1698 ook bestond is niet van deze prent af te lezen.

1698 / 2003:

Naast de oude ruimtelijke structuren die in 1698 volledig overeenstemmen met die van 1696 en 1683, is het duidelijk dat aan het eind van de 17de eeuw het zicht naar het westen en de ‘snelweg’ over alle terreinen van noord naar zuid een duidelijke rol spelen.

Gravure van Huis Amerongen uit 1732 ³³

Deze gravure geeft wat betreft het groen alleen een beeld van de noordersingel met **parterre de broderie** en van **het zuiderterrein beplant met hoge bomen**. Deze situatie komt in wezen al voor op de kaart van 1696, maar lijkt bovendien geïnspireerd op de vrijheid van de kunstenaar (nissen met beelden links?).

Hetzelfde beeld van de beplanting van de noordersingel is te vinden op een anonieme tekening uit de eerste helft van de 18de eeuw (zie ook noot 33). Het voorplein wordt overigens op deze tekening niet afgesloten door een gebouw (oranjerie) maar door een muur, eveneens waarschijnlijk een vrijheid van de kunstenaar.

³³ Zie figuur 9; HUA, T. A. 1185. Anonym.

Een tweede tekening uit deze tijd is afgebeeld in Van Groningen, 2003 en bevindt zich in de collectie van Huis Middachten. Het opvallende op deze tekening is dat het voorplein aan beide zijden wordt afgescheiden door muren. Aan de zuidzijde is niet achter deze muur het gebouw (de door ons genoemde oranjerie) te zien, dat er nog wel zou moeten staan. Volgens een vriendelijke mededeling van Mw van Groningen ligt bovendien nog een vrijwel identieke O.I. inkttekening uit 1725 in het Koninklijk Huisarchief in Den Haag, getekend door Jacob Stellingwerf naar een tekening van Reinhart van Reede uit hetzelfde jaar. (KHA Inv. nr. P.S. A/T 650).

Figuur 9: Anonieme gravure van Huis Amerongen, 1732

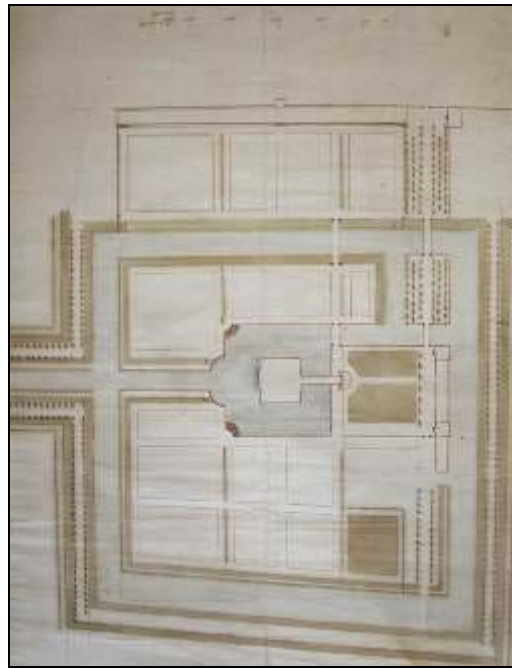
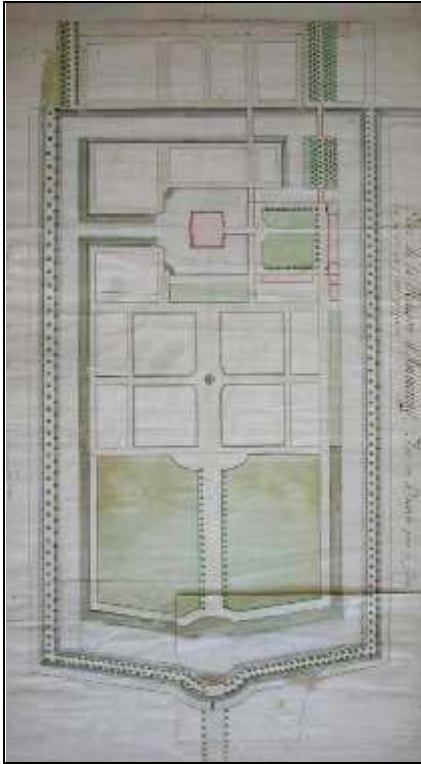
Nieuwe plannen (a, b, c, d) tussen 1700 en 1750³⁴.

In de eerste helft van de 18de eeuw zijn er in verschillende fasen nieuwe plannen voor uitbreiding en verandering van tuinen en park gemaakt.

De eerste pogingen tot aanpassing aan de heersende Frans-classicistische tuinmode (met lange perspectief-as) werden waarschijnlijk ondernomen door Frederik Christiaan van Reede, toen hij vanaf 1703 Heer van Amerongen werd of -logischer- pas na zijn huwelijk met Henriëtte van Nassau-Zuylesteyn in 1715. Zij zal na het overlijden van haar echtgenoot in 1719, aangezien haar beide zoons nog zeer jong waren, de leiding van de inrichting van interieurs en tuinen hebben voortgezet. Andere plannen zijn qua stijl te oordelen van iets latere datum dan de eerste, en vertonen enige kenmerken van de Régence- en Rococo-stijl (ca.1730 tot 1750). Hoe zagen deze plannen er dan uit en wat is er uiteindelijk van uitgevoerd?

Plan a is getiteld *Plan de la Maison d'Amerong, avec un dessein pour y faire les jardins qui y sont proposés*. We denken door dit Franse opschrift misschien direct aan de (tuin)architect Daniel Marot en de stijl van de ontwerpen a t/m c komt ook wel enigszins overeen met zijn werk, maar een structureel nader onderzoek in andere archieven dan dat van Amerongen heeft nog niet plaats gevonden. Op dit plan zien we ten eerste weer het grand canal naar het westen en vervolgens is duidelijk dat het tuincomplex via een brede lange as (van noord naar zuid, en midden door het huis) uitgerekt wordt naar het zuiden. De tuin krijgt een duidelijke oriëntatie in deze richting. Deze noord – zuidas loopt evenwijdig aan de noord-zuidverbindingsas van moestuinen naar de zuiderdijk (de 'snelweg'). De as op de westgevel die waarschijnlijk al in 1696 tot grand canal was vormgegeven staat loodrecht op voornoemde as en deelt het voorplein (met gras en bomen) -zoals dat al het geval was in 1683- in twee *ongelijke* delen.

³⁴ Huisarchieff Amerongen, no. 1561-1569.

Figuur 10: Plan a met overflap (Franse titel)

Plan b behoud oorspronkelijke terrein.

Voorstel uitbreiding tuin naar het zuiden.

Het zuidelijke stuk grond tussen de binnen- en buitengracht wordt verdubbeld, zodat vier gelijke **sierperken** kunnen worden aangelegd met daarachter **twee grasvelden (tapis verts)**, die langs de as met bomen zijn afgezet. Deze lange perspectief-as wordt zelfs buiten de gracht en over de dijk met bomen voortgezet. Alle behuizingen -**huis, bouwhuizen, poorthuis en orangerie**- blijven gehandhaafd. Bovendien zien we een klein **tuinhuis** middenin de moestuin, aan het eind van de nieuwe noord-zuidas, langs de Drostestraat staan. Dit plan heeft de bedoeling de tuinen van Amerongen zo symmetrisch mogelijk in te delen en door het inbrengen van een lange as een Frans classicistisch uiterlijk te geven. Het uiteinde van de as wordt op twee manieren in alternatieve plannen door middel van een flap-over aangegeven.

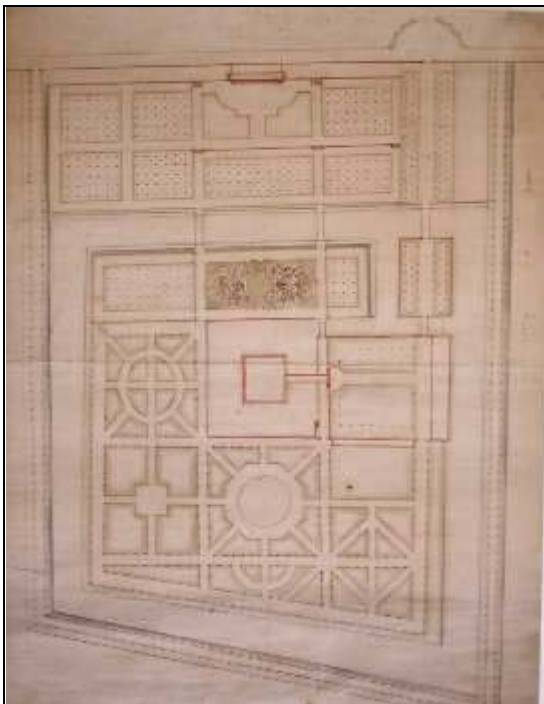
Figuur 11: twee alternatieve voorstellen voor uiteinde zuidas (Plan a)

De poging tot strenge symmetrie en de combinatie met de tapis verts doen vermoeden dat het ontwerp omstreeks 1720 (1730) is te dateren.

Het plan is gezien het feit dat er geen vergroting van het terrein naar het zuiden toe heeft plaats gevonden, in het geheel niet gerealiseerd.

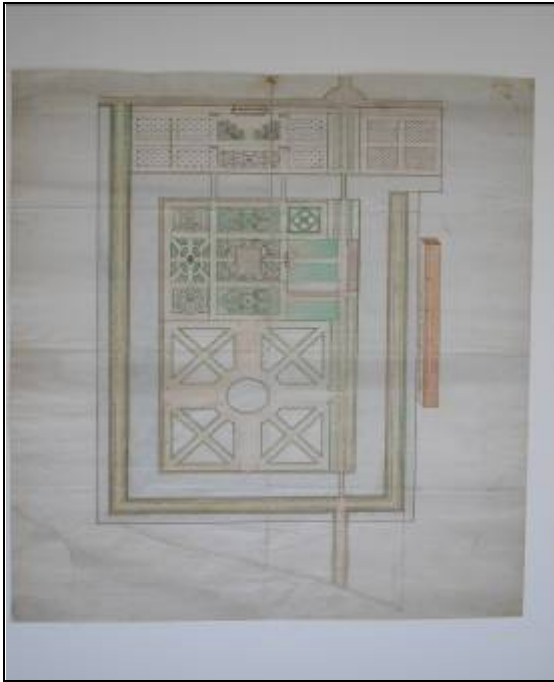
Plan b vertoont veel overeenkomsten met plan a). Het is mogelijk van dezelfde hand, hoewel de boompjes anders getekend zijn. De bebouwing van het terrein is ongewijzigd ten opzichte van plan a. De oriëntatie van het hele ontwerp is nu naar het westen. De twee hoofdassen staan nog steeds loodrecht op elkaar en snijden elkaar in het midden van het huis, maar de zuid-as is vernauwd, niet meer met bomen beplant en niet meer over de dijk heen voortgezet. De vier (sier)perken ten zuiden van het huis zijn van vierkanten tot rechthoeken verkleind. Toch is in dit ontwerp ook gepoogd de symmetrie zoveel mogelijk te behouden. Hoe de vakken rondom het huis zouden moeten worden ingevuld is hier niet aangegeven. Wel wordt nog duidelijk een min of meer **vierkant grastapijt** ingetekend ten zuiden van het veld tegenover de oranjerie. De ontwerper heeft lijnen getekend (geen muren!) rondom het vierkante gazon. Deze zouden kunnen duiden op **hagen of espaliers** (leihekken voor sierplanten en/of druiven). Mogelijk is het de bedoeling geweest hier **een parterre d'orangerie** (of afgescheiden tuin voor oranjerie-planten) te realiseren. Tenslotte is op deze tekening de toegangslaan langs het grasveld voortgezet over een brug over de buitengracht naar de zuiderdijk, zodat nu een rechte laan is ontstaan van toegangshek tot zuiderdijk en evenwijdig aan de 'snelweg'. Ook dit ontwerp is vanwege de aangehouden symmetrie gecombineerd met de tapis verts op voorplein en oranjerieplaats te dateren omstreeks 1720 (1730). Omdat een overheersende perspectief-as ontbreekt voldoet het ontwerp minder aan de principes van de Frans-classicistische stijl. Ook dit ontwerp is denkelijk niet uitgevoerd, behalve dat het assenstelsel later door Poortman uiteindelijk wel is gerealiseerd.

Plan c1, 2, 3. De drie verschillende versies van dit plan tonen een onevenwichtig ontwerp dat enerzijds de symmetrie wil vasthouden en anderzijds modern (uit het tijdperk van de Régence) wil zijn. Ze zijn duidelijk van iets latere datum en mogelijk door een ander persoon ontworpen en getekend dan de voorgaande plannen. Het gedeelte ten noorden van het huis - de moestuinen met nieuw vergroot tuinhuis en het bastion en de noordersingel met parterre de broderie- zijn in hun verschillende delen zoveel mogelijk symmetrisch gehouden. Ook de parterre de broderie is symmetrisch van opzet en vertoont nog geen Rococo-kenmerken.

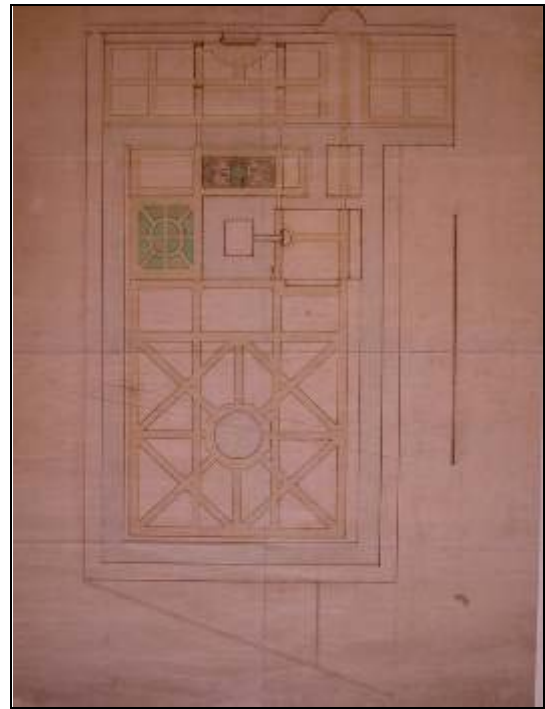

Figuur 12: Plan c1 met doorlopende diagonaal.

Detail van fig. 12 met symmetrische barok-parterre

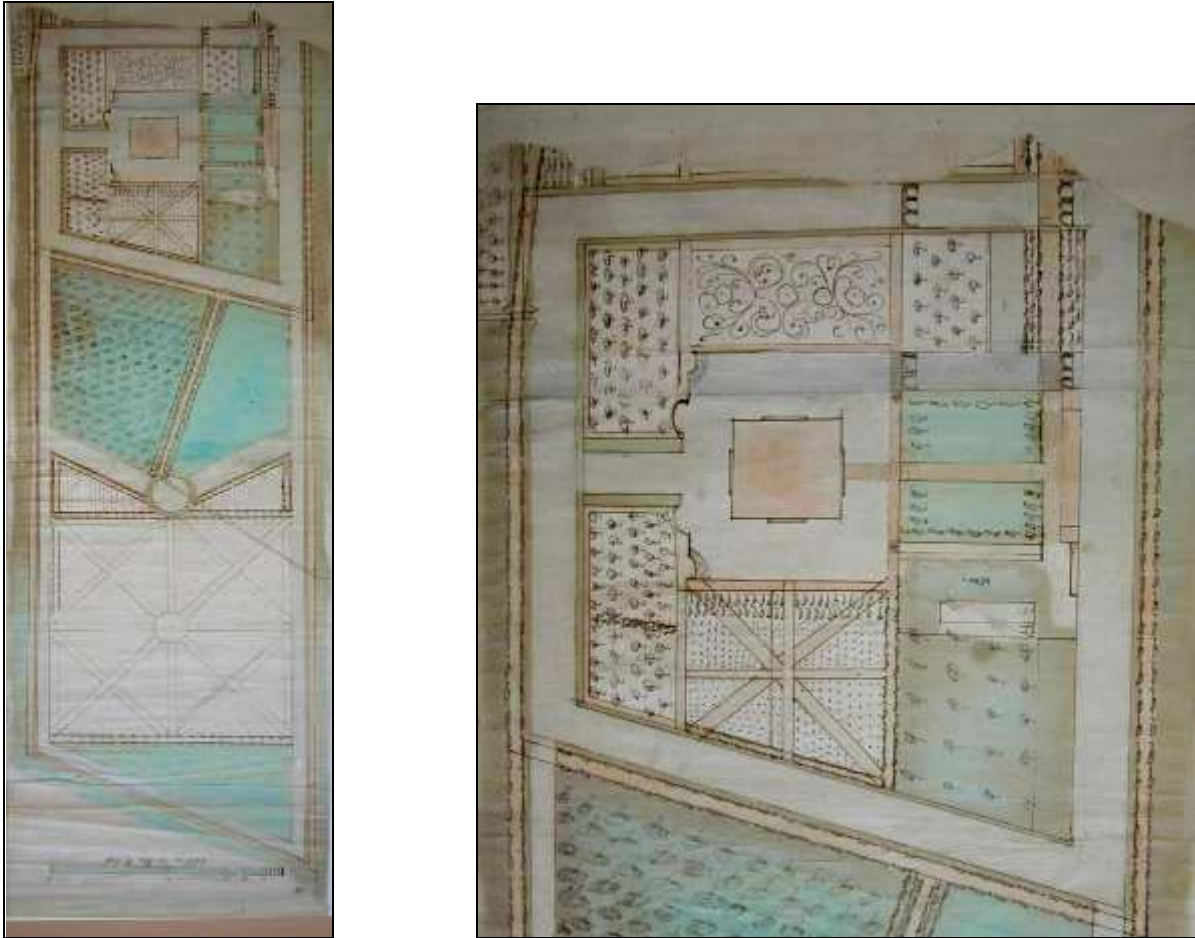

Plan c2

Plan c3

De westelijke en zuidelijke delen van het terrein hebben een veel modernere indeling gekregen. Het terrein is ten zuiden en ten westen van het huis in verschillende rechthoekige en vierkante vakken ingedeeld waarbij er in het eerste plan c1 drie vakken via een lange diagonaal met elkaar zijn verbonden. De vakken zelf zullen uit perken (of grasvlakken) en paadjes zijn opgebouwd. Dergelijke perken waren halverwege de 18de eeuw verspreid met lage heesters beplant en soms ook waren ze alleen met gras gevuld. Het lijkt er hier op dat de perken zijn opgebouwd uit grasvlakken en verharde paadjes. Ook kunnen ze met lage (bloem)heesters of lage boompjes zijn beplant. Dit soort tuinen zijn een combinatie van siertuinen en nutstuinen. Het spelen met deeltuinen die door paden en lanen aan elkaar worden geregen is een typisch Rococo-verschijnsel, dat gaat optreden vanaf ongeveer 1740. Opmerkelijk is tenslotte dat het grand canal -het zicht westwaarts over het water op de uiterwaarden- dat we al kennen vanaf 1696 nu weer wordt dichtgemaakt. Uiteindelijk is ook van deze serie ontwerpen niet veel terecht gekomen, alhoewel het idee van een parterre de broderie op de noordersingel en een aaneengeschaald complex van tuinen die in vakken zijn verdeeld wel is gerealiseerd, zoals we later zullen zien op de kaart van 1767.

Figuur 13: Plan d) met niet gerealiseerde uitbreiding naar het zuiden; rechts detail van plan d binnen het grachtenstelsel met asymmetrische (rococo)parterre. Zie Bijlage X.2.2.

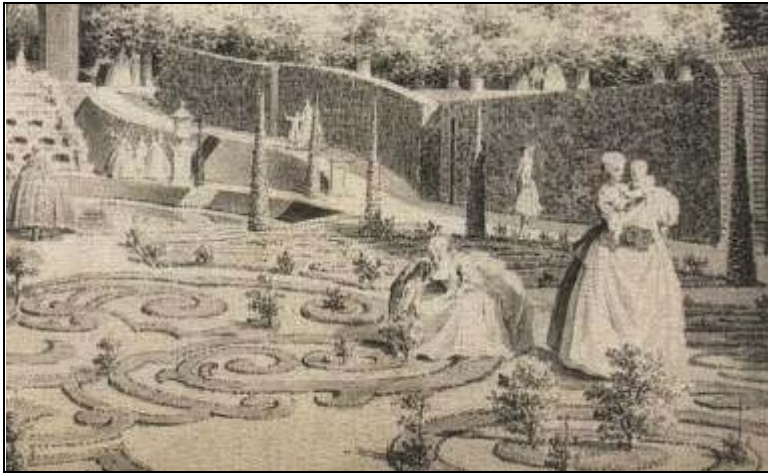
Plan d tenslotte is denkkelijk van een andere hand. Wat men wil bereiken, wordt heel duidelijk. Het is alweer de bedoeling het terrein naar het zuiden aanmerkelijk uit te breiden, terwijl men de doorbraak naar het westen tussen binnen- en buitengracht nu toch weer respecteert. Ten noorden van het huis is een sierperk gepland. Dit is nu asymmetrisch wat betreft de vormonderdelen (buxuspatronen), typerend voor het Rococo, vanaf ca. 1740. Ook de schuine as zuidwaarts is een typerend rococo-verschijnsel. Ten zuiden van het huis is een houtperk gepland, dat zowel diagonaal als kruiswijs is verdeeld, zodat men het ook als wandelperk kan gebruiken³⁵. Waarschijnlijk waren hier langs de randen bloemheesters aangeplant. De hele plattegrond is door deze twee totaal verschillende perken uitdrukkelijk asymmetrisch geworden. De overige vakken zijn als boomgaarden of plantages ingetekend. De bebouwing van bouwhuizen en oranjerie is aangevuld met een **nieuw (tuinmans?)huis**, ten zuiden van de oranjerie. Direct achter dit huis ligt een aparte boomgaard.

Ter vergelijking en voor beeldvorming wordt hier een detail getoond van een nog symmetrische parterre van Zorgvlied (later Catshuis) in Den Haag, getekend door C. Pronk omstreeks 1740. De parterre is uitgevoerd in ranke grasslingers en beplant met verspreide lage heestertjes³⁶. Ook Jan Arendsz geeft omstreeks 1770/1780 met zijn tekeningen van Zeeuwse

³⁵ Een dergelijk verdeeld perk is qua vorm al heel oud, maar ook karakteristiek voor de Rococo-periode.

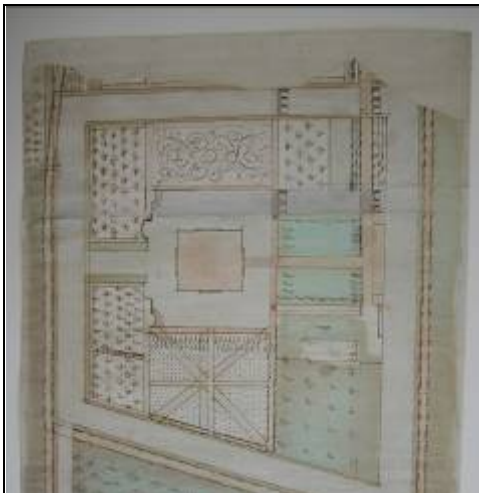
³⁶ Parterres worden in deze tijd vaak gekarakteriseerd door symmetrische slingerpatronen -soms met onverwachte tegendraadse vormen- of een diagonale vakverdeling. De invulling bestaat uit dunne ranke arabesken gevormd door vaste planten of buxus, soms met verdiepte grasparterres, soms met boompjes of heestertjes in verschillende hoogten beplant. De beplanting met lage boompjes en heestertjes heeft misschien iets

buitenplaatsen een enkel voorbeeld van een met heesters beplante parterre in deze stijl. Hij noemt dit een “Engelse parterre”.

Figuur 14: C. Pronk, Detail van parterre de broderie op Zorgvlied. Ca. 1740.

Ca. 1740 / 1767:

Figuur 15: Huis Amerongen. Vergelijking tussen de situatie (links) op plan d) uit eerste helft 18de eeuw en de situatie (rechts) getekend door J. Praalder uit 1767.

Van plan d is uiteindelijk (van de vele voorstellen tussen ca.1700 en ca.1750) het meeste uitgevoerd als we het vergelijken met de kaart van Praalder uit 1767 (zie verder voor totaal - kaart en beschrijving), namelijk **het diagonaal en kruiswijs gedeelde houtperk op de zuidersingel; plantages** (met mogelijk op de noordersingel een parterre tegenover het huis) op de noordersingel en in het zuidelijke deel van het terrein; **en een nieuw huis ten zuiden van de oranjerie**. De ‘snelweg’ tussen alle terreinen, het grand canal, de toegangslaan, het bastion en het voorplein stammen zoals we al eerder zagen uit een eerdere periode.³⁷

te maken met de overgang naar de natuurlijker beplanting van de landschapsstijl. Ook hagen en theaters zijn typisch voor deze tijd. De tekening van Pronk bevindt zich in de collectie van het Haags Gemeente-archief.

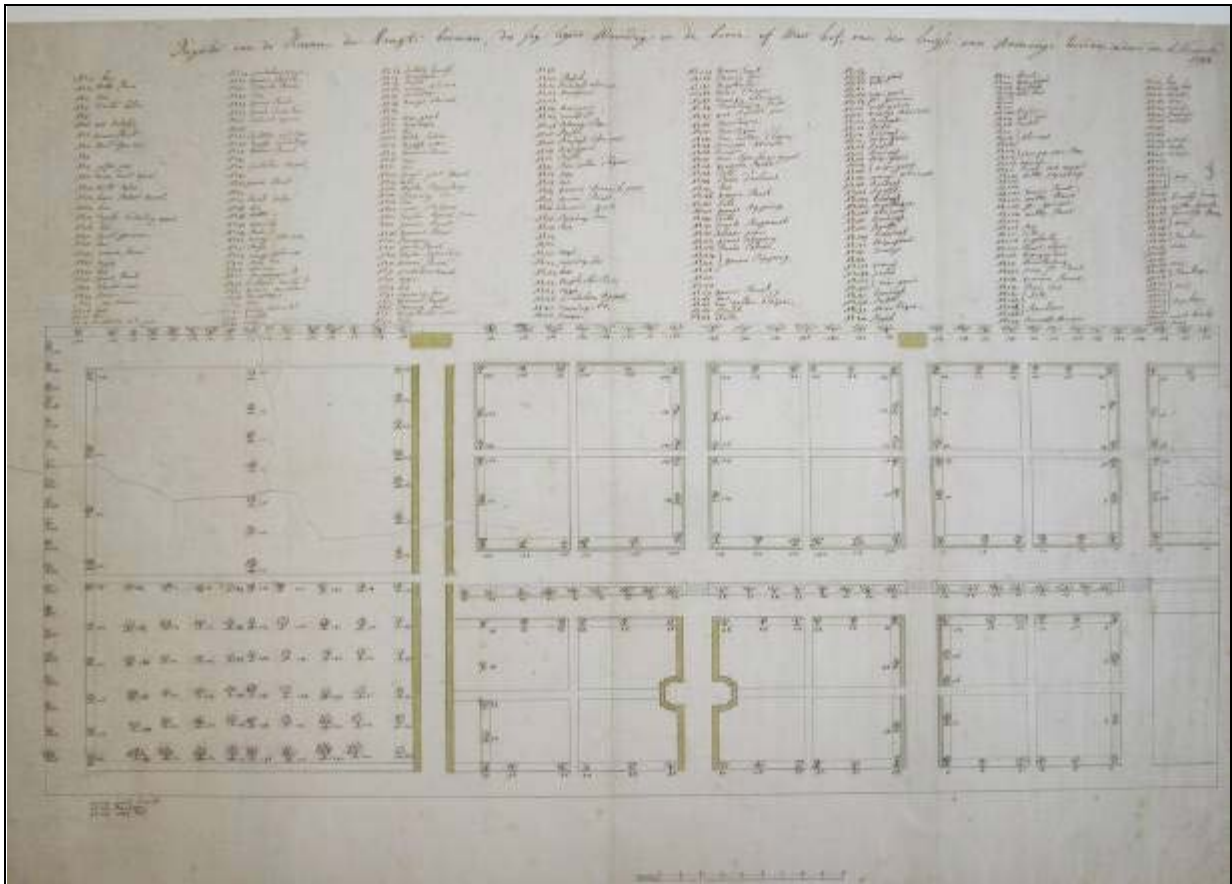
³⁷ Er is in Huisarchief Amerongen nog een zevende (langgerekt) plan aanwezig met een onduidelijke situatie van het huis. Dit plan heeft waarschijnlijk geen betrekking op Amerongen.

ca. 1740 / 2003:

OHT-visie: wij willen aanbevelen om het open terrein ten zuiden van het huis (de L – vormige parterre) in te richten volgens een nieuw plan, geïnspireerd op plannen uit de Rococo-periode, omdat we zeker weten getuige de kaart van Praalder dat een perk uit die periode daar gelegen heeft en omdat de huidige tuin van Poortman op die plaats absoluut geen aantrekkingskracht meer heeft. Ons voorstel is de L-vormige parterre van Poortman als ruimte aan te houden en de invulling een eigentijdse meer spannende uitstraling te geven, gebruikmakend van een diagonale verdeling uit het Rococo en een hedendaagse invulling van planten.

Moestuinplattegrond uit 1744³⁸.

De plattegrond van de moestuinen langs de Drostestraat is bekend van het ontwerp uit ca. 1683. In die tijd zijn dan tussen de oprijlaan en de westdijk (Veerweg) en ten noorden van de buitengracht voor het eerst moestuinen te zien. Deze zijn vanuit het huis over de ‘snelweg’ te bereiken.³⁹

Figuur 16: Moestuin Amerongen, 1744. (Noorden boven). Dubbele lijn is tegenwoordig de berceau.

De moestuin is omstreeks 1744 gereorganiseerd en verrijkt. De zware driedubbele bomenlaan (op de plattegrond van 1683) die het westelijke deel van de moestuin van het oostelijke deel scheidde, werd getuige de plattegrond uit 1744 vervangen door stevige (beuken?)hagen. Ook werd een dergelijke haag als accentbepalend element (in de vorm van een ovaal pleintje)

³⁸ Huisarchief Amerongen.

³⁹ Waarschijnlijk zullen de moestuinen ook wel vanuit de toegangslaan bereikbaar zijn geweest, maar dit is op de moestuinplattegrond niet te zien.

aangegeven in de benedentuin. Op twee plaatsen langs de Drotestraat aan het hoofd van de lange haag en aan het hoofd van de zgn. ‘snelweg’ werden tuinhuisjes geplaatst.

De vruchtbomen die op deze plattegrond staan aangegeven zijn alle genummerd en geplant in het meest zuidwestelijke deel van het complex, langs de buitenranden van de perken en langs de muren. We mogen aannemen dat de vruchtbomen rondom de perken in leivorm (langs lage hekken) of in de vorm van naantjes⁴⁰ werden gekweekt. Het voordeel van dit lage fruit was dat men makkelijk kon plukken en dat het middenveld van de vakken zon genoeg behield voor het kweken van groenten en kruiden. Langs de Drotestraatmuur, langs de keermuur en langs de westelijke afsluiting van de tuin (muur of hek?) konden natuurlijk ook hogere leibomen worden gekweekt.

Omdat het moestuinontwerp is gedateerd in 1744, mogen we aannemen dat deze situatie vanaf ongeveer 1744 (of eerder) is uitgevoerd. Later is op de gronden van deze moestuin de siertuin van Hugo Poortman gerealiseerd, behalve in het deel ten westen van de berceau, waar de gronden tot kweektuinen en later tot weidegrond dienden.

De vogelvluchttekening⁴¹ (ca. 1744).

Op deze vogelvluchttekening zien we een aantal zaken terug die we zojuist op plan d) en op het ontwerp van de moestuin hebben aangetroffen. De tekening is niet afgemaakt en beslaat slechts een deel van het terrein, maar geeft belangrijke informatie. Het huis wordt vanaf de zuidkant getekend zodat op de voorgrond een deel van de zuidersingel is te zien. We krijgen een zicht over het huis, het voorplein, de bouwhuizen en het bastion. De ‘snelweg’ is significant aanwezig. Vóór het zuidelijke deel van het bouwhuis staan twee gebouwen getekend, de oranjerie⁴² en een nieuw (tuinmans?)huis. Beide zijn getuige de kaart van Praalder zeker gebouwd en naar later zal blijken pas ca. 1870 afgebroken. Op de zuidersingel zien we langs de binnengracht eerst een vrije strook en daarachter een plantage met hoogopgaande bomen aangegeven. Dit komt niet overeen met het perk dat plan d suggereert. Daar moeten we namelijk eerder aan een hakhoutbos of houtperk met sierheesters denken⁴³. Ten noorden van het huis ligt een parterre de broderie die ook overeenkomt met plan d en de kaart van Praalder. Bij de ingang zien we het poorthuis, dat nu langs de toegangslaan is geplaatst⁴⁴. Langs de Drotestraat is tenslotte een klein muurpaviljoen getekend, dat ook op het moestuinontwerp uit 1744 voorkomt. De indeling van de moestuinen op de vogelvlucht komt zowel overeen met het moestuinontwerp, als met de hierna te bespreken prent van Jan de Beijer en de landmeterskaart uit 1767. Het grand canal in westelijke richting is op deze vogelvlucht gelegen tussen twee plantages of hakhoutbossen, hetgeen ook zowel met plan d) als met de kaart van Praalder uit 1767 overeenkomt

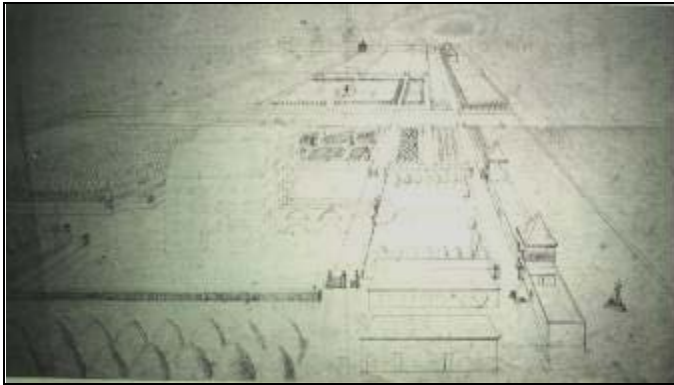
⁴⁰ Naantjes zijn laaggeënte vruchtbomen die niet hoger worden dan ca. twee meter.

⁴¹ Huisarchief Amerongen.

⁴² In het oostelijke deel van dit gebouw zijn een aantal lage ramen en deuren getekend. De lage ramen hadden de functie zoveel mogelijk zon voor de oranjebomen en de tropische planten op te vangen.

⁴³ Ook zien we hier geen diagonaal pad zoals in plan d in de hoek van het perk uitkomen, terwijl dit toch duidelijk op de kaart van Praalder blijkt uitgevoerd te zijn. Een hoogopgaande plantage op deze plek aan de zuidkant van het kasteel is heel vreemd. Beslist is een lager hakhoutbos doorsneden door paden en met sierheesters langs de paden opgesierd, zoals Praalder suggereert.

⁴⁴ Deze situatie komt op geen ander ontwerp of situatietekening terug.

Vogelvlucht / 2003:

Figuur 17: Huis Amerongen in Vogelvlucht, ca. 1744. (Noorden boven).

Wanneer we de situatie van de vogelvlucht en de hedendaagse vergelijken, zien we dat de structuren, die de deeltuinen in 1744 bepaalden, in grote lijnen nu nog steeds aanwezig zijn, maar dat de indeling en beplanting van de noordersingel en het zuiderterrein en het moestuinenterrein zijn veranderd. De bebouwing nabij de stallen en koetshuizen, in de vorm van de oranjerie en het nieuwe (tuinmans)huis, en het muurpaviljoen langs de Drostestraat zijn thans verdwenen.

***Huis Amerongen door J. de Beijer*⁴⁵, 1745**

Van Hendrik Spilman kennen we een gravure van Huis Amerongen, naar een tekening van Jan de Beijer uit 1745⁴⁶. We zien op deze prent de noordersingel met een open parterre de broderie met veel vormsnoei. NB. De aflopende taluds van de noordersingel zijn op deze tekening niet beplant. Ten zuiden van het huis zien we op dezelfde afbeelding een bos opdoemen. Op het bastion achter de toegangspoort staan loofbomen. Deze afbeelding van Jan de Beijer is in overeenstemming met de situatie op de vogelvlucht (op noordersingel een parterre; in zuiderpark loofbomen; op bastion bomen). Hij is bovendien uit de tijd dat het moestuincomplex opnieuw is aangeplant volgens het plan uit 1744.

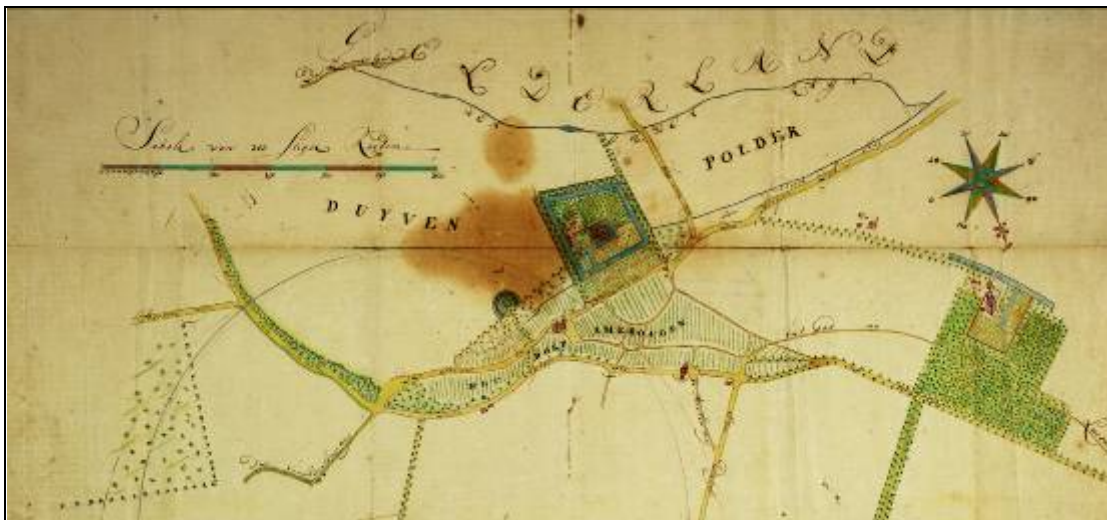
Figuur 18: De ridderhofstad Amerongen met formele aanleg op noordersingel. Gravure Hendrik Spilman (H. S. f.) naar Jan de Beijer (J. d. B. del.), 1745. Rechts het hek dat toegang geeft tot de moestuinen.

⁴⁵ De tekening bevindt zich in de coll. van het Huis Middachten.

⁴⁶ HUA, Top. Atlas.

De landmeterskaart van J. Praalder uit 1767⁴⁷

Deze kaart geeft een overzicht van de relatie tussen de ridderhofsteden Amerongen (A), Lievendaal (B), Wayestijn (C) en Zuylestijn (D). Bovendien wordt hierop duidelijk door een cirkel het jagtrecht voor Amerongen en Lievendaal aangegeven. Deze kaart is een bewijs voor het feit dat de **bouwhuizen** in 1767 nog steeds onveranderd aanwezig zijn, dat de oude **oranjerie** er nog staat en dat ten zuiden van de oranjerie een **tweede (tuinmans?)huis**⁴⁸ evenwijdig aan de oranjerie is gebouwd. We kunnen hieruit concluderen dat er in die tijd veel activiteiten ten zuiden van het huis plaats vonden. De afgeperkte ruimte achter dit nieuwe huis is waarschijnlijk de nutstuin van het personeel geweest. **Het poorthuis** is iets vergroot en meer naar het westen verschoven⁴⁹. Twee kleine **muurhuizen** staan in de boventuin langs de Drostestraat, echter geen groot muurpaviljoen aan het einde van de dwarsas op het huis, zoals we op de vogelvlucht hebben gezien.

Figuur 19: Detail van de kaart van het Jagtrecht / J. Praalder, 1767. Rechts Zuylenstein. (Noorden beneden). Verdere uitvergroting zie figuur 15 en Bijlage X.2.3. Schaal 1: 7069 (omgerekend).

Ook kan men van deze kaart afleiden dat aan de zuidzijde ter breedte van de binnengracht van het huis een **diagonaal en kruiswijs verdeelde tuin of houtperk** is aangelegd en aan de noordzijde mogelijk een **parterre de broderie** (met drie sokkels ingetekend?); het houtperk is gesitueerd tussen vakken met **hakhout of opgaande bomen** en de parterre tussen meer open **(hout?)perken**. Deze onderdelen en de planning van een (tuinmans?)huis of schuur evenwijdig aan de oranjerie staan zoals eerder vermeld ook al aangegeven op een ongedateerd en ongesigneerd ontwerp uit de Rococo-periode (alternatief d). Het **moestuïn**-ontwerp uit 1744 is zoals eerder aangegeven ook geheel op deze kaart terug te vinden.

We mogen uit het voorgaande concluderen dat de situatie, zoals die op plan d) is ontworpen in de Rococo-periode en voorkomt op de vogelvlucht, grotendeels daadwerkelijk heeft bestaan, vanaf ongeveer 1744 tot in ieder geval 1767.

1767 / 2003:

Vergelijking tussen de situatie van 1767 en 2003 levert dezelfde resultaten op als bij de vergelijking tussen vogelvlucht en 2003. Zie daar.

Het tegenwoordige bos ten zuiden en zuidwesten van het huis is in wezen een overblijfsel van de **(eiken)hakhoutbossen en de (eiken)plantage** uit 1767. Ten zuiden van het huis is natuurlijk

⁴⁷ HUA, archief Jachtgerecht 28, kaart 2.

⁴⁸ Een **klein schuurtje** schuin achter dit nieuwe huis staat ook nog op deze kaart ingetekend.

⁴⁹ Niet overeenkomstig de vogelvlucht.

de open zichtstrook gekomen met de L-vormige parterre van Poortman, maar aan beiden zijden van deze Poortman-aanleg is **eikenbeukenbos, opgesloten in eiken- en beukenlanen**. Ook het westelijke deel bos met het later aangelegde paardengraf van Uranus sluit hierbij aan. **OHT-visie: zie voor een aanbeveling het voorstel bij plan d.**

Kaart van de Nederrhyn en Lekstroom, door J. Engelman en F. W. Conrad. 1789-1793⁵⁰.

Deze kaart geeft een beeld van het lanenstelsel op de Amerongse Berg, met ‘manege’ en observatorium. Men had van hier uit een prachtig gezicht zowel op het huis Amerongen, als op het dorp Amerongen en op de omgeving. Het kasteelterrein op deze kaart is niet gedetailleerd genoeg om verdere conclusies aan te verbinden.

Tekeningen van Huis Amerongen van C. van Geelen⁵¹

Zeker vanaf 1802 en waarschijnlijk al vanaf het laatste kwart van de 18de eeuw⁵² zijn de tuinen van Amerongen in landschapsstijl veranderd. Op tekeningen uit 1802 van C. van Geelen is de noordersingel in een landschappelijke aanleg (o.a. met spar) verbeeld. Ook de treurwilg op de eerste tekening -aan deze zijde van de buitengracht- geeft aan dat delen van het park zijn verlandschappelijkt. De landschapsstijl was op Amerongen dus in ieder geval ingevoerd in 1802, maar waarschijnlijk al zo'n twintig jaar eerder.

Figuur 20: Huis Amerongen met zicht op het bastion en de landschappelijke aanleg op noordersingel (met spar). Aquarel C. van Geelen, 1802.

⁵⁰ HUA, Top.Atlas, 240-2.

⁵¹ HUA, Top. Atlas, 1187-2 & 3.

⁵² De spar heeft op de tekening van Van Geelen tenslotte al een behoorlijke hoogte.

Op de tweede tekening zien we een deel van de 'snelweg' onder de brug doorlopen. Een conifeer op de noordersingel en een roeiboot in de gracht geven aan de tekening een extra romantische sfeer.

Figuur 21: Huis Amerongen met zicht op landschappelijke aanleg van noordersingel. Aquarel C. van Geelen, 1802.

Men neemt in het algemeen aan dat in Nederland de eerste parken in landschapsstijl zijn aangelegd vanaf ca. 1760 / 1770. Huis te Bennebroek en Beekestijn waren zeer vroege voorbeelden in Kennemerland. Deze eerste parken in landschapsstijl werden aangelegd binnen de oude barokke laanstructuren. Aanvankelijk veranderde men eerst de ruimtes binnen de oude lanen in een soort houtperken, die 'piramidaal' met bomen en heesters werden opgebouwd. Aan de buitenkant plantte men bloemrijke heesters, zodat bij het wandelen deze direct in het oog vielen. Bij een dergelijke aanleg sprak men van Engelsche Bosschen en Engelsch Hout. Op de plattegrond van Beekestijn wordt dit expliciet aangegeven. De van afkomst Duitse tuinarchitecten J. G. Michael (tuinarchitect van Beekestijn) en zijn latere schoonzoon J. D. Zocher sr. waren de eersten die in deze stijl werkten. Wie verantwoordelijk kan worden geacht voor de landschappelijke veranderingen op Amerongen is onbekend. Mogelijk heeft de kweker F. van Wintershoven uit Utrecht (zie noot 15) een belangrijke rol gespeeld, en dat zou betekenen dat de landschappelijke aanleg al dateert vanaf ongeveer 1776.

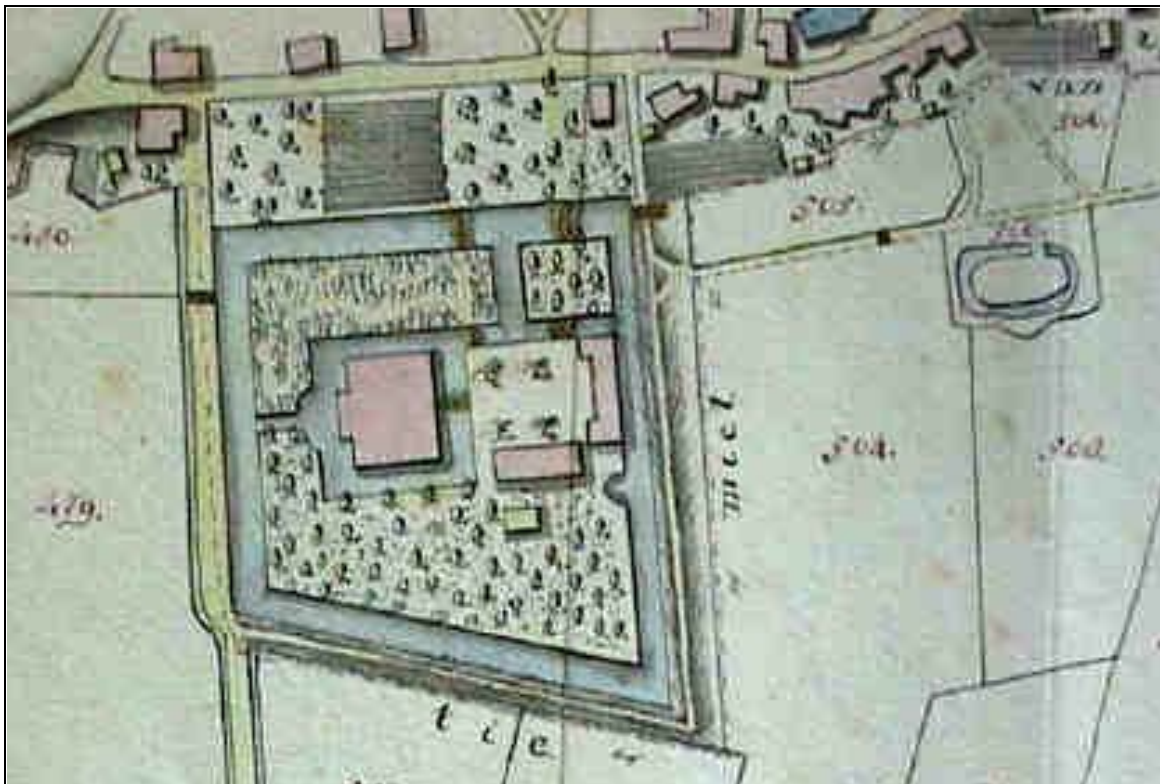
1802 / 2003:

Wanneer we de situatie uit 1802 met de huidige van 2003 vergelijken begint de overeenkomst tussen de beplanting in de verschillende deeltuinen naarmate we dichterbij onze eigen tijd naderen, steeds groter te worden. De noordersingel en het zuiderterrein zijn beide met bomen beplant (zeker vanaf 1800 in landschapsstijl) en deze situatie bestaat voor een deel nog steeds. De bomen op het bastion zijn echter later verdwenen.

OHT-visie: Het is vanzelfsprekend om de landschappelijke aanleg -thans met een rijke bloei van stinsenplanten in het voorjaar- zoveel mogelijk te behouden omdat delen van de laat-18de -eeuwse of vroeg-19de -eeuwse aanleg op de noordersingel en in het het zuiderpark voornamelijk in structuur nog aanwezig zijn. Hoe deze delen zijn gekenmerkt en welke delen in welke vorm behouden dienen te worden, zullen we verderop uitwerken.

Landmeterskaart door J. Gaikema D. Zn., uit 1811⁵³

Op deze kaart zijn de verschillende tuinonderdelen rondom het huis allemaal wat versimpeld ten opzichte van de situatie in 1767. De moestuinen tussen buitengracht en Drostestraat zijn in boomgaarden en bouwland veranderd. Het poorthuis staat nu in de meest noordoostelijke hoek aan de Drostestraat. Op het bastion staan verspreide loofbomen, in tegenstelling tot een eerdere situatie waar de bomen in rijen waren geplant, op het voorplein staan vier loofbomen. De noordersingel die in 1767 waarschijnlijk nog bestond uit een parterre gelegen tussen twee tamelijk open (hout?)perken, is nu in één landschappelijk parkje met een uiterst eenvoudige rondwandeling veranderd. De kaart suggereert een 'Engels bos', opgedeeld in perken met bloemheesters langs de paden. Een tuinarchitect is onbekend. De bekende 'snelweg' tussen nutstuinen langs de Drostestraat via de noordersingel, onderlangs het voorplein naar het zuiderpark tot de oversteek naar de zuiderdijk bleef echter gehandhaafd⁵⁴.

Figuur 21: Landmeterskaart van J. Gaikema D. Zn. uit 1811. Zie ook Bijlage X.2.4.

Ook het zuidelijk deel van het park is op het eerste gezicht in één ruimtelijk open park (met grote ruimtes tussen de bomen) veranderd. Enige paden langs de binnengracht en de buitengracht en twee verbindingspaden tussen deze beide (alleen op het origineel te zien) zorgen ervoor dat dit parkgedeelte in drie delen wordt opgedeeld, een oostelijk deel achter de oranjerie en het tuinmanshuis; een middendeel ten zuiden van het huis en een westelijk deel

⁵³ HUA, / T. A. 136-1, IV-5. Schaal 1:4000 (?).

⁵⁴ Dit is duidelijk te zien op de originele tekening.

ten zuiden van het grand canal. Midden in het middelste deel staat heel duidelijk één conifeer. Het meest zuidelijke deel van de **bouwhuizen (het tegenwoordige koetshuis) is nu afgebroken**⁵⁵.

1811 / 2003:

Wat typisch is voor de situatie van 1811 is de landschappelijke aanleg ofwel het Engelse bos op de noordersingel en de aanleg op het zuiderterrein, die dan te karakteriseren is als een ruimtelijke bosplantage, zonder aanplant van bloemheesters en andere ondergroei.

De vergelijking 1811 / 2003 brengt duidelijke verschillen boven water, die te maken hebben met de nieuwe ontwerpen aan het eind van de 19de en begin van de 20ste eeuw door de tuinarchitect Hugo Poortman. Zijn creaties bestaan in grote lijnen nog steeds. Hij maakte nieuwe ontwerpen voor de oude moestuin langs de Drostestraat (Neo-renaissance en Neo-barokke aanleg) en voor het bastion (grasstoken) en het voorplein (rododendronstroken, bloem- en grasparterres, vormsnoei). Ook veranderde hij het ronde gazon achter het huis uit ca. 1850 (zie verder Lutgers) in een strakke geometrisch gevormde parterre. Tenslotte ontwierp hij in samenwerking met P. J. H. Cuypers een tennisparkje met tuin ten zuiden van het voorplein, toen de oranjerie en het (tuinmans?)huis waren afgebroken.

OHT-visie: Wij bevelen aan om als karakteristieke 19de-eeuwse elementen te behouden, te herstellen of volgens de ideeën van de 19de eeuw opnieuw in te richten: a) het zuiderterrein ten westen van de 17de-eeuwse ‘snelweg’ met uitzondering van de L-vormige Poortman - parterre, als ruimtelijk open eikenbeukenbos, omdat dit bos in grote trekken zich nu ook al zo voordoet; hierbij zal verheldering van de padstructuren en opruiming van opslag en struiklaag snel resultaat opleveren⁵⁶. b) het bos op de noordersingel in te richten als kleinschalig Engels bos, omdat er op de noordersingel al bos aanwezig is met een dergelijk karakter en het niet heel veel investering zal kosten om dit beeld weer te herstellen. Het beeld dat we nastreven is een bos, met op sommige plaatsen (verspreid langs de paden en in enkele concentraties) enige bloemstruiken, zoals jasmijn, kardinaalsmuts, rozen etc., aansluitend bij het beeld van de karakteristieke kenmerken van een vroeg-19de-eeuws Engels bos⁵⁷. Reeds aanwezige bloemstruiken in het zuiderpark zijn eventueel naar het Engels bos op de noordersingel te verplaatsen. Uitgangspunt hierbij is het nu aanwezige hout, zoals de grote beuken in dit bosgedeelte en langs de gracht, de aanplant van kastanje, beuk en Robinia langs de binnengracht, de glooiende taluds en de stinsenplanten.

Voor beide bosterreinen geldt dat het padenpatroon een vroeg-19de-eeuwse verzorgde uitstraling moet krijgen en dat de hondenbegraafplaats in ‘natuurlijke stijl’⁵⁸ moet worden opgeknapt. De muziekkoepeel ‘Sempre Crescendo’ zal functioneel als een onderdeel van het romantische Engelse Bos moeten gaan fungeren⁵⁹.

⁵⁵ Dat zou betekenen dat het **tegenwoordige koetshuis van 1811 of later dateert. Op de kadasterkaart van 1832 is het weer ingetekend.**

⁵⁶ Ook zullen er bomen moeten verdwijnen, bijvoorbeeld de vier hazelaars aan de binnenzijde van het pad langs het grand canal. Het zicht op het water moet ruim en helder zijn en niet worden vertroebeld door deze hazelaars.

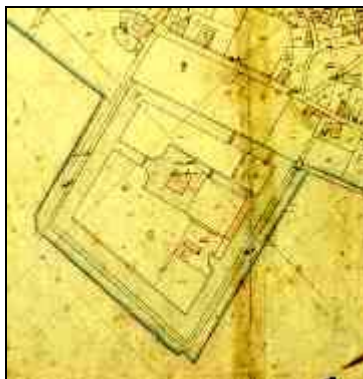
⁵⁷ Dit beeld wordt ook al op de kaart van 1767 getekend, alleen vormen de paden in 1767 nog geometrische figuren en zijn ze in 1811 in landschappelijke wandelingen veranderd.

⁵⁸ We gebruiken hier met nadruk de term ‘natuurlijke stijl’, in tegenstelling tot de paardenbegraafplaats waar vrij recent een formeel graf van is gemaakt. Er liggen hier tien stenen ter nagedachtenis van honden. Het weghalen van opschot, het vrije uitzicht op het water en het planten van een enkele sering of treurberk zal dit plekje de aandacht geven die het verdient.

⁵⁹ Het is nu teveel een opgeknapt tuinprieel dat toevallig langs een bosweg staat. Kleine muziekkuitvoeringen tijdens een ‘zondagmiddag-(rond)wandeling’ in het Engelse bos, verhelderen de functie van het huisje.

Kadastrale Minuut van 1832

De Kadastrale Minuut geeft doorgaans bebouwing, wegen, paden en water nauwkeurig weer. Direct valt op dat op het zuiderterrein de oranjerie en het tuinmanshuis nog steeds aanwezig zijn.

Figuur 22: Kadastrale Minuut van 1832

Het pad in het verlengde van de ‘snelweg’ over het zuiderterrein is verdwenen, alhoewel dit nog wel staat aangegeven op de top. kaart van 1885. Tussen oranjerie en tuinmanshuis en ten zuiden van het tuinmanshuis liggen wel nog min of meer afgeperkte terreinen of tuinen. In het algemeen is verder de indeling als op de kaart van Gaikema (1811) en de top. kaart uit 1885. Voor het toekomstig beheer levert deze kaart geen nieuwe gegevens op.

Uit deze tijd dateert ook de beschrijving van Christemeyer⁶⁰: “...bijna alle zijden ... omringd door lanen en afzonderlijke groepen van zeer hoge en fraaije eiken, beuken, linden en andere boomen, waarvan vooral die, welke op het voorplein van het slot staan, om hunne zware en gave stammen merkwaardig zijn”.

Beeld van de aanleg ten zuiden van het huis. Gravure door P. J. Lutgers. 1869⁶¹

Figuur 23: Gravure van P. J. Lutgers, 1869.

Tussen 1811 en 1869 is het gedeelte van het park ten zuiden van het huis ingrijpend veranderd. Op de gravure van Lutgers zien we ter hoogte van het huis, waarschijnlijk tussen de oude verbindingspaadjes die in het eerste decennium van de 19de eeuw tussen de binnen-en de buitengracht zijn aangelegd, **een rond grasperk binnen een rondlopend pad**, aan beide zijden begeleid door **asymmetrisch geplante boomgroepen**. In het midden van het grasperk is waarschijnlijk een partijtje rozen of Hydrangea's geplant. Op de gravures in de boeken van Hofdijk en Lutgers zien we vaak gazons die op dergelijke wijze zijn ingericht en door boomgroepen worden omarmd. Poortman zal voor dit gedeelte van het park dan ook niet

⁶⁰ Uit: *Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe en elders in Het Sticht* / J. B. Christemeyer. Utrecht, 1837, p. 172.

⁶¹ Uit: *Gezigten in de omstreken van Utrecht* / P. J. Lutgers en W. J. Hofdijk. Loenen aan de Vecht, 1869.

bijzondere waardering hebben gehad en heeft omstreeks 1900 hier een L-vormige bloemparterre met vormsnoei ontworpen. Delen van zijn op de Barok geïnspireerde parterre zijn nu nog steeds waarneembaar.

Kaart van Lekdijk Bovendams uit 1874⁶²

Deze kaart dateert nog van vóór de periode van G. graaf van Aldenburg Bentinck (vanaf 1879). Een detail geeft een duidelijk beeld van de verdeling van de terreinen binnen de muren van Amerongen. Noordersingel en zuiderterrein zijn geheel gevuld met **plantagebos**, behalve een uitzichtstrook ter breedte van het huis noordwaarts en zuidwaarts. De toegangslaan, het bastion en het voorplein zijn alle **in rijen met bomen** beplant. **De voormalige oranjerie en het vm.tuinmanshuis op het zuiderterrein zijn verdwenen, terwijl nu een nieuwe oranjerie en een nieuw tuinmanshuis of schuur in de moestuin langs de Drostestraat voor het eerst staan ingetekend**⁶³. Men kan dus aannemen dat de nieuwe bebouwing van omstreeks 1870 dateert. De open strook naar het zuiden komt overeen met het gazon in de tijd van Lutgers, maar de open strook naar het noorden komt niet overeen met de situatie uit 1811 en evenmin met die van de topografische kaart van 1885. Aangezien de top. kaart in 1885 aangeeft dat deze strook naar het noorden weer met bomen is beplant, zullen we aan dit detail geen serieuze aandacht geven. Voor de toekomstvisie op de indeling en beplanting van de tuinen heeft deze kaart verder geen gevolgen. In het algemeen lijkt deze kaart minder betrouwbaar. De bomen zijn in ieder geval overal zeer schematisch aangegeven.

Topografische Kaarten 1:25.000: 1885 / 1910 / 1922

De verschillende topografische kaarten (zie volgende pagina) opgemeten in 1885 en oorspronkelijk opgemeten in 1869, later herzien in 1910 en 1922, geven enige duidelijke verschillen⁶⁴.

De opmeting 1885, vergeleken met de situatie van 2003

Volgens de opmeting van 1885 is de **toegangslaan tot het bastion met bomen beplant**. Langs de Drostestraat ligt aan de westzijde een **boomgaard**; de rest van het terrein tussen Drostestraat en buitengracht zal zijn ingenomen door **moestuinen en/of boomgaarden**. In het westelijke deel hiervan is een **gebouw** (huis of loods?) neergezet en langs de muur aan de Drostestraat, even west van de ingang een **tweede huis** (de nieuwe oranjerie / annex het huidige VVV-kantoor). Het bastion is onbeplant. Het noordereiland is dicht beplant, ongeveer als op de kaart van 1811. **Het voorplein is met bomen beplant**. Het zuidelijke deel van het terrein is in ongeveer drie bosterreinen verdeeld, ook overeenkomstig de kaart van 1811. Ten zuiden van het huis is een open vrije strook te bespeuren als overblijfsel van de aanleg uit de tijd van Lutgers. De oude oranjerie en het tuinmanshuis ten zuidoosten van het huis zijn verdwenen. Er loopt een pad diagonaal tussen het koetshuis en de 'snelweg'. Mogelijk loopt dit diagonale pad door een kleine boomgaard.

⁶² Deze kaart is opgemeten door Dijkmeester E. G. Wentink. HUA, Top. Atlas, 2463-1. Niet in deze scriptie afgebeeld. Zie Lit. Kurpershoek, 1996, p. 133.

⁶³ Men zou verwachten dat de afbraak van de oude gebouwen en de nieuwbouw van de nieuwe door Graaf Bentinck ter hand genomen is en dus van na 1879 dateren, maar deze kaart laat toch duidelijk eerdere activiteiten zien.

⁶⁴ Hierbij valt onmiddellijk op dat wanneer we de kaart van 1885 e.v. vergelijken met de opmeting van 1811, deze laatste beslist niet correct op schaal is. Zie bijvoorbeeld alleen al de lengte van het grand canal ten westen van het huis. Deze is ten eerste ingekort met het gevolg dat ook de terreinen ten noord- en zuidwesten van het huis absoluut vertekend zijn weergegeven. Hier moeten we rekening mee houden wanneer we het padenpatroon uit 1811 op de noordersingel zouden willen terugbrengen op basis van deze kaart.

Vergelijken we deze geschetste situatie uit 1885 met de hedendaagse in 2003, dan is het overduidelijk dat het kasteelterrein in 1885 **voor grote delen is bebost**, uitgezonderd de moestuinen, het bastion, het voorplein, een boomgaard op de plaats van de latere zogenaamde iristuin/tennisbaan en een grasbaan ten zuiden van het huis.

Figuur 24:

Situatie opgemeten 1885

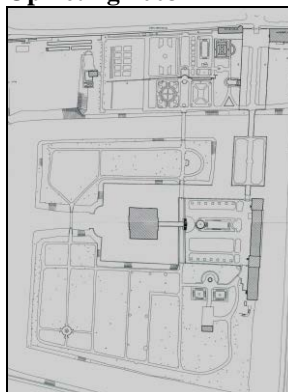

Situatie opgemeten 1869/ herzien 1910

Situatie opgemeten 1869 / herzien 1922

Opmeting 2003

De situatie uit 1910 / 1922, vergeleken met de opmeting van 2003

De situatie van 1922 is gelijk aan die van 1910.

De **toegangslaan is gekapt** en veranderd in een onregelmatig (met struiken?) beplant toegangsterrein. De boomgaard en moestuinen langs de Drostestraat lijken onveranderd, maar de schaal van de topografische kaart maakt dat er eigenlijk geen onderscheid is te maken tussen moestuinen of siertuinen. Uit andere bronnen weten we dat de siertuin van Poortman al is aangelegd. Wel opvallend is dat in de nieuwe siertuinen nog niet het kindershuisje is te zien, terwijl dat wel door Graaf Bentinck op zijn plattegrondje uit ca. 1910 wordt getekend. Het bastion is nog steeds onbeplant, maar **de noordersingel is sterk veranderd van beplanting**. Er is enorm gekapt en men ziet op de kaart dat het terrein veel opener is geworden. Er is nu sprake van **drie boomgroepen in een open terrein**. Het voorplein is ten opzichte van 1885 niet veranderd⁶⁵. **Het zuidelijk bosterrein heeft een strakke verdeling in velden** gekregen en ook hier heeft men **het bos goed teruggekapt**. Ten zuiden van het huis ligt nu een **strakke langwerpige open weide**; dit zal de aan beide zijden door bos begrensde L-vormige grasparterre met bloemmozaïeken naar ontwerp van Poortman zijn. De kleine boomgaard ten zuidwesten van het bouwhuis is dezelfde gebleven als in 1885.

Vergeleken met de situatie in 2003 is vooral het voorplein veranderd (nu zonder bomen) en is op de plaats van de kleine boomgaard bij het zuidelijke bouwhuis later een siertuin (de iristuin) en een tennisbaan aangelegd.

⁶⁵ Dit klopt niet met de werkelijkheid. We weten uit brieven van E. André en H. Poortman (HA Amerongen, inv. no.'s 1554 en 1556) dat in 1887/1888 met een nieuwe aanleg op het voorplein is begonnen.

Ontwerpen van E. André, 1887 (voorplein) en H. A. C. Poortman, 1900 / 1901⁶⁶(parterre ten zuiden van huis); 1907 (aanleg bij te bouwen theehuis); 1916 (aansluiting van toegangslaan op dorpsplein); 1924 (zithoek bij tennisbaan); ongedateerd (siertuin op voormalige moestuined)

Voorplein

In 1887⁶⁷ horen we voor het eerst dat de tuinarchitect Edouard André uit Parijs in opdracht van de nieuwe eigenaar G. J. C. G. Graaf van Aldenburg Bentinck betrokken is bij het ontwerpen van nieuwe plannen voor tuin- en parkdelen van Amerongen. In het Huisarchief bevinden zich drie ontwerpen van André, twee voor het voorplein en een voor een kleine kuipplanten-truck. Op onderstaand ontwerp voor het voorplein zien we hoe André de buxusparterre op het voorplein en de verdere indeling van dit plein had gedacht⁶⁸. Edouard André had een zekere bekendheid in ons land gekregen vanwege de door hem geïntroduceerde ‘style mixte’. Deze gemengde tuinstijl heeft hij gepropageerd in zijn boek *L’art des jardins* uit 1866 en 1879. Dit boek werd volgens Springer door ieder aankomend tuinarchitect in Frankrijk en België en Nederland bestudeerd. André introduceert met name het hergebruik van formele tuinvormen, zoals vormen uit de renaissance en de barok, in combinatie met de oude landschapstijl.

Figuur 25: Oude foto met voorplein en rechts de broderie

⁶⁶ Huis Archief Amerongen.

⁶⁷ Huis Archief, inv. no. 1553.

⁶⁸ Naast het ontwerp van André bevindt zich ook een plantenlijst van Hugo Poortman in het Huisarchief (inv. no. 1558), gedateerd voorjaar 1888 en bestemd “voor bloemendecoratie van de cour”. Deze lijst zal in een volgend deelonderzoek moeten worden uitgewerkt, samen met een aantal andere beplantingsgegevens.

Figuur 26: E. André, Ontwerp voor het voorplein, 1887 en detail van broderie.

Het is dus niet zo erg verwonderlijk dat André door Graaf Bentinck op Amerongen werd uitgenodigd. Direct al in 1887 heeft hij zijn chef de bureau Hugo Poortman als contactpersoon voorgesteld. Deze werkte toen al voor de familie Van Aldenburg Bentinck van Weldam in verband met het ontwerp van nieuwe tuinen op de buitenplaats Weldam te Goor⁶⁹.

OHT-visie: Het is wenselijk dat ook het voorplein in de nabije toekomst nauwkeurig naar ontwerp van André en Poortman wordt heringericht, omdat zijn schetsontwerp ons nu bekend is geworden en omdat een sierperk van buxus en sierplanten in de tegenwoordige lege grasparterre het voorplein beslist aantrekkelijker zullen maken. De storende beplanting van de heester Mahonia tussen bebouwing en perken kan dan meteen verdwijnen en vervangen worden door taxus⁷⁰, die door André op deze plek wordt aangegeven en op oude foto's is te zien (zie hieronder).

L-vormige parterre ten zuiden van het huis

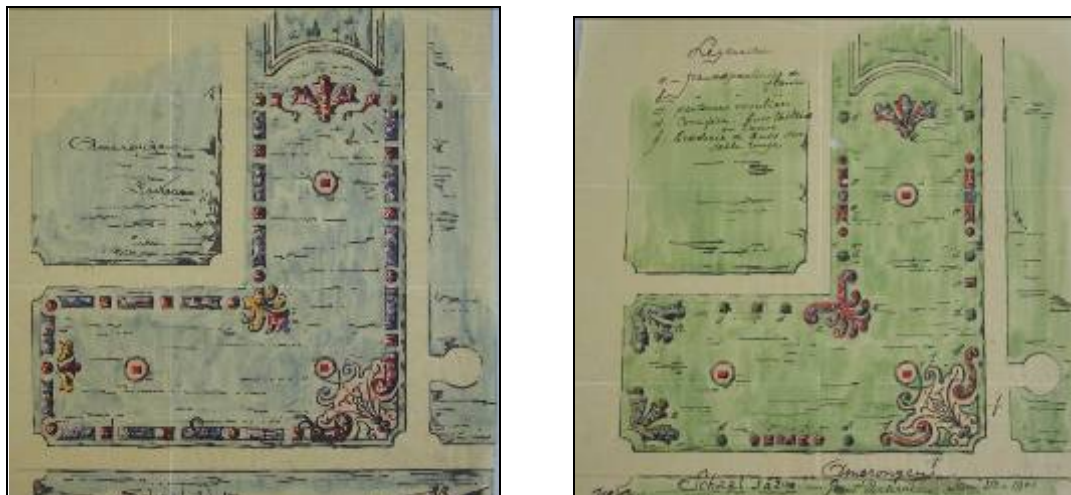
Er zijn een aantal detail-tekeningen van tuindelen op Amerongen van Poortman bewaard gebleven⁷¹, zoals enkele details van de L-vormige parterre, die vanaf 1900 is ontworpen en aangelegd ten zuiden van het huis. We kunnen op de ontwerpen lezen wat de componenten

⁶⁹ Later werkte Poortman eveneens voor de familie op Zuylestein (1891); Middachten (1901, 1926) en Twickel (1907).

⁷⁰ Het zal waarschijnlijk taxus geweest zijn, zoals oude foto's doen vermoeden.

⁷¹ Jammer genoeg zijn tot heden geen presentatie-plannen van voorplein, toegangslaan, bastion en siertuin bekend. Enkele aanvullende details van verschillende onderdelen zijn af te lezen van oude foto's en luchtfoto's uit de eerste helft van de 20ste eeuw. Nader onderzoek in de archieven in Parijs en in die van de familie André zouden misschien nog nieuwe gegevens ten aanzien van Amerongen kunnen opleveren.

waren waarmee hij deze parterres opbouwde, namelijk een bloemmozaïek in de hoek; rechte bloemvakken langs de randen; buxus en taxus in vormsnoei en een broderie van buxus op rood zand.

Figuur 27: Twee ontwerpen voor de L-vormige parterre ten zuiden van Huis Amerongen / H. Poortman, 1900 (links) / 1901 (rechts), (Noorden beneden). Rechter variant waarschijnlijk uitgevoerd.

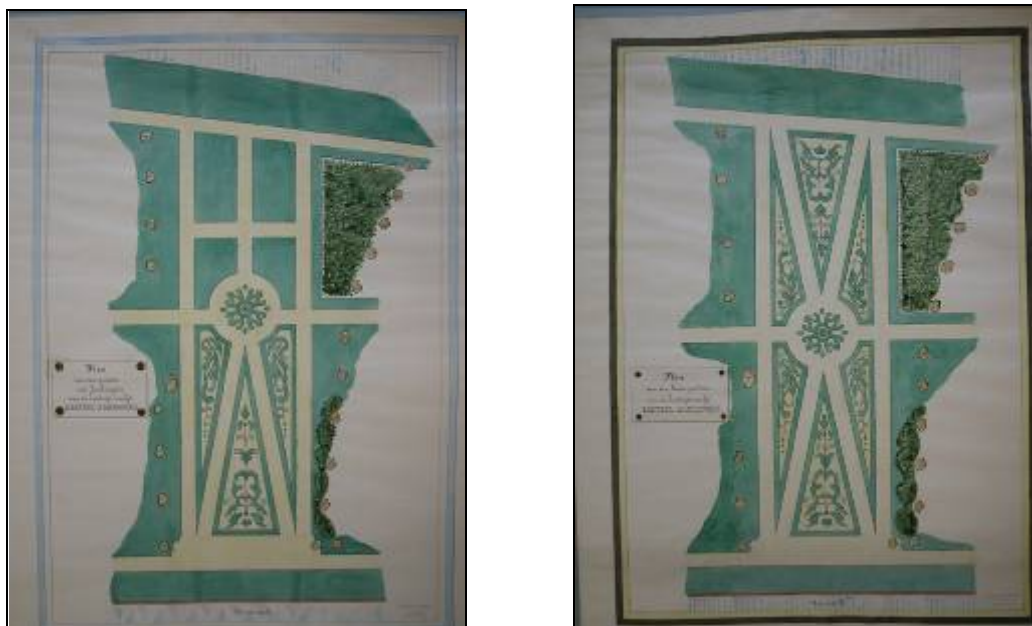
Het is niet bekend of de ontwerpen van de ‘kruisparterres’ (een alternatief voor de strook ten zuiden van het huis, fig. 29)) eveneens door Poortman zijn ontworpen. Ze zijn gestempeld door G. Uyt den Boogaard, waarschijnlijk in opdracht van Poortman. NB. Deze vorm van parterre sluit wel enigszins aan bij ons idee om op deze plek een parterre te ontwikkelen die diagonaal (zoals in de tijd van het Rococo) is verdeeld.

Op een luchtfoto uit 1928 ziet men in de hoeken van de L-vormige parterre de buxus volgens het Poortman-ontwerp van 1901 uitgevoerd, zodat we aannemen dat dit ontwerp het definitieve is geweest en dat de ontwerpen van Uyt den Boogaard geen rol bij de uitvoering hebben gespeeld.

Op oude foto's is te zien dat deze parterre van Poortman open tussen hoge bomen lag, zoals ook het beeld van Lutgers in 1869 al aangeeft. Nu wordt dit gazon vooral aan de westzijde begeleid door een flink uitgegroeide -op zijn tijd bloeiende- heesterlaag, die ons inziens òf zal moeten verdwijnen òf verhuizen òf danig teruggesnoeid zal moeten worden om het contact met het ruimtelijk bos erachter te herstellen en de zon vanuit het westen meer kans te geven. Aan de oostzijde is het eikenbos meer doorzichtig gebleven. Een enkele sierboom zoals de magnolia brengt hier in zijn eentje een extra sierelement in.

Figuur 28: L-vormige Poortman-parterre, na 1900, begeleid door hoge bomen.

Figuur 29: Twee alternatieve ontwerpen voor kruisparterre ten zuiden van het huis / H. Poortman? Met stempel van G. Uyt den Boogaard, Amerongen. Ca. 1900. (Noorden beneden). Bloeiende heesterlaag rechts (west). Niet uitgevoerd.

Ontwerpen voor groenaanleg en tuinprieel nabij de tennisbaan / door H. A. C. Poortman en P. J. H. Cuypers en Zoon (ca. 1907⁷²)

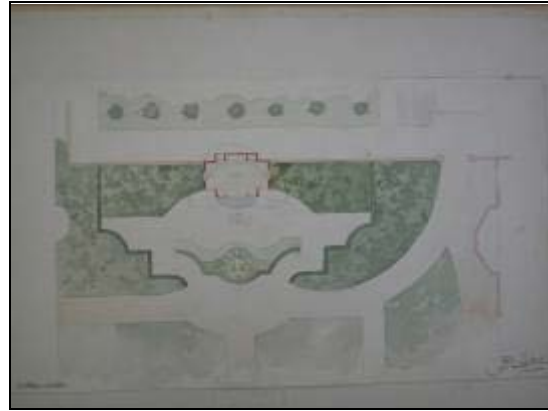
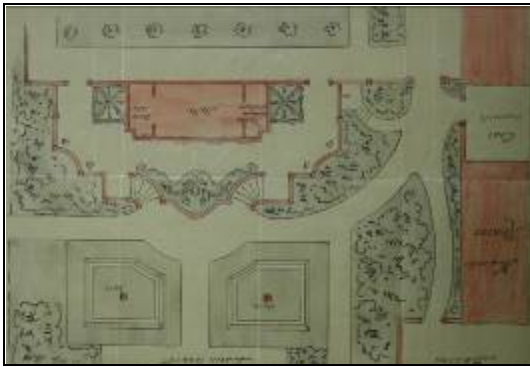
De architect dr P. J. H. Cuypers had naast verbouwingen in het huis (eetzaal en bovengalerij) ook de opdracht gekregen een voorstel te doen voor een tuinprieel nabij de tennisbaan. Deze opdracht heeft omstreeks 1907 plaats gevonden. Er werden vele ontwerpen gemaakt -in het Huisarchief bevinden zich 17 ontwerpen- maar hoe mooi de ontwerpen ook waren, het huisje is nooit gebouwd. Het staat niet op de plattegrond van G. Bentinck uit ca. 1910 en niet op de topografische kaarten van 1910 en 1922. Het was de bedoeling ook een kleine groenaanleg te realiseren tussen de tennisbaan en het geplande tuinprieel, ongeveer op de plaats van de tuinbanken die we op de luchtfoto uit 1928 zien. De plaats die was uitgekozen voor het tuinprieel was eigenlijk de plaats van de voormalige oranjerie⁷³. Hugo Poortman maakte een schetsontwerp voor de groenaanleg, overigens nog zonder rond bassin, dat wel op de luchtfoto van 1928 staat. Het ontwerp is gemaakt in de zogenaamde Architectonische Tuinstijl, die zich kenmerkt door veel metselwerk. Op dit ontwerp (zie fig. 30) zien we de groenaanleg opgesloten in muren en de toegang tot het huisje wordt gevormd door twee symmetrische trappartijen. Ook het tuinterras achter het poorthuis en de toegang van dit terras via een traprede naar de iets dieper gelegen tuin zijn kenmerken van deze stijl. De tuinarchitect Dirk F. Tersteeg⁷⁴ was de bekendste Nederlandse tuinarchitect van deze stijl in Nederland terwijl Poortman hanteert deze stijl eigenlijk nauwelijks hanteert. Nederlandse voorbeelden van zijn werk zijn bijvoorbeeld de tuinen van De Hooghe Vuursche in Baarn en Remmerstein in Rhenen.

De tegenwoordige Iristuin rondom het ronde bassin is pas van later datum, na WO II. Van Poortmans ontwerp zijn wel de verdiepte graskommen met midden in de vazen (lijkbussen) gerealiseerd.

⁷² Zie Huisarchief Amerongen, inv. no. 1554 en no. 1574: Prijscourant (1907) van de Fa. Specht, getiteld: *Tuinhuizen, koepels, landhuisjes enz.* Deze firma was gevestigd aan het Broederplein 39 te Zeist. Volgens lit. Van Groningen 2003 (p. 185, noot 356 bestaat er ook nog een ontwerp van E. André van dit deel van de tuin in de Collectie Middachten.

⁷³ Deze is ca. 1870 gesloopt.

⁷⁴ Zie lit. Oldenburger-Ebbers, 1985.

Figuur 30: Ontwerp tuintje tegenover tennisbaan links door H. Poortman, 1907; rechts door P. J. H. Cuypers, 1907. Slechts gedeeltelijk uitgevoerd.

Enkele van de 17 voorbeelden van tuinhuizen naar ontwerp van P. Cuypers en zijn zoon J. T. J. Cuypers volgen hier in het klein:

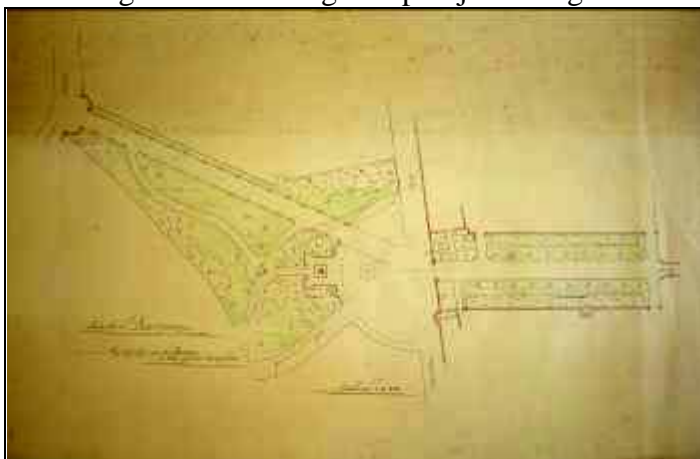
Figuur 31: Voorbeelden van twee tuinpriëlen door P. Cuypers; onder: door J. Cuypers. 1907.

Dorpsplein. Een andere ontwerp van Poortman betreft de “wijziging van de Avenue en het grote voorplein”⁷⁵ uit 1916, ofwel de aansluiting van de toegangslaan tot het kasteel met het Marg. Turnorplein en de Dorpsstraat. Op het ontwerp zien we precies in het verlengde van de toegangslaan een monument getekend. Dit is de lantaarn die in 1919 aan Graaf Bentinck werd geschonken toen hij 40 jaar op Amerongen woonde. Opvallend is dat het plein een ondergrond van gras heeft, dat er groenblijvende heesters rond de lantaarn met rondlopend

⁷⁵ Huisarchief Amerongen, no. 1598.

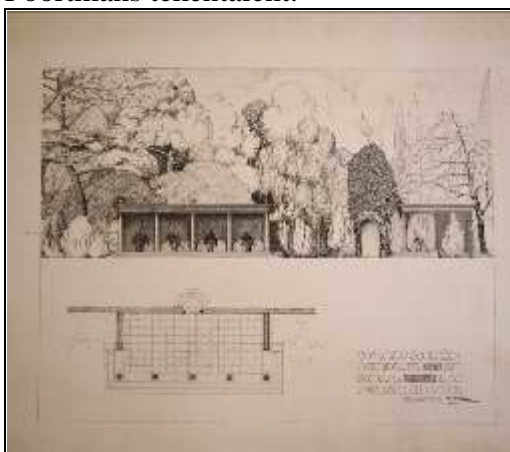
hek staan gepland en dat er enige paadjes naar het monument leiden. Het geheel heeft meer de uitstraling van een klein groen parkje dan tegenwoordig.

Figuur 32: Ontwerp aansluiting tussen Margaretha Turnorplein en toegangslaan tot kasteel door H. Poortman, 1916.

Zithoek bij de tennisbaan

Het laatste ontwerp dat Poortman maakte voor Amerongen betreft een zithoek bij de tennisbaan. Poortman had zoals we gezien hebben in 1907 al samen met P. J. H. Cuypers en zijn zoon ontwerpen gemaakt voor een aanleg rond een theekoepel tegenover de tennisbaan. De koepel is echter nooit uitgevoerd (niet te zien op de top. kaarten van 1910 en 1922). In 1924 deed Poortman toen een nieuwe poging om een zithoek te maken daar waar de koepel was gedacht. Dit was tegenover de tennisbaan, ongeveer op de plaats waar de voormalige oranjerie heeft gestaan. Men heeft na de sloop van deze oranjerie ongeveer op dezelfde plaats een muur ter afsluiting van het voorplein gebouwd en tussen deze muur en de tennisbaan werd uiteindelijk, nadat door Cuypers en Zoon veel tijd en moeite was besteed aan het ontwerpen van een theehuis, een ontwerp voor een 'overdekte zit' door Poortman voorgesteld. Op onderstaande tekening is bovendien de toegangspoort tot de kleine berceau (rechts) te onderscheiden. Dit is de verbinding tussen het tennisveld en het zuiderpaviljoen. Dit zitje is waarschijnlijk ook uiteindelijk niet gerealiseerd want op de luchtfoto van 1928 is een witte halfronde bank te onderscheiden. Deze tekening getuigt overigens wel van Poortmans tekentalent.

Figuur 33: Ontwerp voor een overdekte zit bij de muur voor de tennisbaan / H. Poortman, 1924. Zie ook de toegang tot de kleine berceau rechts.

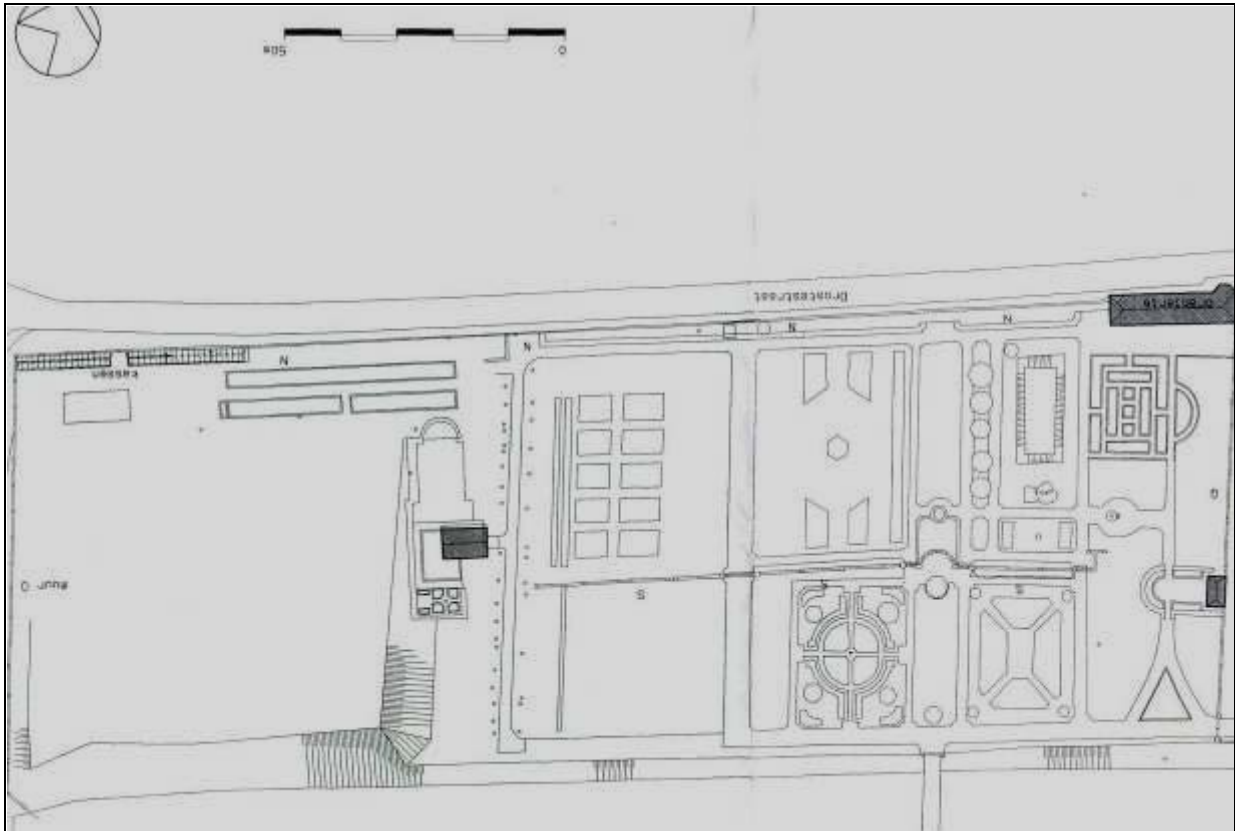
Neo-renaissance- en Neo-barokke aanleg op voormalige moestuinen, bij huidige oranjerie

Poortman wist in het algemeen reeds aanwezige landschappelijke elementen op buitenplaatsen -zoals delen van een landschapspark met hoog opgaand geboomte- vakkundig

te combineren met historiserende formele parterre-ontwerpen⁷⁶. De tuinen van Amerongen waren zijn eerste verrichtingen op dit gebied.

Van zijn siertuin langs de Drostestraat is het ontwerp ons tot heden onbekend. De huidige Poortman-elementen in deze tuin zijn voornamelijk gebaseerd op a) wat men in 1976 nog heeft aangetroffen en b) wat men op basis van oude foto's en prentbriefkaarten heeft kunnen waarnemen.

Het gehele terrein van Amerongen binnen de grachten incl. de Poortmantuin langs de Drostestraat is recent (in 2003) opnieuw in kaart gebracht. De lengte en breedtematen die hiervan zijn af te leiden zijn -bij gebrek aan een ontwerp- de enige vaste maten die we thans kennen.

Figuur 34: Poortmantuin langs Drostestraat, ingemeten anno 2003, aangelegd tussen 1890 en 1900.

Anno 2003 is deze tuin als volgt ingedeeld:

De totale tuin is gelegen tussen het pad Bovenover langs de dorpsmuur en het pad Onderlangs langs de buitengracht en opgesloten tussen kademuur en Veerweg of Rijnsteeg. Tussen Bovenover en Onderlangs lopen drie dwarsverbindingen, de berceau; het 'claire voie' (de zichtas loodrecht op het midden van de noordvleugel van het huis) en de door ons genoemde 'snelweg', die via de ophaalbrug vanuit de noordersingel toegang geeft tot deze Poortmantuin.

- *De boventuin van west naar oost*: een kassencomplex en bijbehorende nutstuin west van de berceau (incl. het huis op de plaats van de voormalige loods met eigen privétuin); een vak met bloemenbedden en een vruchtbomenstrook tussen leifruit tegen de dorpsmuur en de keermuur; een vak met een tweede vruchtbomenstrook en

⁷⁶ Zo werkte hij in Neo-rennaissance- of barokstijl op de buitenplaatsen Nijenhuis te Diepenheim (1888); Zuylenstein te Leersum (1891); Slangenburg te Doetinchem (1894); Middachten te De Steeg (1901, 1926); Twickel te Delden (1907); Huis Doorn te Doorn (1919); Verwolde te Laren (1926); Warmelo te Warmelo (1929).

een vroeger ruitvormige rozentuin tussen muurborder en keermuur; een grasparterre - ook wel boulingrin genoemd- tussen muurborder en pergola; een langwerpige verdiepte graskom met daarachter buxus in de vorm van een ‘sleutelgat’ tussen muurborder en keermuur; een rozentuin in Renaissance-vorm tussen de oranjerie en een vakje rododendronstruiken en tenslotte een randbed langs de kademuur tot aan het kinderhuisje.

- *De benedentuin van west naar oost*: het zuidelijk gedeelte van de nutstuin west van de berceau; een boomgaard en weide (oorspronkelijk boomgaarden en moestuinen) tussen keermuur en pad langs de buitengracht; een boomgaardstrook en ronde rozentuin in renaissance-vorm tussen keermuur en buitengracht; een lange grasparterre tussen keermuur en buitengracht; een verdiepte buxusparterre tussen keermuur en buitengracht en tenslotte een ‘parkje’⁷⁷ met exoten (o.a. magnolia, rododendrons, buxus, tamme kastanje) tussen rozentuin en buitengracht en langs de kademuur, inclusief de formele aanleg rond het kinderhuisje.

OHT-visie: N.a.v. de besproken ontwerpen en uitgevoerde verrichtingen van Edouard André en Hugo Poortman is het aan te bevelen datgene wat ons is overgeleverd te behouden en/of in passende stijl terug te brengen *wanneer* terreinsituaties of oude foto’s ons genoeg houvast schenken. Dit betreft dan het voorplein, de toegangslaan met rododendron-beplanting, het bastion, een deel van de tuin bij de voormalige tennisbaan en de siertuinen op de voormalige moestuinen. Voor de L-vormige parterre ten zuiden van het huis hebben wij al een alternatief idee aangegeven. De Poortman-tuin langs de Drostestraat is vanaf het einde van de 19de eeuw aangelegd en kent vele fasen, zoals uit vele foto’s⁷⁸ is op te maken. Voor de restauratie van deze tuin is het dan ook niet mogelijk één jaar of één decennium als uitgangspunt aan te geven. Nu de tuin opnieuw is opgemeten, bevelen wij aan eerst op basis van deze opmeting alle perken en borders met staalband op te sluiten, zodat de paden een strakke belijning krijgen en het vervuilen van de perken met grind wordt voorkomen.

Hierna kunnen volgens een nader op te stellen plan details van de tuin worden vernieuwd en geoptimaliseerd. We denken hierbij allereerst aan vernieuwing van de boulingrin in de boventuin en de verdiepte buxusparterre daartegenover in de benedentuin; een nieuw plan voor het randbed langs de oostelijke kademuur; opschoning en vernieuwing van het hele ‘parkje’ rond het kinderhuisje incl. de beplanting onder de kastanjes; het zichtherstel tussen ophaalbrug en pergola⁷⁹ en natuurlijk de invulling van de westelijke nutstuin met druivenkassen ten westen van de berceau. Het meest logische zou zijn om deze zonnige op het zuiden geëxponeerde vlakte na verwijdering van de vervuilde grond als nutsgrond te behouden en opnieuw in te richten. Mogelijkheden zouden kunnen zijn om het hele terrein als kwekerij (bijvoorbeeld in de kassen druiventeelt gecombineerd met tomaten en/of ouderwetse plantenteelt⁸⁰ en buiten een kersenboomgaard zoals al in 1683 en 1744) of biologische moestuin/boomgaard te exploiteren. In tweede instantie denken we voor deze ruimte aan de inrichting van een te verpachten schapenweide of kruidenrijk hooiland, waarbij de kassen dan alleen als museumstukken in een uitgezette wandeling zullen fungeren.

⁷⁷ Mogelijk heeft Poortman hier iets bedoeld als wat William Robinson ‘wild gardening’ noemde.

⁷⁸ In het Huisarchief Amerongen hebben wij honderd foto’s bestudeerd, naast nog foto’s uit rapporten en van particulieren.

⁷⁹ Tussen ophaalbrug en pergola belemmeren hoge taxussen het zicht. Uitgraven en verplaatsen van deze bomen is het proberen waard, bijvoorbeeld naar de in de toekomst door ons voorgestelde historische plantentuin achter het poorthuis.

⁸⁰ De kassen werden in vroeger jaren gebruikt voor druiventeelt, maar gezien de aanwezige bakken waarschijnlijk ook soms wel tijdelijk in combinatie met andere teelt van bijvoorbeeld groenten (spinazie, tomaten etc.) en planten voor ‘bedding-out’ zoals geraniums, petunia’s, lobelia’s, verbena’s, salvia’s etc.). Wat de heer S. C. Bentinck zich nog herinnert staat beschreven bij de luchtfoto van 1939 en fig.38.

Bovenlangs en Onderlangs⁸². Deze drie paden zijn door vele dwarspaden met elkaar verbonden, waarvan de belangrijkste waren (van west naar oost) Muntstraat, Pompeweg, Groote Berceau (op de plek waar vanouds het noordwestelijk deel van de boventuin werd afgescheiden van het oostelijke deel), Louisalaan-Ruyterlaan, Reinier Claeszen Plein, Kortenaerstraat, Onder de Thuja's(?), Lange Heemskerkweg-Korte Heemskerkweg, Piet Heinlaan, Kerkstraat, Kerkplein, Hoogstraat, Kapel Plein. Langs en ten westen van de Groote Berceau, in de boventuin op de hoek van de Sneeuw klokjeslaan, stond in die tijd een loods⁸³ en in de meest noordwestelijke hoek lagen de (druiven)kassen en broeibakken, gescheiden door smalle paadjes die ook alle hun eigen naam droegen. Het Bovenlangs voerde langs de zitbank-pergola, die gebouwd was als verrassende onderbreking van de keermuur en als zichtbeëindiging van het 17de -eeuwse verbindingspad tussen zuiderdijk en vroegere moestuinen.

- Achter het poorthuis en loodrecht op de oprijlaan, liep de Bouwhuisweg en loodrecht daarop de Manegelaan. Midden door het terrein achter het poorthuis liep de Manegedwarsweg die toegang gaf tot de manege.
- Vanuit de Inrijlaan kon men direct rechts via de Tuinweg de oude moestuin ingaan of via de Nieuwe Tuinweg (rechtsaf vóór de Bastionbrug) het Onderlangs nemen en vanuit dat pad de tuin verder betreden.

Er waren in die tijd twee bruggen over de buitengracht, die toegang gaven tot het kasteelterrein, de Bastionbrug en de Nieuwe Ophaalbrug, beide op dezelfde plaats als aangegeven op de kaart van 1683.

- De Nieuwe Ophaalbrug verbond het Onderlangs met het noordereiland. Over dit eiland liep rondom een wandelpad langs de buitengracht (Dennenweg en Kerkhoflaan) en de binnengracht (Binnensingel). Op de hoek waar de Dennenweg en de Kerkhoflaan in elkaar overgaan is de hondenbegraafplaats. Het oostelijke deel van het eiland stond bekend als Vos in 't Tuintje. Hier stond en staat de **muziekkoepeel** genaamd Semper Crescendo. Op het westelijk deel van het noordereiland was een verbindingspad tussen Dennenweg en Binnensingel, genaamd Fabrystraat.
- De Oude Ophaalbrug verbond de Bastionweg over het Bastion met de (verlengde) Bastionweg vlak langs de bouwhuizen en dus met het voorplein en het huis.
- Het voorplein was verdeeld in drie ongelijke grasvlakken met twee verharde rijstroken (genaamd plaats), tussen de Kromme Dwarsweg en het Plein. Ook kon men het voorplein langs het water omwandelen over de Paapestraat (langs de Verbindingsgracht), de Hortensiakade (langs de Binnengracht, vóór de kasteelbrug) en over de C. Ploegweg terug naar het bouwhuis. De Hortensiakade liep zuidwaarts over in de Hortensialaan op het zuidereiland, die eindigde in een uitzichtpunt (Plein Voir Venir). Op dit punt was in 1683 een brug over de Buitengracht naar de zuiderdijk. Langs de C. Ploegweg stond een muur ter afscheiding van de tennisbaan die erachter lag op het voormalige zuidereiland. De ruimte achter het tegenwoordige Irisbassin heette Mercurplein, het pad ervóór de Tennislaan.
- Het zuidereiland was bereikbaar via de Engelsche brug over Het Kanaal, de verbinding tussen noorder- en zuidereiland (in de zichtas naar het westen) of men kon langs het zuiderpaviljoen dit terrein bereiken. Door de Kleine Berceau kwam men dan òf in het tennisparkje -gelegen tussen de Eilandstraat en de Hortensialaan- òf men nam

⁸² Dit pad Onderlangs had aan de noordzijde een eigen uitgang (hek) naar de Veerweg of Rijnsteeg en aan de oostzijde een in-/uitgang naar de toegangslaan. Aan de overkant van dit hek was ook een hek dat toegang gaf tot de kleine moestuin achter het poorthuis. Men kon zo gemakkelijk van de ene moestuin naar de andere doorsteken.

⁸³ Deze loods lijkt op dezelfde plek te staan als het huisje dat op de topografische kaarten van 1885 tot 1922 staat aangegeven in het westelijke deel van de oude moestuin.

de Eilandstraat, die weer toegang verschafte tot de Slop van M... en de Slop van Louise en het Louise-eiland. In deze meest zuid-oostelijke hoek van het terrein lag ook de Oude Haven. Over het westelijk deel van het zuidereiland liep een pad -genaamd Binnensingel langs de Binnengracht- dat langs de Buitengracht overging in de 1ste en 2de Kraaielaan. Verbindingspaden tussen de Binnensingel en de 2de Kraaielaan waren de Engelschelaan (vervolg van de Engelsche Brug), de Tentelaan en de Tentestraat. Tenslotte liep er nog een pad tussen de Hortensialaan en 2de Kraaielaan dat Langs den Oude Eik voerde.

Situatie luchtfoto's 1928 / 1939 / 1945 / 1950

Figuur 36: Luchtfoto, 1928.

Op bovenstaande foto uit 1928 is duidelijk het werk van de tuinarchitect Poortman te onderscheiden. Langs de Drostestraat zien we de uitgezette wit bestrooide (schelpen- of zand)paden tussen en rondom de bloem- en sierbedden in de boven- en benedentuin. Verder zien we in de boventuin ten oosten van de berceau verschillende sierperken aangelegd, waarin taxusblokken en gazons en grote geknipte coniferen elkaar afwisselen. In de benedentuin zijn ook verschillende deeltuinen aangelegd, o.a. met sierpatronen van buxus. Dit is zonder twijfel het werk van Hugo Poortman. Ook in het grote gazon ten zuiden van het huis zien we nog net een hoekje met een bloemparterre van Poortman en langs het pad aldaar zijn enkele geknipte coniferen en enkele bloemvakken te onderscheiden. De aanleg bij de tuinbanken en de verdiepte grasparterres ter plaatse van de Iristuin en die op het voorplein met bossen taxus tussen de centrale grasstrook en de stallen zijn ook zeker een creatie van deze tuinarchitect. De strakke grasstroken op het bastion zijn waarschijnlijk altijd al hier in deze vorm aanwezig geweest (zie oude kaarten). De tuinvazen op het bastion dateren waarschijnlijk uit de periode van Graaf Bentinck en niet eerder.

Naast deze foto zijn er ook luchtfoto's uit 1939⁸⁴, 1945⁸⁵, en 1950. In 1939 zijn de verschillende siertuinen van Poortman in de boven- en benedentuin nog keurig bijgehouden, zoals is te zien op de foto hierna.

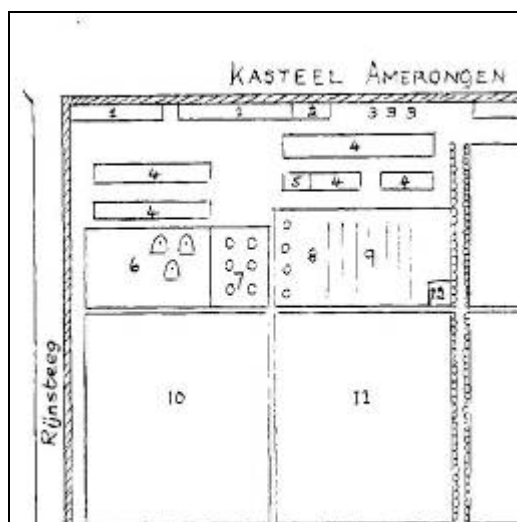
⁸⁴ De luchtfoto's van 1939 en 1950 zijn afgebeeld in het Beheerrapport PHB.

⁸⁵ In RAF-collectie Bibliotheek Wageningen UR, inv. no. 28.V.16; 8 april 1945. Schaal 1/7600.

Figuur 37: Luchtfoto 1939.

Ook is op een luchtfoto uit 1939 te zien dat er vóór de pergola in de benedentuin, tussen de ronde rozentuin en de verdiepte buxustuin, een mooi patroon met een symmetrische slinger is uitgezet. In 1945/ 1950 is dat verdwenen evenals de ruitvormige rozentuin in de boventuin. Op de luchtfoto van 1939 ziet men ook heel duidelijk de muurkassen voor druiven in het meest westelijke deel van de boventuin, en in het gedeelte iets meer naar het oosten de broeibakken. De heer S. C. Bentinck wist het onlangs zich nog als hieronder te herinneren.

Figuur 38: moestuin en boomgaarden ten westen van de berceau, ca. 1930-1940.

1. druivenkassen; 2. tomaten; 3. in de winter werden hier kassen aangebouwd voor chrysanten; 4. broeibakken uit baksteen -1m. tot 1.40 m. diep- voor wintergroenten, bosviooltjes, bosaardbeien enz.; 5. pomp; 6. bijenkorven; 7. vijgebomen; 8. kruisbessen; 9. snijbloemen; 10. fruitbomen (appels, peren, pruimen); 11. groenten; 12. gereedschapschuurtje.

Na het overlijden van Graaf Bentinck in 1940 en door oorlogsomstandigheden zien we de tuinen steeds meer verwaarlozen. Op de luchtfoto van de Provincie Utrecht uit 1995⁸⁶ (hier niet afgebeeld) kunnen we constateren dat de siertuinen in het noordelijk deel grotendeels zijn hersteld en gereconstrueerd. Dit proces wordt nu gecontinueerd met het herstel van kassen en broeibakken.

⁸⁶ Deze is afgebeeld in: Olde Meierink, B. *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*. Utrecht, 1995. Pl. 8.

VI. HISTORISCHE BEPLANTINGEN EN NATUURLIJKE FLORA

Verschillende kaarten, ontwerpen en archiefstukken verschaffen ons waardevolle informatie over de beplanting van de terreinen van Huis Amerongen in het verleden. Deze beplantingsgegevens zijn vooral belangrijk voor de restauratie van de tuinen. Natuurlijk is in het algemeen in de afgelopen 25 jaar de stelregel aangehouden dat men nieuwe aanplant in dezelfde soort dient te realiseren als van voorheen bekend was. Onze toekomstvisie geeft aan dat het wenselijk is meer tuin- en parkonderdelen te herstellen, om welke reden we dan ook zo nauwkeurig mogelijk van de beplantingsgeschiedenis op de hoogte willen zijn. Behalve echte archiefmaterialen over de beplanting in het verleden zullen we ook aangeven welke historische hovenier-handboeken te gebruiken zijn voor een verbetering van historisch groen. In de bibliotheek van Huis Amerongen zijn een aantal bekende tuinboeken aanwezig.

1683: Als we nu eerst willen weten welke gewassen in de tuinen van 1683 voorkwamen, dan kijken we nogmaals naar de opmeting van Bernard de Roij. Bij deze kaart is geen legenda aangetroffen, dus we zullen het moeten stellen met een hoveniers-handboek uit die tijd. Zoals tijdens het beplantingsonderzoek van Het Loo is gebleken (ook aanleg tuinen ca. 1685) voldoet het boek van de hovenier van Willem van Oranje, Jan van der Groen, uitstekend voor dit doel. Het gaat hier om het boek *Den Nederlandtsen Hovenier* uit 1669 en vele malen herdrukt tot 1721. In dit boek kunnen we vinden welke laanbomen, welke heesters, welke oranjerieplanten, welke vaste planten en welke zaadplanten in die tijd werden gebruikt en vaak ook is een aanduiding van de plaats in de tuin voor bepaalde gewassen en een plantverband voor bepaalde bomen hierin te vinden. Ook in de brieven van Margaretha Turnor zijn wel enige aanwijzingen te vinden, maar deze gaan toch niet verder dan tabak, beukenheggen, vruchtbomen en iepen op het voorplein. De oudste moestuinindeling vermeldt ook beukenheggen en een kersentuin.

1744: Het volgende stadium in de tuinontwikkeling is de tuin rond 1730 / 1740, de tijd van de 4de graaf van Athlone, toen moeder Henriëtte waarschijnlijk nog de scepter zwaaide. Uit deze tijd zijn enige aantekeningen in het Huisarchief gevonden uit 1731 over moerbeien en waarschijnlijk ook uit dezelfde tijd over taxus (zie terug, noot 14).

Daarnaast zijn uit 1744 alle vruchtbomen met naam en toenaam bekend van de plattegrond met opschrift: *Register van de Naeme der Vrugt boomen, die sig tegenwoordig in de hoove of Moes hof van den huuse van Ameronge bevinden, gedaan den 16^e November 1744.* Het handelt hier om appels, peren, kersen, pruimen, abrikozen, perziken, druiven.

We zien hier vruchtbomen getekend rondom de verschillende kruiswijs gedeelde perken, in een aparte boomgaard ten westen van de berceau, tegen de op het zuiden geëxponeerde muur langs de Drostestraat, tegen de keermuur en tegen de muur (of het hek), die de moestuin aan de westkant afsluit. Het zijn samen 281 bomen die met naam worden genoemd. De vruchtbomen rondom de perken zullen laaggeënte vruchtbomen zijn geweest, zogenaamde naantjes die niet hoger werden dan ongeveer twee meter en daarom makkelijk te plukken. De hoogstammen stonden in de boomgaard. De druiven en abrikozen en perziken groeiden aan de muren. Op deze plattegrond zijn geen kassen of bakken ingetekend. De namen zijn door Hoekstra en Mik (zie lit. lijst) gecheckt in hovenier-handboeken uit die tijd, namelijk in *Pomologia* van J. H. Knoop (1758) en in *Bijzondere Aenmerkingen...* van Pieter de la Court (1737). Vele namen werden in deze boeken teruggevonden. Het waren dus veelal bekende rassen in die tijd, maar in onze tijd zijn nog maar enkele soorten bekend en verkrijgbaar⁸⁷. Dit is dan ook een belangrijke reden om een boomgaard als deze niet te reconstrueren. Wat betreft

⁸⁷ O. a. bij kwekerij De Batterijen te Ochten en kwekerij 't Olderas te Doesburg.

vaste planten en eenjarige planten geeft J. H. Knoop informatie in zijn boek *Beschouwende en werkdadige hovenierskunst* uit 1753. We lezen daar dat het ook de gewoonte was om allerlei soorten bloemen en fijne gewassen in bedden van een meter breed langs de muren te planten, mits ze laag blijven en niet teveel aan de bodem onttrekken, zoals bijvoorbeeld aurikels, primula veris, ranunkels, anemones, tulpen, hyacinten, aardbezien, marjolein, tymiaan (tijm). Aan espaliers of klimrekken kan men ook hoogopgaande bloemen zaaien zoals Nasturtium indicum (O.I.-kers), winde of economischer bonen en erwten. De tegenwoordige bloemenborders langs de muren, hoewel beplant met soorten uit de tijd van Poortman, vallen dus qua manier van beplanting niet uit de toon.

Vanaf 1766 werd het huis regelmatig bewoond door de 5de graaf van Athlone, gehuwd met Anna Elisabeth Christina van Tuyl van Serooskerken. In deze tijd werd er veel aandacht aan de tuin geschonken getuige de vele tuinboeken die zich in de bibliotheek bevinden uit de tweede helft van de 18de eeuw. We noemen hiervan *The Gardeners Dictionary* van Ph. Miller in een editie van 1759; *La theorie et la pratique du jardinage* van A. J. Dezallier d'Argenville uit 1760; *Dendrologia* van J. H. Knoop uit 1763; *De Nederlandschen Hof* van H. van Oosten in een editie van 1759 en *Korte verhandeling van de boomen, heesters en houtagtige kruidgewassen welke in de Nederlandse lugtstreek de winterkoude kunnen uitstaan en dienen tot beplanting van luthoven, laanen, wild- en wandelbosschen* van G. de Servais uit 1790. Achterin het boek van Miller is een zadenlijst (geschreven in handschrift) gevonden⁸⁸ (*Liste des graines apportées de Suisse rangées par ordre alphabetique*), met referenties naar de boeken van Linnaeus (*Species plantarum*, editie 1764) en Miller (1759). Aangezien deze lijst is geschreven op papier met een watermerk van de firma B. Cramer (1704-1810) hebben Hoekstra en Mik deze lijst gedateerd tussen 1764 en 1810. Ook werden al eerder ten behoeve van dit onderzoek activiteiten in 1776 met betrekking tot de kweker F. van Wintershoven geconstateerd (noot 15). Dit zou al op een begin van de verlandschappelijking van de tuinen tot Engels park kunnen duiden. De zadenlijst bevat ook namen van bomen en heesters en zeker van soorten die in deze stijl werden aangeplant. Een nieuwe conclusie is dan ook dat de zadenlijst uit dezelfde periode zou kunnen dateren als die toen Van Wintershoven betrokken werd bij Amerongen, namelijk in 1776. Eigenlijk is er sprake van twee zaadlijsten, een met zaadplanten die gedeeltelijk in potten worden gezaaid en in de stookkas worden opgekweekt ten behoeve van de decoratie van de tuinen en boeketten in het huis en een met zaden van bomen of heesters die ook vaak eerst in potten in de kas worden voorgetrokken. De lijst van bomen en heesters verraadt zeker een aantal soorten die aan het eind van de 18de eeuw in Engelse bossen in zwang kwamen. Als al deze soorten daadwerkelijk in de kassen van Amerongen zijn opgekweekt moet er van een grote gevarieerde verzameling sprake zijn geweest. De lijst bevat 134 soorten één- en twee-jarige planten en 55 soorten bomen en heesters⁸⁹.

OHT-visie: Het is aan te bevelen op den duur een kweektuin voor historische planten aan te leggen in het meest zuidelijke deel van de tuin achter het poorthuis. Men zou hier dan met het kweken van deze 18de-eeuwse zaadplanten kunnen experimenteren en ook planten van rond 1900 voor de Poortmantuin kunnen opkweken. Ook bomen en heesters die van historische datum zijn en eigenlijk volgens nieuwe inzichten van elders zouden moeten verdwijnen kunnen hier een tweede kans krijgen.

⁸⁸ Nu in Huisarchief Amerongen, inv. nr. 1559.

⁸⁹ Deze lijst zal in een nader deel-onderzoek moeten worden 'vertaald' in hedendaagse plantennamen, zodat hij bruikbaar wordt voor het inrichten en inzaaien van een door ons voorgestelde historische plantentuin op Amerongen.

Beplanting 19de eeuw: Vanaf ca. 1800 zijn gedurende de hele 19de eeuw veel beuken en eiken aangeplant in de vorm van hakhoutbossen en plantages. Zie de kaarten van 1811, 1832, 1876 en 1885. Veel bomen op de noordersingel en in de zuidelijke bosdelen dateren nog uit deze tijd.

De noordelijke singel wordt heden ten dage ingenomen door veel beuken en minder eiken. Verder komen hier de volgende stinsenplanten voor (niet naar eigen waarneming): daslook, sneeuwkllokje, wilde hyacint, stengelloze sleutelbloem, gele anemoon, winteraconiet, bosanemoon, narcis en crocus.

Figuur 39: Noordersingel met laagblijvende ondergroei.

Het zuidelijk terreingedeelte wordt grotendeels ingenomen door eiken (waaronder een zeer oude) en enige beuken. Hier en daar verspreid staan nog wat laurierkersen en rododendrons. Aan stinsenplanten komen in dit gedeelte de volgende soorten voor (wederom niet naar eigen waarneming): crocus, gele anemoon en maarts viooltje. De ondergroei in het meer oostelijke deel bestaat uit fluitenkruid, maarts viooltje en klimop-ereprijs. Hier staat ook nog een magnolia en een laurierkers. In het meest zuidoostelijke deel groeien onder de beuken gele anemoon, sneeuwkllokje, klimop-ereprijs en maarts viooltje. In de buurt van de vroegere tennisbaan bevinden zich buxus, taxus, hulst en laurierkers. In de literatuur (Beheers plan 2000) wordt verder nog melding gemaakt van de stinsenplanten: lelietje van dalen, gele dovenetel en vogelmelk en van andere bijzondere soorten als kraailook, groot heksenkruid, bosaardbei, gele lis en grootbloemmuur.

Volgens dr A. Mabelis (Beheers plan 2000, toelichting stinsenplanten 1989) is er tussen 1979 en 1989 door overstromingen veel slib afgezet en zijn er eiken gekapt en jonge beuken geplant. Hierdoor is een andere samenstelling van de grond ontstaan en is het terrein meer open geworden. De gele anemoon en het maarts viooltje zijn in die jaren sterk in aantal achteruitgegaan, terwijl verruiging door brandnetel, akkerdistel, kleefkruid, zevenblad en klimop sterk is toegenomen.

*OHT-visie: Het eindbeeld dat ons voor de bosgebieden voor ogen staat is een ruimtelijk open bos met ondergroei van stinsenplanten (gevolgd door een wilde kruidenlaag) voor het zuiderpark en een Engels bos met enig Engels hout (= bloemstruiken) voor het noorderpark. Aangezien we weten dat de bloemstruiken in de Engelse bossen vrijwel overal in de loop van de tijd verdwenen zijn, zullen deze moeten worden bijgeplant. We raden aan hiervoor het handboek van J. B. van Wintershoven uit 1795 te gebruiken, getiteld: *Handboek voor liefhebbers van vreemde plantsoenen en tuiniers, of aanleiding tot de kennis van alle in- en**

uitlandsche boomen en heesters, welke bij ons in de opene lucht kunnen gekweekt worden, omdat in 1776 al materiaal bij een kweker F. van Wintershoven uit Utrecht -waarschijnlijk zijn broer of vader- werd besteld (zie noot 15). Hoewel het maaibeheer is aangepast zal men in de toekomst opnieuw moeten nadenken over andere doeltreffender beheermaatregelen ter bestrijding van een veel te ruige en hoge ondergroei van brandnetel en andere soorten. Mogelijk is een tweede keer vroeger maaien of maaien in combinatie met brandnetel trekken door vrijwilligers een oplossing.

Figuur 40: Foto van Huis Amerongen met zicht op een ruimtelijk bos op de noordersingel rechts en de zuidersingel links.

Beplanting 20ste eeuw: Uit de tijd dat Poortman op Amerongen werkte (1887-1924) hebben we eigenlijk nauwelijks originele beplantingsgegevens. Enkele plantennamen geeft hij op voor de L-vormige parterre ten zuiden van het huis en voor de bloemendecoratie op het voorplein, maar de namen van rozen in de verschillende rozentuinen, de namen van vaste planten in de borders langs de muren, zelfs de namen van door hem toegepaste buxussoorten, kunnen we alleen maar gissen. Foto's uit het Huisarchief kunnen hierbij behulpzaam zijn.

Figuur 41: Bloemen in Poortmantuin. Langs het Bovenover.

Een bijzonder beeld heeft Gravin Bentinck ons nagelaten in de vorm van een aquarel. Het betreft de beplanting van een hoek in het talud bij het grand canal. Dat was in 1926 bezaaid in bonte kleuren.

Een prentbriefkaart uit dezelfde tijd of iets later laat de beplanting van de parterre tussen pergola en buitengracht zien die later is vereenvoudigd tot alleen gras. Uit deze voorbeelden blijkt dat er bij voldoende geld en mankracht genoeg details te verbeteren zijn.

Figuur 42: Parterre voor de pergola in de benedentuin, ca. 1930. Op deze foto zien we bovendien dat vóór de pergola een ‘tafeltje’ van taxus staat, dat nu zo hoog is dat het hele zicht vanaf de pergola zuidwaarts is geblokkeerd.

Hoveniershandboeken uit de tijd van Poortman, die we voor verantwoorde restauratie van de tuin kunnen gebruiken zijn *Tuinen, villa's en buitenplaatsen* / H. Witte uit 1876; *Boomen en heesters in parken en tuinen* / H. F. Hartogh Heys van Zouteveen uit 1908; *Decoratieve tuinbeplanting* / A. J. van Laren uit 1913 en *De siertuin* / H. F. Heys van Zouteveen uit 1920. OHT – visie: Om de beplanting van de Poortmantuin zo goed mogelijk te restaureren is het noodzakelijk ons nog eens te verdiepen in het sortiment dat gebruikt werd tussen 1879 en 1940 en in overleg met de Amerongse tuinkabouters te kijken of alles wat thans is toegepast aan dat tijdsbeeld voldoet. Vervolgens zal een faseringsplan ter completering en optimalisering van de Poortmantuinen als deelproject moeten worden opgesteld.

VII. SAMENVATTENDE TOEKOMSTVISIE

Het moge uit het voorgaande duidelijk zijn dat de historische tuinaanleg van Huis Amerongen van bijzondere kwaliteiten is omdat de aanleg vier eeuwen tuinkunst in zich draagt. Het lijkt ons belangrijk deze historie meer significant herkenbaar te maken in verband met de monumentenstatus van huis en tuinen en in verband met het feit dat men streeft naar een publiek met brede cultuurhistorische belangstelling.

De 17de eeuw heeft op Amerongen karakteristieke kenmerken van Renaissance- en Barokke tuinkunst nagelaten. De 18de eeuw heeft naar wij nu zeker weten deels een aanleg in de stijl van de late Barok of Rococo en deels aan het eind van deze eeuw een aanleg in vroege landschapsstijl gekend. In de 19de eeuw respecteert men op Amerongen de vroege kleinschalige landschapsstijl met bloeiend Engels hout terwijl later een meer ruimtelijke bosindeling met doorzichten en vergezichten wordt gecreëerd. Op enkele plaatsen krijgt het bos aan het eind van de 19de eeuw een gardenesk karakter, gekenschetst door enige exotische beplanting. In deze tijd wordt ook de gemengde tuinstijl geïntroduceerd met structuren geïnspireerd op de renaissance en de barok. Deze tuinen in geometrische patronen en met veel bloemen (vooral rozen) beleven hun hoogtepunt in de jaren twintig tot veertig van de 20ste

eeuw. Ook dateert de bescheiden doch typische terrassenaanleg achter het poorthuis uit deze tijd.

Eén van de doelstellingen van de St. Kasteel Amerongen ten aanzien van de tuin- en parkaanleg is: *het tonen van de museale betekenis van interieur en exterieur in hun onderlinge samenhang. De periode van G. graaf van Aldenburg Bentinck (1879-1940) is daarbij bepalend*⁹⁰.

Wij vinden daarentegen dat de museale betekenis van de tuinen van Amerongen wordt bepaald door de aanwezigheid van *vier eeuwen* tuinkunst. Het is onze overtuiging dat de bezoekers pas de betekenis van de tuinen van Amerongen zullen doorgronden als zij met de gehele tuingeschiedenis kennis hebben gemaakt en niet alleen de tuinen van Poortman hebben mogen aanschouwen. We willen bezoekers met alle delen van het tuinencomplex laten kennis maken en hen laten beleven hoe de tuinen in verschillende eeuwen, in Renaissance, Rococo, Romantiek en Moderne tijd werden vorm gegeven. Daarom stellen we een wandeling voor over de 17de -eeuwse ‘snelweg’, die langs alle eeuwen tuinkunst van Amerongen leidt en uitnodigt tot een *bezoek in stijl*. Hierbij is ook een bezoek aan de toekomstige museale ruimtes opgenomen.

De toekomstvisie die in het voorgaande per eeuw werd gegeven wordt hieronder nog eens samengevat.

17de eeuw: Het is aan te bevelen om als karakteristieke 17de-eeuwse elementen te behouden, te herstellen of volgens de ideeën van de 17de eeuw opnieuw in te richten:

a) De vrijwel oorspronkelijke indeling van het terrein zoals die door Bernard de Roij in kaart werd gebracht (in door latere ingrepen aangepaste vorm); dit betekent dat de onaangetaste ruimtes zoals de ruimte vóór de straks gerestaureerde kassen en bakken en de ruimte rond de toegangslaan en het bastion en het open gedeelte van de tuin achter het poorthuis als ruimte behouden dienen te worden. Bij de kassen stellen wij een kweektuin of dierenweide voor, omdat dit terrein altijd een nutstuin is geweest; het terrein langs de toegangslaan en het bastion kunnen in de toekomst als expositieterrein voor beeldtentoonstellingen worden gebruikt en de tuin achter het poorthuis zou als kweektuin voor historische planten kunnen worden aangewend, ook omdat deze tuin altijd een nutstuin (boomgaard en moestuin) is geweest.

b) De ‘snelweg’ tussen Drostestraat (Rijndijk) en zuiderdijk omdat dit pad een historische verbinding is en uit de 17de eeuw dateert; de verbinding tussen zuiderdijk en het zuiderterrein zal dan moeten worden hersteld in de vorm van een eenvoudige ophaalbrug of door middel van een eenvoudig pontje of roeibootje met een steiger aan de binnenkant; ook in verband met een uit te zetten wandeling die langs de verschillende terreinen/deeltuinen en over de ‘ringdijk’ voert is het herstel van deze ‘snelweg’ erg wenselijk (zie verder).

Het optimale behoud van het grand canal, waarschijnlijk daterend uit 1696 en uitgevoerd zonder boom- of struikbeplanting op de schuine taluds is volgens ons een vanzelfsprekende zaak, ook al zou de doorbraak toch van later datum blijken te zijn.

18de eeuw: Wij raden aan om het open terrein ten zuiden van het huis in te richten volgens een nieuw plan, geïnspireerd op plannen uit de Rococo-periode, omdat we zeker weten getuige de kaart van Praalder dat een perk uit die periode daar gelegen heeft en omdat de huidige tuin van Poortman op die plaats ons inziens absoluut geen aantrekkingskracht meer heeft. Ons voorstel is de L-vormige parterre van Poortman als ruimte aan te houden en de invulling een eigentijdse spannender uitstraling te geven, gebruikmakend van een diagonale aaneenschakeling van perken uit het Rococo en een hedendaagse invulling van planten.

⁹⁰ Beheersplan Kasteel Amerongen (2000), p. 23.

Natuurlijk is het vanzelfsprekend om de landschappelijke aanleg -thans met een rijke bloei van stinsenplanten in het voorjaar- zoveel mogelijk te behouden omdat delen van de laat-18de -eeuwse of vroeg-19de -eeuwse aanleg op de noordersingel en in het het zuiderpark in structuur nog aanwezig zijn.

19de eeuw: als karakteristieke 19de-eeuwse elementen achten wij het raadzaam te behouden, te herstellen of volgens de ideeën van de 19de eeuw opnieuw in te richten: a) het zuiderterrein ten westen van de 17de eeuwse ‘snelweg’ met uitzondering van de L-vormige Poortman-parterre, als ruimtelijk eikenbeukenbos, omdat dit bos in grote trekken zich nu ook al zo voordoet; hierbij zal verheldering van de padstructuren en opruiming van opslag en struiklaag snel resultaat opleveren. b) het bos op de noordersingel in te richten als Engels bos, omdat er op de noordersingel al bos aanwezig is met een dergelijk karakter en het niet heel veel investering zal kosten om dit beeld weer te herstellen. Het beeld dat we nastreven is een bos, met op sommige plaatsen (verspreid langs de paden en in enkele concentraties) enige bloemstruiken, zoals jasmijn, kardinaalsmuts, rozen etc., aansluitend bij het beeld van de karakteristieke kenmerken van een vroeg-19de-eeuws Engels bos. Reeds aanwezige bloemstruiken in het zuiderterrein zijn eventueel naar het Engels bos op de noordersingel te verplaatsen. Uitgangspunt voor behoud is het nu aanwezige hout, zoals de grote beuken in dit bosgedeelte en langs de gracht, de aanplant van kastanje, beuk en Robinia langs de binnengracht, de glooiende taluds en de stinsenplanten.

Voor beide bosterreinen geldt dat het padenpatroon een vroeg-19de -eeuwse verzorgde uitstraling moet krijgen en dat de hondenbegraafplaats in ‘natuurlijke stijl’ moet worden opgeknapt. De muziekkoepeel ‘Sempre Crescendo’ zal functioneel als een onderdeel van het Engelse Bos moeten gaan fungeren.

Het is wenselijk dat ook het voorplein in de toekomst nauwkeurig naar ontwerp van André en Poortman wordt heringericht, omdat zijn schetsontwerp ons nu bekend is en omdat een sierperk van buxus en sierplanten in de tegenwoordige lege grasparterre het voorplein beslist aantrekkelijker zullen maken. De storende beplanting van de heester Mahonia tussen bebouwing en perken kan dan meteen verdwijnen en vervangen worden door taxus, die door André op deze plek wordt aangegeven en op oude foto's is te zien.

20ste eeuw: gezien de algemene doelstelling van de SKA dat de periode Bentinck bepalend is voor de museale betekenis van interieur in samenhang met exterieur, dient datgene wat ons is overgeleverd van de werken van André en Poortman -zowel in het terrein als op oude foto's- te worden behouden en/of in passende stijl te worden teruggebracht. Dit betreft dan het voorplein, de toegangslaan met rododendronbeplanting, het bastion, een deel van de tuin bij de voormalige tennisbaan en de siertuinen op de voormalige moestuinen. Voor de L-vormige parterre ten zuiden van het huis hebben wij al een alternatief idee aangegeven.

De Poortman-tuin langs de Drostestraat is vanaf het einde van de 19de eeuw aangelegd en kent vele fasen, zoals uit vele foto's is op te maken. Voor de restauratie van deze tuin is het dan ook niet mogelijk één jaar of één decennium als uitgangspunt aan te geven. Nu de tuin opnieuw is opgemeten, bevelen wij aan eerst op basis van deze opmeting alle perken en borders met staalband op te sluiten, zodat de paden een strakke belijning krijgen en het vervuilen van de perken met grind wordt tegengegaan.

Hierna kunnen volgens een nader op te stellen faseringsplan details van de tuin worden vernieuwd en geoptimaliseerd. We denken hierbij allereerst aan vernieuwing van de boulingrin in de boventuin en de verdiepte buxusparterre daartegenover in de benedentuin; een nieuw beplantingsplan voor het randbed langs de oostelijke kademuur; opschoning en vernieuwing van het hele bosje rond het kindershuisje incl. de beplanting onder de kastanjes; het zichtherstel tussen ophaalbrug en pergola en natuurlijk de invulling van de westelijke nutstuin met druivenkassen ten westen van de berceau. Het meest logische zou zijn om deze zonnige op het zuiden geëxponeerde vlakte na verwijdering van de vervuilde grond als

nutsgrond te behouden en opnieuw in te richten. Mogelijkheden zouden kunnen zijn om het hele terrein als kwekerij (bijvoorbeeld in de kassen druiventeelt gecombineerd met tomaten en/of ouderwetse plantenteelt en buiten een kersenboomgaard zoals al in 1683 en 1744) of als biologische moestuin/boomgaard te exploiteren. In tweede instantie denken we voor deze ruimte aan de inrichting van een te verpachten schapenweide of kruidenrijk hooiland, waarbij de kassen dan alleen als museumstukken in een uitgezette wandeling zullen fungeren.

Speciale aandacht voor historische beplanting: Het is mogelijk een goed idee op den duur een kweektuin voor historische planten aan te leggen in het zuidelijke deel van de tuin achter het poorthuis. Men zou hier dan met het kweken van 18de-eeuwse zaadplanten kunnen experimenteren en ook planten van rond 1900 voor de Poortmantuin kunnen opkweken. Ook bomen en heesters die van historische datum zijn en eigenlijk volgens nieuwe inzichten van elders zouden moeten verdwijnen kunnen hier een tweede kans krijgen.

Het eindbeeld van beplanting dat ons voor het zuiderterrein resp. de noordersingel voor ogen staat is een ruimtelijk open bos met ondergroei van stinsenplanten (gevolgd door een wilde kruidenlaag) voor het zuiderpark en een kleinschalig Engels bos met enig Engels hout (= bloemstruiken) voor het noorderpark. Aangezien we weten dat de bloemstruiken in de Engelse Bossen vrijwel overal in de loop van de tijd verdwenen zijn, zullen deze moeten worden bijgeplant. We raden aan hiervoor het handboek van J. B. van Wintershoven uit 1795 te gebruiken, getiteld: *Handboek voor liefhebbers van vreemde plantsoenen en tuiniers, of aanleiding tot de kennis van alle in- en uitlandsche boomen en heesters, welke bij ons in de opene lucht kunnen gekweekt worden*, omdat in 1776 al materiaal bij een kweker F. van Wintershoven uit Utrecht -waarschijnlijk zijn broer of vader- werd besteld.

Om de beplanting van de Poortmantuin zo goed mogelijk te restaureren is het noodzakelijk ons nog eens te verdiepen in het sortiment dat gebruikt werd tussen 1879 en 1940 en in overleg met de tuinkabouters te kijken of alles wat thans is toegepast aan dat tijdsbeeld voldoet. Vervolgens zal een faseringsplan ter completering en optimalisering van de Poortmantuinen (zie boven) als deelproject moeten worden opgesteld.

Hoewel het maaibeheer in de laatste jaren is aangepast zal men in de toekomst opnieuw moeten nadenken over andere doeltreffender beheermaatregelen ter bestrijding van een veel te ruige en hoge ondergroei van brandnetel en andere soorten. Mogelijk is een tweede keer vroeger maaien of maaien in combinatie met brandnetel trekken door vrijwilligers een oplossing.

VIII. AANBEVELINGEN VOOR DEELONDERZOEKEN EN PRESENTATIES

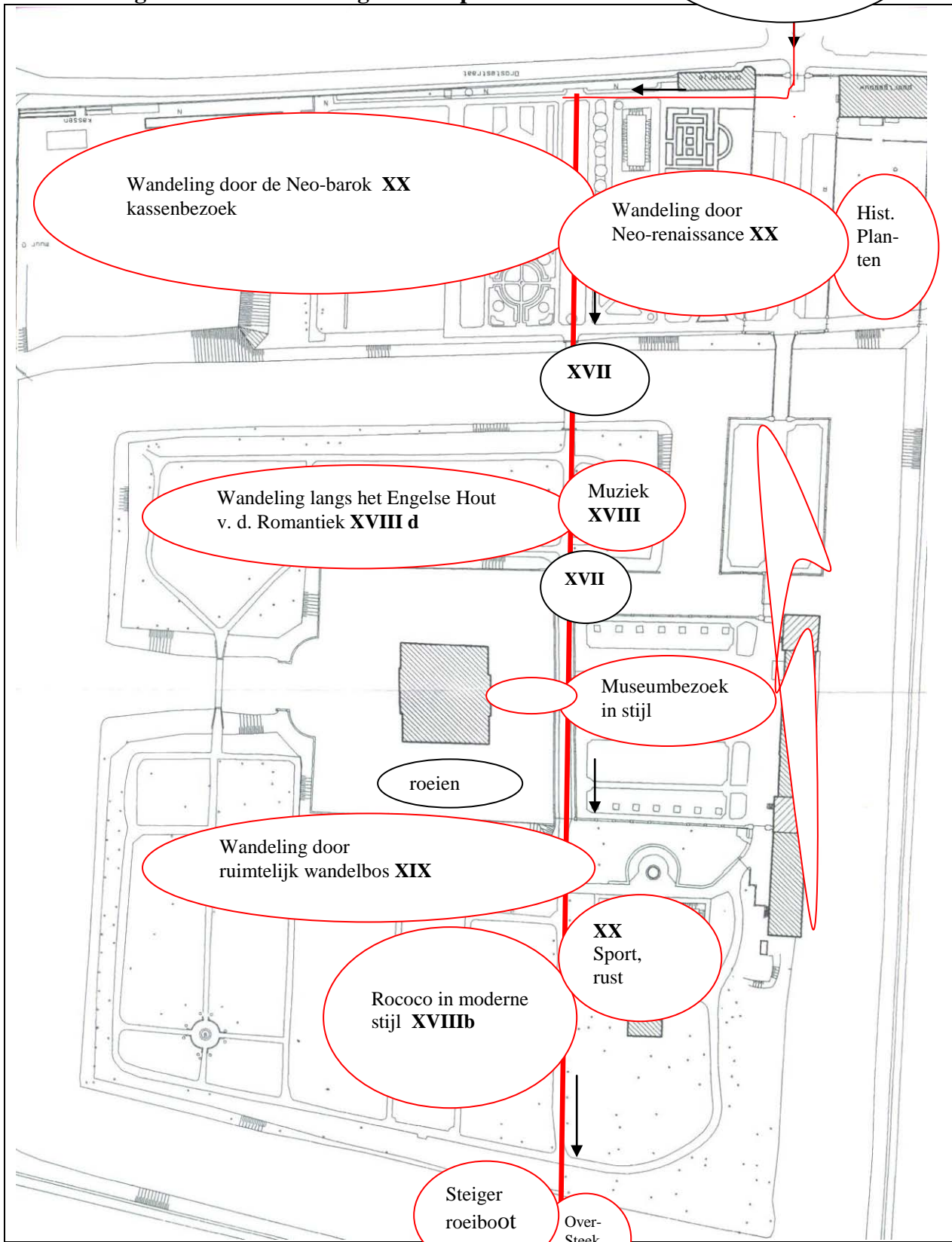
1. *Hand-out en power point presentatie.* Om de kennis en de aanbevelingen uit dit onderzoeksrapport nader onder diverse gremia te verspreiden is het wellicht een goed idee om dit rapport in een *hand-out* samen te vatten (maximaal 10 pag.) en /of door middel van een *power point presentatie* (met diverse prachtige dia's) onder de aandacht te brengen.
2. *Poortmantuin:* Faseringsplan maken voor herstel en optimalisering van Poortmantuin, o.a. ontwerp voor westelijke deel van tuin met kassen als museumonderdeel?; boulingrin vernieuwen; verdiepte buxustuin vernieuwen, parterre voor pergola heraanleggen; archiefonderzoek gericht op Poortmanperiode voortzetten en uitwerken. Het opstellen van een gefundeerd faseringsplan (met schetsplannen) wordt geschat op ongeveer 40 tot 60 werkuren. Nader archiefonderzoek p.m.
3. *Wandeling:* voorgestelde wandeling in de tuinen en het park van Amerongen in aansluiting met uitgezette en uit te zetten wandelingen door de uiterwaarden nader uitwerken. Dit houdt in een tekst maken die de wandeling begeleidt, met een beschrijving van relevante tuinonderdelen, eventueel aangevuld met actieve opdrachten voor kinderen. Geschatte aantal werkuren 40 uur.
4. *Plantenonderzoek:* In verband met het aanleggen van een kweektuin voor historische planten achter het poorthuis zullen de beschikbare historische beplantingsgegevens nader moeten worden geanalyseerd. a) Lijst van vruchtbomen uit 1744 nader vergelijken met het boek *Pomologia en Fructologia* van J. H. Knoop (1758) en namen van deze 18de-eeuwse vruchtbomen checken op hedendaagse verkrijgbaarheid; b) Zaadlijst uit de tijd van Anna van Tuyl van Serooskerken 'vertalen' in tegenwoordige botanische namen t.b.v. historische plantentuin achter het poorthuis; c) advieslijst maken van door Poortman genoemde en gebruikte planten en planten uit zijn tijd, die ter decoratie dienden van de 19de eeuwse parterres. Geschatte aantal werkuren: voor zowel a) als c) wordt voorlopig geschat op ongeveer 40 werkuren; voor onderdeel b), zijn meer werkuren nodig omdat de hele lijst eerst getranscribeerd moet worden; vervolgens in hedendaagse Linneaanse naamgeving moet worden 'vertaald' en tenslotte moeten de planten op hedendaagse verkrijgbaarheid worden nagekeken. Dit zal zeker 80-100 uur vergen. (Studentenonderzoek?).
5. *Ontwerp en beplantingsplan zuidparterre maken:* voor voormalige L-vormige parterre ten zuiden van het huis (voorstel: in de stijl van rococo met moderne beplanting). De uitwerking in tekening en een beplantingsplan zal ongeveer 40 werkuren gaan kosten.
6. *Ontwerp padenpatroon zuiderwandelbos maken:* voor wandelbos op zuiderterrein (excl. voormalige L-vormige parterre en Iristuin). In verband met eventuele overstromingen gaat het er om dat het padenpatroon wordt vastgelegd en dat de paden worden verhard en 'opgesloten', zodat het wilde bosterrein weer een verzorgd uiterlijk krijgt. Het maken van de tekening zal niet veel tijd vergen. Advies met uitvoerder ter plaatse in dit geval wel noodzakelijk. Geschatte werkuren ca. 25 uur.
7. *Ontwerp padenpatroon noorderwandelbos maken:* voor 'wandeling' op noordersingel en beplanting Engelse bos (incl. hondenbegraafplaats). Hier geldt hetzelfde als bij punt 6. Doel is het padenpatroon vastleggen, half-verhard en 'opsluiten'. Werkuren zie punt 6.
8. *Ontwerp 'croquetveld of jeu de boulesbaan en rustplaats' maken:* bij Iristuin. Dit is een plan dat ons in verband met de naaste toekomstplannen voor uitvoering van diverse werkzaamheden en ook in verband met het rekening houden met eventuele overstromingen, nog niet duidelijk voor ogen staat. Werkuren p. m.
9. Nader archiefonderzoek p.m. Tot heden zijn geen namen van ontwerpers teruggevonden. Zowel de naam van de tuinarchitect uit de tijd van Margaretha Turnor als de naam van de man die later in landschapsstijl enige veranderingen aanbracht, zijn onbekend gebleven. Nader archiefonderzoek blijft dus gewenst. O.a. de uitgebreide archieven uit de tijd van Henriëtte van Nassau Zuylenstein kunnen nader worden bestudeerd. Geschatte aantal werkuren p.m.

IX. LITERATUUR

- Bunt, Aleid W. van der Bunt. Amerongen. *De Woonstede door de eeuwen heen / La Maison d'Hier & d'Aujourd'hui*. September 1975. Speciaal nummer. p. 42-65. [geen gegevens over tuinaanleg].
- Christemeyer, J. B. *Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe en elders in Het Sticht*. Utrecht, 1837, p. 172.
- Court van der Voort, P. de la. *Bijzondere Aenmerkingen over landhuizen, lusthoven, plantagiën en aenklevende cieraden*. Leiden, 1737.
- Eeghen, I. H. van. Hendrik Geurtsz Schut (1622-1695), houtkoper-kistemaker-timmerman-architect. *Amstelodamum Jaarboek* 63 (1971), p. 95-96.
- Groningen, Catharina L. van. *De Utrechtse Heuvelrug: de Stichtse lustwarande; buitens in het groen*. Zwolle / Zeist, 1999. p. 227, 228.
- Groningen, Catharina Lucretia van. *De wooncultuur op de Stichtse Lustwarande van de zeventiende tot de twintigste eeuw*. Dissertatie, niet gepubliceerd. 2 delen. Utrecht, 2003.
- Hoekstra, H. en H. Mik. *De tuin van Kasteel Amerongen in het verleden, het heden en de toekomst*. Utrecht, (Biohistorisch Instituut), 1979. 85 p. en Bijlage. Studentenscriptie, niet gepubliceerd.
- Knoop, J. H. *Pomologia, dat is beschrijvingen en afbeeldingen van de beste soorten van appels en peeren, welke in Neder- en Hoog-Duitsland, Frankrijk, Engeland en elders gecultiveert worden*. Leeuwarden, 1758.
- Kurpershoek, E.; Kurpershoek, E.; Gaasbeek, F.(red.). *Amerongen: geschiedenis en architectuur*. Zeist, 1996. 251p.
- Lutgers, P. J. en W. H. Hofdijk. *Gezigten in de omstreken van Utrecht*. Loenen aan de Vecht, 1869. III.
- Luttervelt, R. van. *De Stichtse Lustwarande*. Amsterdam, 1949. 196 p.
- Mulder, A. W. J. *Het kasteel Amerongen en zijn bewoners*. Maastricht, 1949.
- Olde Meierink, B. et al. (red.). *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*. Utrecht, 1995. 596 p.
- Oldenburger, Carla S. De tuinarchitect Hugo Anne Cornelis Poortman (1858-1953). *GROEN* 38 (1982), no. 11, p. 533-539.
- Oldenburger-Ebbers, C. S. Jongere Tuinkunst 1: Tuinarchitect Dirk Frederik Tersteeg (7/2/1876 – 5/12/1942) en zijn collectie in de Bibliotheek van de Landbouwhogeschool. *GROEN* 41(1985), no.1, p.13-16.
- Oldenburger-Ebbers, Carla S., Anne Mieke Backer en Eric Blok. *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur*. Deel Midden en Oost. Rotterdam, 1996. 339 p.
- Pezarro, D. *Mijn heer en liefste hartje: De brieven van Margaretha Turnor (1613-1700)*. Amerongen. 1990. 103 p.
- Stichting PHB (Raoul van den Acker/ Paul Schaap). *Beheersplan Kasteel Amerongen*. Oudenbosch, 2000. 122p.
- Tromp, H. *Kasteel Amerongen*. Reeks NKS / ANWB. Serie Nederlandse Kastelen, deel xxxv. 1978. 64 p.
- Tromp, H. i.s.m. B. Zijlstra. *Kasteel Amerongen*. Reeks NKS / ANWB. Nieuwe reeks, deel XIV. 1985.
- Tromp, Heimerick en Ben Olde Meierink. Het paradijs versterkt: fortificaties als motief bij huis en tuin. *De woonstede door de eeuwen heen* (1990, 2de kw.), no. 86, p. 49-55.
- Tromp, drs Heimerick en drs Toita Henry-Buitenhuis. *Historische buitenplaatsen in particulier bezit*. Utrecht, 1991. 256 p.
- Wijck, Jhr. H. W. M. van der. *De Nederlandse buitenplaats: aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*. Alphen aan den Rijn, 1982.
- Wyck, Jhr. H. W. M. van der, met medewerking van Dr. J. W. Niemeijer. *De kasteeltekeningen van Roelant Roghman*. Deel I. Alphen aan den Rijn, 1989. 265 p. 2 ill.

Aansluiting op Wandelingen van SBB en Utrechts Landschap. Toegang vanaf Marg. Turnorplein

Wandeling "Kasteel in Amerongse Bovenpolder"

Aansluiting op Laarzenpadwandeling en wandeling door Amerongse Bovenpolder, via Veerweg en Oostdijk.

Nadere toelichting op de voorgestelde Wandeling “Kasteel *in* de Amerongse Bovenpolder”

Deze wandeling is getiteld “Kasteel *in* de Amerongse Bovenpolder” met de nadruk op het voegwoord “*in*” omdat we de wandeling op het kasteelterrein hiermee een eenheid willen laten vormen met de wandelingen *door* de Amerongse Bovenpolder, waarvan ook het kasteelterrein deel uit maakt.

De hoofdader van de wandeling wordt gevormd door de 17de eeuwse ‘*snelweg*’ die heel kenmerkend is voor het ontwerp van de tuinen van Amerongen. Wanneer we op deze ‘*snelweg*’ blijven lopen doen we alle onderdelen van park en tuinen aan, terwijl we ook nog eens een relatie leggen met het dorp -door vanaf het Margaretha Turnorplein te vertrekken- en met de ringdijk rondom het kasteel, door via een brug de kasteelgracht over te steken naar de zuiderdijk, die weer een verbinding maakt met de uitgezette wandelingen in de westelijke en oostelijke Amerongse Bovenpolder.

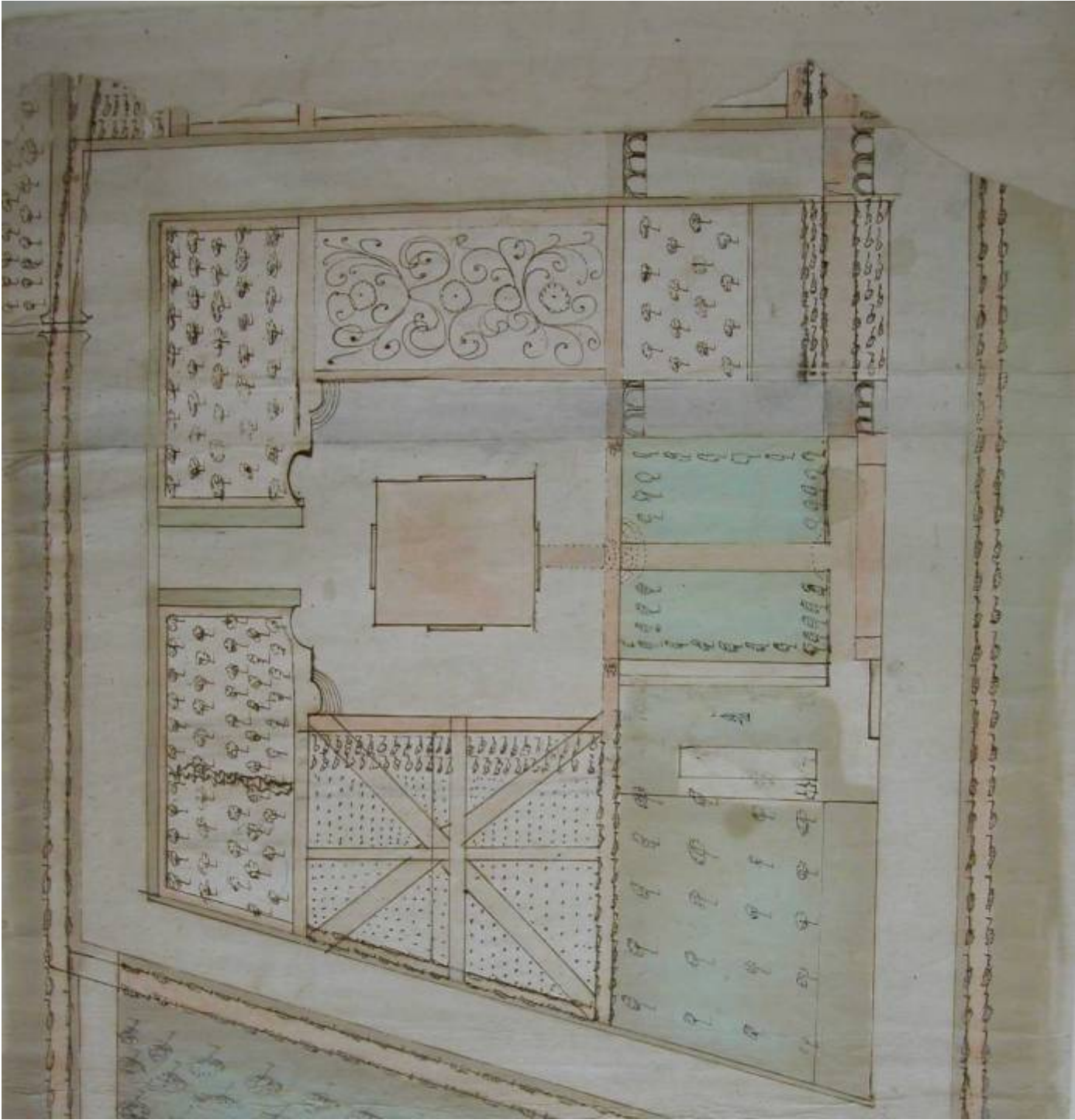
Het begin van de wandeling ligt bij het toegangshek -ter verkrijging van een kaartje in het VVV / kantoor- en de wandeling zou moeten eindigen/vervolgen op de Oostdijk resp. op de Veerweg / Rijnsteeg waar de andere wandelingen de polder in vertrekken. Op deze manier kan de wandelaar zowel met de besloten sfeer van het historische kasteelterrein als met het weidse zicht op de uiterwaarden kennis maken. Op de hoek van de Kersweg en de Veerweg/Rijnsteeg bij Restaurant De Rode Leeuw kan men bovendien ook nog kiezen voor een wandeling richting Zuylenstein.

We gaan er voorlopig vanuit dat er geen kassa of betaalautomaat zal komen aan de zuiderdijk, maar in principe is de wandeling in omgekeerde richting natuurlijk ook mogelijk.

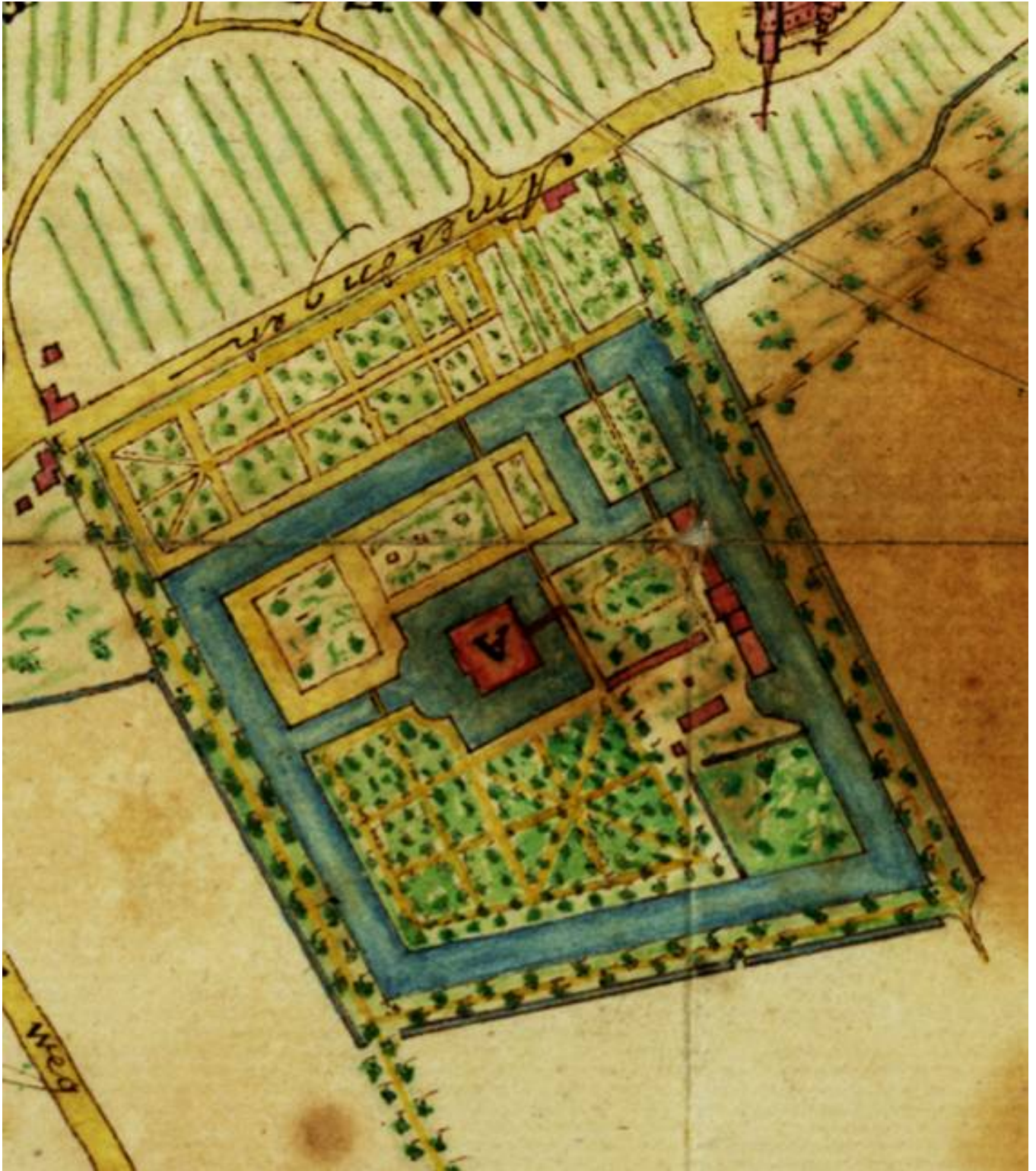
De wandeling over de 17de-eeuwse ‘*snelweg*’ van noord naar zuid voert langs vijf verschillende perioden (incl. tuinstijlen). Het is de bedoeling dat men die vijf sferen beleeft door iedere keer vanuit de ‘*snelweg*’ een eigen ontdekkingsstocht te maken en daarna weer op de ‘*snelweg*’ terug te keren.

In de Poortmantuin is de pergola het vertrekpunt voor de ontdekking van de 1) de 20ste - eeuwse Poortmantuin met aan de overkant achter het poorthuis een ‘historische kweektuin’; de classicistische muziekkoepeel is het startpunt voor 2) het laat 18de -, begin 19de -eeuwse romantische Engelse Bos met hondenbegraafplaats; door vanaf de Hortensialaan onder de brug de treden naar boven te gaan, krijgt men zicht op 3) het 17de-eeuwse huis en de bijgebouwen en kan men tentoonstellingen bezoeken binnen de muren van deze 17de-eeuwse architectuur of buiten op het in de 17de eeuw vorm gegeven bastion en voorplein; teruggekeerd op de ‘*snelweg*’ onder de brug en vandaar op het zuiderterrein aangekomen kan men dwalen door 4) een 19de eeuws eikenbeukenwandelbos, met daarbinnen een open strook terrein ten zuiden van het huis dat opnieuw is vorm gegeven in een mengeling van 18de - eeuwse Rococo en 20ste-eeuwse bloemenpracht; in de tuin achter het voorplein is tenslotte 5) ruimte voor een spelletje (vroeger was dat tennis, nu zou dat croquet of jeu de boules kunnen zijn), zoals men dat op een buitenplaats speelde in het eerste kwart van de 20ste eeuw en kan men uitrusten vóór de oversteek per brug of roeiboot naar de overzijde te maken. De romantische sfeer kan nog verlevendigd worden door een tochtje in een roeiboot over de kasteelgrachten. Een wandeling over de ringdijk geeft tenslotte een hele andere blik op het kasteelterrein, enerzijds van de hoger gelegen dijk op het huis en de tuinen, anderzijds vanaf de dijk op het landschap van uiterwaarden en Utrechtse Heuvelrug.

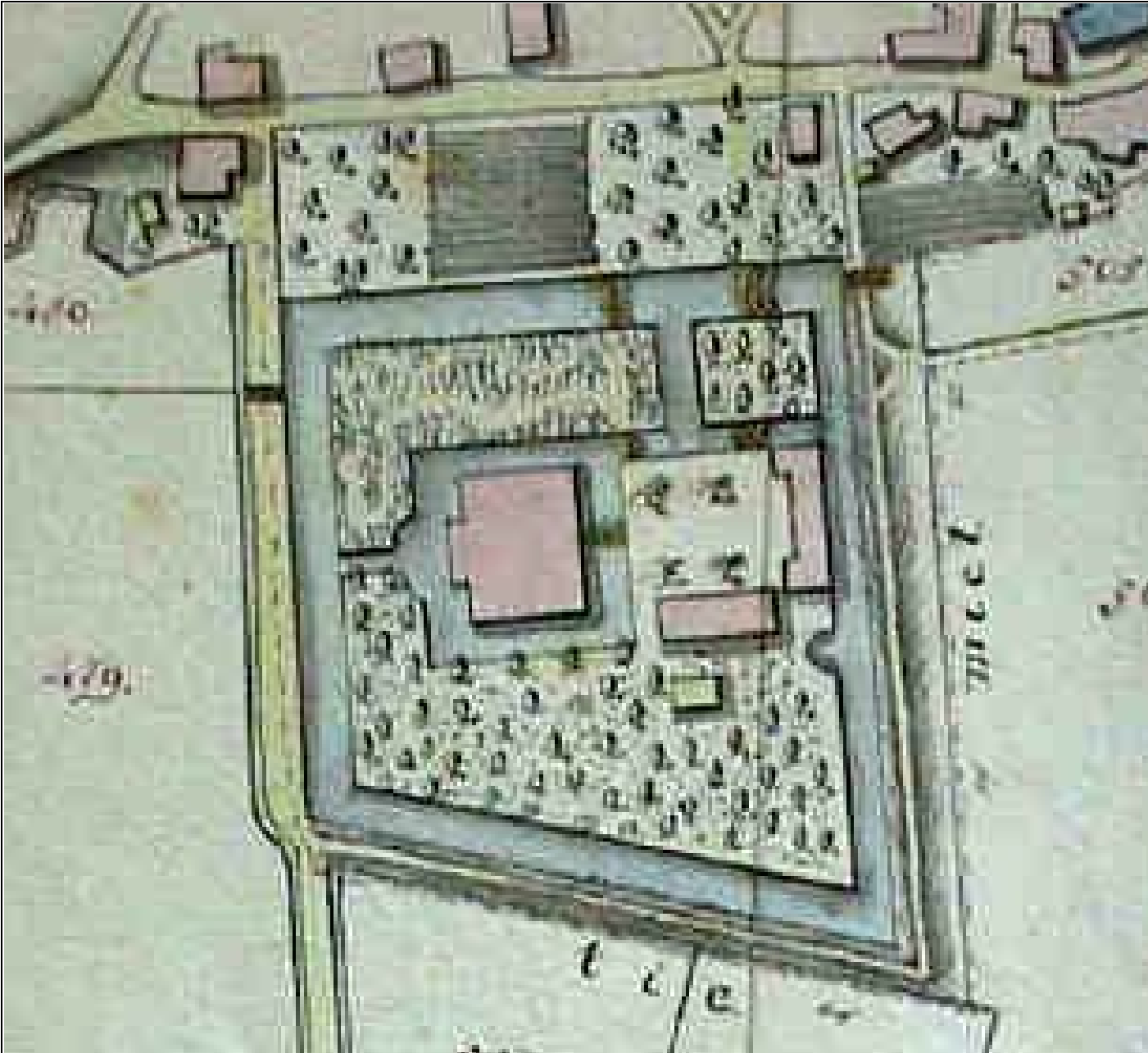
Deze wandeling zal in een latere fase nader worden uitgewerkt.

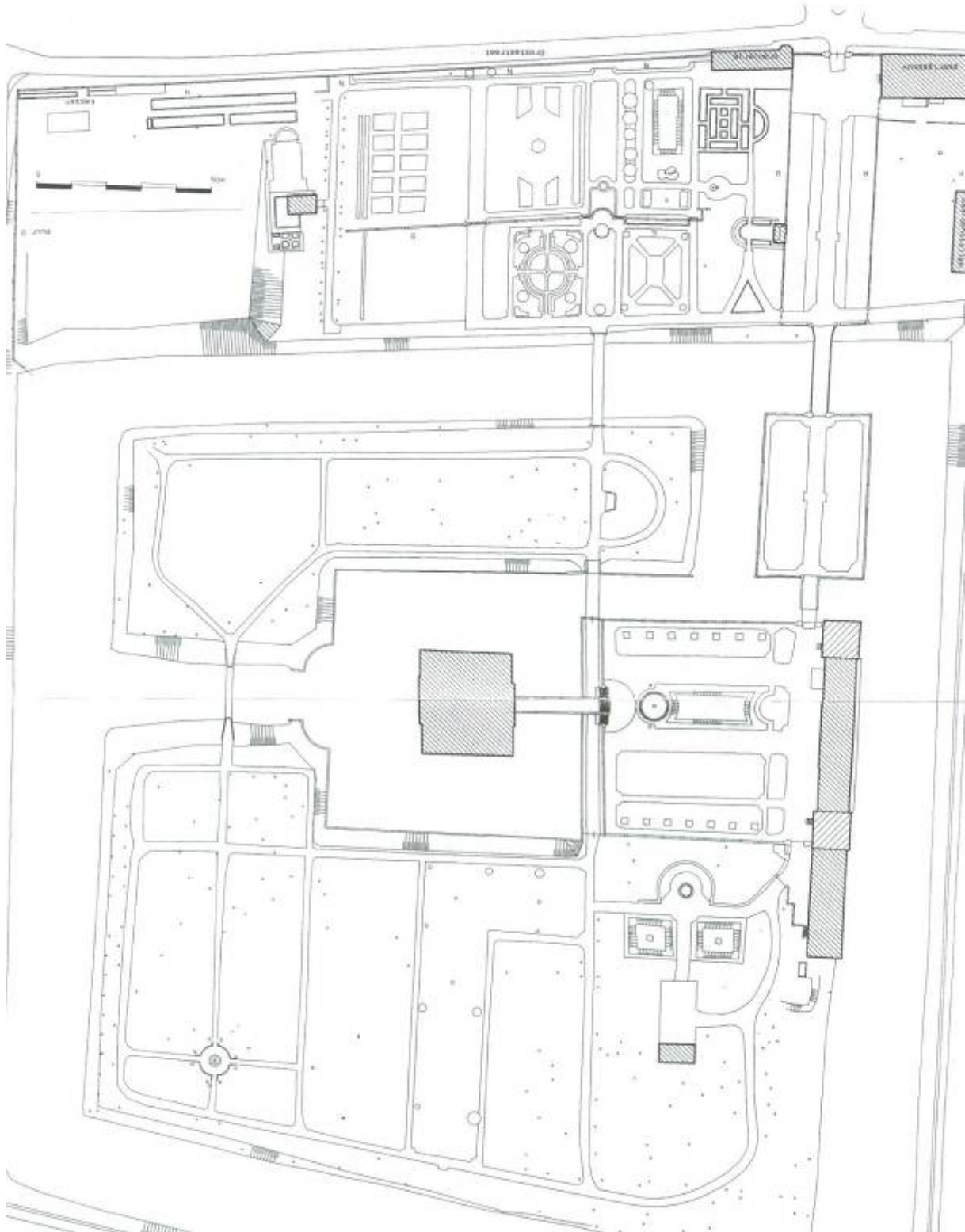
Bijlage X.2.2: Plan van het kasteelterrein van Amerongen. Anoniem. Ca. 1740 of later. Detail.

Bijlage X.2.3: Kaart van J. Praalder, 1767. Detail. Schaal omgerekend 1: 7069.

Bijlage X.2.4: Kaart van J. Gaikema D zn, 1811. Detail.

Bijlage X.2 5: Opmeting 2003. Met schaalstok aangegeven in westelijk deel van voormalige moestuin.

BEELDEN EN ANDERE TUINDECORATIES

Excl. gebouwen, bruggen, muren, poorten, kassen, bakken, hekken, lantaarns.

Overgenomen uit de Objecten Data Bank van RDMZ.

In Poortmantuin (voormalige moestuin):

- Witmarmerem putto op niet bijpassende natuurstenen sokkel in Lod.XIV-stijl.
- Zonnewijzer middenin boulingrin op natuurstenen sokkel.
- Terracotta bank (19a) op drie voeten, voorzien van armleuningen met voluten en bollen.
- Borstbeeld van Mercurius, natuursteen, 18de-eeuws, op muur.
- Witmarmeren putto in midden van rozentuin, voor oranjerie. Op niet-bijpassende natuurstenen sokkel in Lod. XIV-stijl.
- Pergola van baksteen met twee terracotta adelaars en twee wapenleeuwen.
- Kinderhuisje (ook te beschouwen als folly).
- gebouwd door de kinderen Bentinck, ca. 1900. Groot vertrek met erker met rieten schilddak. Voor de voordeur keitjesstoep.

Op bastion:

- Twee gietijzeren kanonnen.
- Vier natuurstenen putti op sokkels, de Vier Elementen verbeeldend. Putto met waterkruik(water); putto met fakkel(vuur); putto met hoorn des overvloeds met bloemen(aarde); putto met vogel in de hand en vogelnestje op de arm (lucht).
- Twee gesloten natuurstenen vazen in Lod. XIV-stijl; met mythologische voorstellingen en geplaatst op concaaf geprofileerde sokkels. Op een der vazen een afbeelding van de roof van Proserpina door Pluto.

Op voorplein:

- Op muren en trappen zandstenen bollen en beelden, voorstellende allegorische vrouwenfiguren, Prudentia en Fortitudo(waarschijnlijk daterend uit 1678).
- Klokkenstoel met bel. Op bel volgende opschrift: *Soli deo gloria*. Ao 1728.
- Zonnewijzer op natuurstenen sokkel in Lod. XIV-stijl (omstreeks 1900).
- Natuurstenen vaas op muren langs de oprit naast het voorplein. Opschrift *Clemens*.

In zuiderpark:

- Twee witmarmeren vazen met deksels in empirestijl, op rechte zandstenen sokkels. In boulingrins bij Iristuin (eerste helft 19de eeuw).
- Rond natuurstenen waterbassin in Iristuin.
- In L-vormige grasparterre twee witmarmeren vazen met deksels in empire-stijl, rechte natuurstenen sokkels eerste helft 19de eeuw).
- Zandstenen beeld van Diana (tweede helft 18de eeuw) op niet-bijpassende sokkel in neo-Lod. XVI-stijl. Oorspronkelijk nis- of hegbeeld.
- Paardengraf van het lievelingspaard Uranus van de ex-keizerin van Duitsland, die op Amerongen verbleef van 1918-1920. Paard is bijgezet in graf in 1935. Buxus beplanting dateert van na 1980. Andere grafsteen.

In noorderpark:

- 10 hondengraven, gemarkeerd met stenen met inscripties. Oudste graf 1887.
- 19de-eeuwse houten muziekkoepeel met opschrift 'Semper Crescendo', in empire-stijl.

KASTEEL AMERONGEN / TUIN EN PARK:

Ideeën aangereikt aan Bureau LAGroupe, t.b.v. interview 12 mei 2003

UITGANGSPUNTEN

Oldenburgers Historische Tuinen / OHT stelt voor dat de volgende uitgangspunten een belangrijke rol gaan spelen en de basis zullen gaan vormen voor iedere beslissing die genomen zal worden t.a.v. beleid, behoud en beheer en de praktische uitvoering van nieuwe plannen wat betreft het historisch groen op Amerongen:

- A. De relictten van vier eeuwen tuin- en parkarchitectuur respecteren, handhaven, optimaliseren en begrijpelijk maken. Zie verder nadere uitwerking.
- B. De nadruk bij behoud en beheer ligt op de Poortman-periode (Hugo Poortman *1858-overl. 1953; Poortman op Amerongen vanaf 1887). Zie verder nadere uitwerking.
- C. De rol van Kasteelvrouw Amerongen wordt hoog gewaardeerd (denk aan tuinverzorging en -presentatie; kweekkunst van bloemen en fruit; tuin-muziek). Zie verder nadere uitwerking.
- D. De integratie van kasteel, park, tuinen en uiterwaardenlandschap speelt een belangrijke rol. Zie verder nadere uitwerking.

IDEEËN ALGEMEEN

Introductie-workshop

Bovenstaande uitgangspunten ten aanzien van beleid, behoud, beheer, uitvoering en optimalisering van de tuinen zullen een nadere introductie behoeven in de vorm van een workshop. Beoogde workshop is in de eerste instantie bedoeld voor de “tuinkabouters” van Amerongen, voor de PHB-uitvoerenden en voor geïnteresseerde “vrienden” van Amerongen; in tweede instantie voor staf en bestuur.

De organisatie van de workshop wordt voorgesteld in samenwerking met en onder leiding van leden en bestuur van Tuinhistorisch Genootschap Cascade, als deskundige organisatie op het gebied van tuin historie. Cascade-leden zullen denkkelijk om niet graag hun medewerking hieraan verlenen.

Doel van de Workshop: komen tot begrip van nieuwe inzichten, nieuwe tuinaanpak, nieuw tuinprogramma.

De bedoeling is om één workshopdag te houden en in vier groepen te werken,

- a) zuiderpark en noordersingel; b) Poortman-tuin; c) oprijlaan, bastion, voorplein en Marg. Turnorplein; d) rondwandeling op wallen i.v.m. relatie tuin, park, landschap.

Kasteel Amerongen: ontmoetingsplaats.

Gedacht wordt Kasteel Amerongen de rol te laten vervullen van een algemene ontmoetingsplaats (voor nieuwjaarsrecepties, jaarvergaderingen, symposia en meer) voor landelijke Monumenten-organisaties (rood en groen), zoals St. Monumenten; Tuinhistorisch Genootschap Cascade; Ned. Ver. Tuin- en Landschapsarchitecten / NVTL; de Provinciale Landschappen; KNNV; KMTP; Bomenstichting; Bond Heemschut; Ned. Tuinenstichting / NTs; Menno van Coehoorn; Platform Mariaplaats; Platform Monumentaal Groen; KNOB; College van tuinbazen en veel meer.

Organiseren van Amerongen-Ontmoetingsdag.

De bedoeling van deze dag is dat verschillende gremia zoals boven genoemd jaarlijks of meer of minder vaak hun eigen ontmoetingsdag gaan houden op Amerongen. Zij kunnen daar hun eigen programma organiseren of in overleg met St. Kasteel Amerongen of St. Vrienden

Kasteel Amerongen een programma 'kopen'. Begeleiding wordt dan door de stichting K. A. of door de stichting Vrienden K.A. georganiseerd en begeleid. Het is verstandig niet alleen volle dagdelen maar ook ongebruikelijke tijden, bijvoorbeeld ook van 15.00 u. tot 20.00 u., incl. lichte maaltijd aan te bieden.

Kasteel Amerongen: ontmoetingsplaats op Feestelijke JAARDAGEN

In dit geval wordt door St. Kasteel Amerongen de gelegenheid geboden feestelijke landelijke bijeenkomsten te organiseren op ongebruikelijke bijzondere en/of veelal nationale vrije dagen. Het kan interessant zijn voor bepaalde groepen op deze dagen juist wel een bijeenkomst te beleggen omdat heel veel andere gelegenheden die dag niet beschikbaar zijn.

We denken naast *Nieuwjaarsrecepties* voor landelijke verenigingen / stichtingen (1 t/m 15 jan.) verder aan:

Schrikkelidag, 29 februari

Vrouwendag, 8 maart

Goede Vrijdag

Tweede Paasdag;

Koninginnedag, 30 april

Bevrijdingsdag, 5 mei

Hemelvaartsdag

Tweede Pinksterdag;

Midsummernight, 21 juni

Tweede Kerstdag, 26 dec.

Oudjaar, 31 dec.

Amerongen-stichtingsdag ???

Opbouwen van een Tuin-netwerk Amerongen.

Opzetten van een tuinnetwerk van zusteruinen, ter verbetering van contacten over restauratie- / beheersmaatregelen; ter bevordering en vergemakkelijking van contacten; ter optimalisering van overleg; ter kennismaking en overleg van tuinkabouters met tuinbazen etc.

Voorlopig overzicht van zusteruinen:

1. *Nederlandse Renaissancetuinen*: Rhoon; Zuylestein; Warmont; Zuylen; Muiderslot; Keppel.

2. *Nederlandse Poortman-tuinen*: Twickel; Weldam; Middachten; Warmelo; Zuylestein; Verwolde en Doorn.

3. *Tuinen met belangrijke kasteelvrouwen*: Muiderslot (Maria Tesselschade); Het Loo (Mary Stuart); Gunterstein (Magdalena Poulle); Zuylen (Belle van Zuylen); Clingendael (M.M. Barones van Brienen); De Wiersse (Alice de Stuers); Keukenhof (Jacoba van Beieren).

4. *Tuinen in Duitsland die iets met Amerongen gemeen hebben*, bijv. tuinen van Achille Duchêne (Neo-barok); Veitshöhsheim (tuinbeelden), en meer?

5. *Kastelen in andere (binnenlandse en buitenlandse) uiterwaarden*, bijv. de tuinen in het Elbe-landschap zoals het Gartenreich van Wörlitz, Georgium en Luisium bij Dessau; Pillnitz bij Dresden.

Verkoopproducten

Kalender (12 maanden) en Bureau-Agenda (53 weken) maken:

53 (incl. 12) plaatjes van voorwerpen uit de collectie, en van foto's genomen in tuin en park van Amerongen, gebaseerd op de vier beschreven uitgangspunten. Gastconservator vragen teksten en voorwoord te schrijven.

Herdenkingsdiensten.

Kasteel Amerongen kan binnen en buiten gelegenheid bieden voor herdenkingsdiensten, algemeen en ook in combinatie met crematies.

Kasteel Amerongen-prijs en Kasteek Amerongen-lezing

Het instellen van beide instituten is een mogelijkheid om de aandacht voor Kasteel Amerongen gedurende vele jaren vast te houden en te optimaliseren. Uitreiking twee- of vierjaarlijks, de een op even en de andere op oneven jaren. Op welk gebied? Restauraties van historische interieurs? Restauratie van historische tuinen? Nader door bestuur te bepalen.

Netwerk van vrijwilligers

Vrijwilligersorganisatie herbezien en herstructuren indien nodig. Leiding hierover goed organiseren. In ieder geval een vrijwilligersdag instellen, als die nog niet bestaat. Overleg opzetten tussen zusteruinen over het functioneren van ieders vrijwilligersorganisatie.

NADERE UITWERKING.**ENIGE VOORSTELLEN VANUIT DE VIER UITGANGSPUNTEN****A. De relictten van vier eeuwen tuin- en parkarchitectuur respecteren, handhaven, optimaliseren en begrijpelijk maken.**

Voorstel 1:

Nederlands Tuinen Instituut Amerongen.

Is er op Amerongen plaats voor een Nederlands Tuinen Instituut?

Gedacht wordt aan een heel bescheiden museum, en/f informatiecentrum en/of bezoekerscentrum over Nederlandse tuinkunst.

Voorstel 2:

Amerongen -TuinExcursies**Kasteel Amerongen programmeert en biedt buitenlandse tuin-excursies aan, die als verlengstuk van de geschiedenis van de tuinen van Amerongen kunnen worden gezien.**

Hier volgen enige voorbeelden:

- a) Amerongen renaissancetuin: excursies naar de renaissancetuinen van de Veneto.
- b) Amerongen als ontwerp van Hugo Poortman (H.P. was chef de bureau van de Franse tuinarchitect Eduard André te Parijs): Franse tuinen op het Ile de France in de tijd van Edouard André.
- c) Amerongen in het uiterwaardenlandschap: kastelen in het uiterwaardenlandschap van de Elbe.
- d) Amerongen als tuin in gemengde stijl: Duitse tuinen van Achille Duchêne (Duitse gemengde stijl) en Veitshöchsheim (kopieën van beelden uit deze tuin op Amerongen).

Voorstel 3:

Summer school Amerongen. Er wordt anno 2003 veel geklaagd over het ontbreken van een opleiding / onderwijs op het gebied van restauratie van historische tuinen, voor vakbekwame hoveniers en afgestudeerde tuin- en landschapsarchitecten. Een Summer school kan mogelijk een tijdelijke en/of aanvullende oplossing bieden.

B. Een belangrijk tuinonderdeel op Amerongen is de Poortmantuin. (Hugo Poortman 1858-1953; Poortman op Amerongen vanaf 1887).

Netwerk: zie eerder: Opzetten van een netwerk met andere Poortman-tuinen in Nederland.

Excursies: zie eerder: Opzetten van excursies i.v.m. de herkomst van Poortmans vormprincipes, naar Paris, ter kennismaking met de Franse “Style mixte”. Deze excursie kan enige malen in iets veranderde vorm herhaald worden.

Tentoonstelling: organiseren van een tentoonstelling in een van de bouwhuizen over de werken en vormprincipes van Hugo Poortman. Organiseren van een zomer – beeldtentoonstelling –geïnspireerd op Poortman- op bastion en voorplein.

Collegereeks met praktijkoefening (in de Poortmantuin) over *Hovenierskunst* (knippen van tuindieren; leiden van laag fruit; fruitmuren en verzorging van fruit tegen deze muren; kweekpraktijk in kassen en broeikassen. Hier is denkkelijk veel behoefte aan. Hiervoor in overleg treden met College van tuinbazen. Deze reeks kan natuurlijk ook in de Summer school worden aangewend.

C. De rol van de Kasteelvrouwe Amerongen wordt hoog gewaardeerd (denk aan tuinverzorging en -presentatie; kweekkunst van bloemen en fruit; tuinmuziek).

In verband met de belangrijke rol die Margaretha Turnor, echtgenoot van Godard Adriaan van Reede (en niet te vergeten later Henriëtte van Nassau en Anna van Tuyl van Serooskerken), speelde bij de bouw van het nieuwe kasteel Amerongen en bij het tot stand komen van de kweektuinen, is het mogelijk een goed idee kasteel en tuinen van Amerongen te verbinden met andere kastelen waar een vrouw een belangrijke rol heeft gespeeld.

We denken aan de vrouwen Maria Tesselschade op het Muiderslot; aan Mary Stuart op Het Loo; aan Magdalena Poulle op Gunterstein; aan Freule van Brien van de Grootte Lindt op Clingendael; aan Alice de Stuers op De Wiersse en aan Jacoba van Beieren en het Keukenduin/Keukenhof.

Amerongen vrouwen-ontmoetingsplaats voor bijeenkomsten / vergaderingen / symposia / cursussen over vrouwen-onderwerpen:

Vrouwen-Cursus:

- a) bloemschikken, i.c. de historische aspecten van deze kunst, zoals het maken van 17de eeuwse boeketten en guirlandes en festoenen.
- b) Koken met oude recepten (vgl. Prof. Marietje van Winter, Utrecht).
- c) Hovenierskunst en historisch fruit (zie eerder, lezingen/cursus).
Kweken van historische tropische planten voor kassen en oranjeieën).

Summer school (zie eerder):

- Lezingen-cyclus over bovengenoemde kasteelvrouwen.
- a) Idem over vrouwelijke tuinarchitecten.
 - b) Over muziek en dans; onderwerp tuinen / parken / bomen / bloemen.
 - c) Over vrouwelijke botanische kunstenaars zoals Maria Sybilla Merian; Bertha Hoola van Nooten; Alida Withoos; Maria Moninkx; Judith Leyster; Agnes Blok.
 - d) Over Japanse tuinen in Europa (i.v.m. Freule van Brien).

Vrouwen-Excursies:

- a) Bezoek aan tuinen van bovengenoemde kasteelvrouwen.
- b) Bezoek aan tuinen in Engeland van Gertrude Jekyll; Vita Sackville West; e.a.?
- c) Bezoeken aan Japanse tuinen in Engeland. Hier is belangstelling voor getoond i.v.m. een beter begrip van de Japanse tuin in Clingendael van Freule van Brienen en de restauratie van de tuin in Clingendael.
- d)

Zomertuin-Concert:

Een jaarlijks exclusief concert in de tuin van Amerongen organiseren. Middagtijd (ca. 15.00-19.00 uur). Incl. lichte maaltijd en wijn.

D. De integratie van kasteel, park, tuinen en uiterwaardenlandschap speelt een belangrijke rol

Wandeling: aansluiting maken tussen de wandeling in het park en de tuinen van Amerongen en de wandelingen van het Utrechts Landschap en SBB. Zie Bijlage X.1.

Uiterwaardenwandeling en -spel voor kinderen maken, zodat kinderen tijdens deze rondwandeling kunnen leren over kasteel, park, tuin en uiterwaarden.

Excursies, zie eerder (Tuinen en parken in de uiterwaarden van de Elbe).

Voorlichtingsbijeenkomsten over het Utrechts Landschap en hun plannen voor een uiterwaardenpark op Kasteel Amerongen organiseren.

In contact met het *Utrechts Landschap* en medewerkers van 'Plan Ooievaar' in verband met hun plannen voor een uiterwaardenpark tussen Amerongen en Rhenen, activiteiten ontplooiën op Amerongen.

Uiterwaarden-Lezing: Van Amerongen naar Rhenen: Kasteel Amerongen en het winterpaleis van Frederik van de Paltz en zijn vrouw Elisabeth Stuart in Rhenen.

WaterMusic. Jaarlijks terugkerend exclusief Concert organiseren.

Met waterspel? Cascade-spel? Met eenvoudige snacks en koud buffet en wijn.

Colofon:

OLDENBURGERS HISTORISCHE TUINEN

Perspectief voor monumentaal groen

Rapport geschreven in opdracht van bestuur Stichting Kasteel Amerongen.

Auteurs: Carla en Juliet Oldenburger

Amsterdam, november 2003.